491.09
Ц-50

93

04 MAY 2010 310

Études de dialectologie arménienne

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԲԱՐԲԱՌԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

Գրեց

ՀՐԱՉԵԱՑ Ճ. ԱՃԱՌԵԱՆ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՏՐ ԱԹՈՌՈՑ Ս ԷՋՄԻԱԾՆԻ

1901

1899թ.

21.990

Ա-50

396

Études de dialectologie arménienne

990

50

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԲԱՐԲԱՌԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

Գրեց

ՀՐԱՉԵԱՑ Ց. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Առտատպուած 1899 թ. «ԱՐԱՐԱՏ»-ից)

ՀՐԱՄԱՆՆԱԻ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

1899

Дозволено Цензурою 25 Сентября 1899 г. г. Тифлисъ.

ԵՊՀ-ԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГСС. Библиотека
ЗУОЛ-Арм ССР
Ա. ԻՄ. Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
16823-58

Գ.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ЗСՍՌ-Арм ССР
Ա. ԱՄ, А. Мясникяна
ԱՆՎԱՆԻ

Ծառաչարան

Հայկական բարբառախօսութեան առաջին երկու հատորներով խօսելէ վերջ Ասլանբէգի [1]) և Սուչաւայի [2]) բարբառներուն վրայ, ներկայիս կ'անցնինք Վարաբաղի բարբառին քննութեան:

Անծանօթ մնացած բարբառ մը չէ Վարաբաղի բարբառը. ընդհակառակը՝ Տփղիսի բարբառին հետ՝ գրականութեան ամէնէն աւելի ծանօթացած հայ բարբառներէն մէկն է. այս բարբառով գրուած աշխատութեանց ամբողջութիւնը կարող է փոքրիկ մատենագրութիւն մը կազմել. յիշենք ի մէջ այլոց հետեւեալ աշխատութիւնները. Մակար վ. Բարխուդարեանց, Պըլը — Պուղի, Թիֆլիս, 1883. — Ուստայ Գէորգ Բարխուդարեանց, Արազը տարին կտարի. Շուշի. 1883.—Նոյն.

---

1. Քննութիւն Ասլանբէգի բարբառին. Վաղարշ. 1898:

2. Քննութիւն Սուչաւայի բարբառին. տես Բազմավէպ Մատս, Մայիս եւլն:

Զօրան ու նշանածը. 1896. Տփղիս.—Կ Մաքսիմ Շահնազարեանց. Վերջեկ կնանոց պընը փէշակը. Շուշուայ կանանց կեանքիցը. Տփղիս. 1882.—Նոյն. Տմբլաչի խաչան. Շուշուայ ղալին խէրն ու շաուը. Տփղիս. 1887.—ԵՒլն, առանց նկատի առնելու այն փոքր յօդուածները՝ որ այս ու այն ազգային Թերթի (Մանանդ Նոր—Դարի) մէջ հրատարակուած են։

Դժբախտաբար, թէև այս բարբառին երեք ընկերակիցները, այն է Ագուլիսի [1]), Տփղիսի [2]) և մինչև իսկ Ախալցխայի [3]) բարբառները նաև մանրամասնօրէն քննուած և ուսումնասիրուած են, սակայն ասոնց հակառակ ո՛չ մի ամբողջական աշխատութիւն հրատարակուած է Ղարաբաղի բարբառին քննութեան համար,—Այս նիւթին վերաբերեալ կան արդարև մի քանի փոքրիկ յօդուածներ,

---

1. Ագուլեցւոց բարբառ. Ս. Սարգսեան. Պոլսոյ. 1883:

2. *Историч. Грамм. соврем. Арм. Языка гор. Тифлиса, А. Томсонъ.* Петербургъ. 1890.

3. *Лингвистическія изслѣдованія, — Краткій очеркъ фонетики и морфологіи ахалцыхскаго говора. А. Томсонъ.* Петербургъ. 1887:

ինչպէս Մ. Վ. Բարխուդարեանցի Պոլը—Պուղի անուն աշխատութեան սկիզբը դրուած մի քանի էջ քերականական ծանօթութիւնները, Ղ. Աղայեանցի՝ «Ո տառի հնչիւնը Ղարաբաղի բարբառում» յօդուածը Տարագի անցեալ տարուան 48 թուին մէջ (էջ 1090) և լն., բայց ասոնք չեն կարող ի հարկէ Ղարաբաղի բարբառին ամբողջական ուսումնասիրութեան մը տեղը բռնել։

Ջանացինք մեր ներկայ աշխատութեամբ՝ որչափ որ մեր կարողութիւնը կը ներէր՝ լնուլ այս թերին. աշխատութեան մեծագոյն սատարն և ձեռնտուն գտնուեցաւ ս. Էջմիածնայ վանուց միաբան Ընորհ. Հ. Եսայի սարկաւագ Մահտեսի Բարայեան՝ մեր ազնիւ և սիրեցեալ բարեկամը, որ յատկապէս մեզ համար աշխատութիւն յանձն առաւ կազմելու Ղարաբաղի բարբառին բառարանը. որուն համար պարտք կը համարեմ հրապարակաւ շնորհակալութիւնս յայտնել հոս։ Օգտուեցանք նաև մեր վերը նշանակած աշխատութիւններէն։

Աւելորդ է ըսել թէ մեր ներկայ հատորն ևս կազմուած է ճիշտ այն գրութեամբ և ոճով՝ ինչպէս իր երկու նախորդները։

ՀՐԱՉԵԱՅ Յ. ԱՃԱՌԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՁԱՅՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

(Phonetik)

Ղ.ԱՐԱԲԱՂԻ բարբառին ձայնական դրութիւնը կը պարունակէ ընդ ամէնը 46 ձայն, որոնցմէ 10 ձայնաւոր, 3 երկբարբառ, և 33 բաղաձայն։

1. Ձայնաւորներն են.

ա. ո. է. ը. ըէ. ի. օ. ու. էօ. իւ.

2. Երկբարբառներն են.

էյ. օյ. ուա.

3. Բաղաձայններն են.

բ. գ. գյ. դ. զ. թ. ժ. լ. խ. ծ.
կ. կյ. հ. հյ. ճ. ղ. ճ. մ. յ. ն.
շ. չ. պ. ջ. ռ. ս. վ. տ. ր. ց.
փ. ք. քյ.

Այս տառերը կ'արտասանուին հետեւեալ եղանակով.

1. Ձայնաւորներ.

ա=a

Այս տառը կը հնչուի սովորական հնչումով և միջակ բացութեամբ. ոչ այնպէս գոց ինչպէս Ասլանբէգեան, Վանեցոց և Ներ. ա-ը. օր. ազն՝ ազգ. ախտալոք՝ աշխատիլ. անջուռ՝ ականջ. ընտշուել՝ աշխատիլ. բըչէղան՝ կաչաղակ. տանը՝ տան:

Թէ բառին սկիզբը և թէ բառի մէջ՝ շեշտէ առաջ չկրնար գտնուիլ. եթէ օրինակները ցուցին կը պատկանին. օր. առօթնարան, բայց բառն ըղօթնարան. ըղաչանք կամ ղաչանք՝ աղաչանք. սըկաւակաղը՝ տրկաւագ. սըղանայ՝ սաստկանայ. բան այամ եռավանկ բառ մը իր առաջին վանկին մէջ, և քառավանկ բառ մը իր առաջին և երկրորդ վանկերուն մէջ չեն կրնար ա ձայնն առնել:

Ա ձայնը բառին վերջը հոգնաւորեալ է. եթէ օրինակներն են՝ ըղուխթանա՝

առաւօտուն. ամէնուն բանիլայ. խօխան հրախայ. թաւ թէ, պի, ու. հունց թաւ ճոց թէ, ինչպէս. մուտնան ճառանդ. չօխան չուխայ. ըէղունան պիտի (ապառնիի մաս-նիկ). աղուանա առաւոտայ. վրկաւ վկայ. յղուայ (կարգաւ եղուայ) ի վերայ. փըէ'սան փեսայ. տղայ տղայ. այնա այդ տղայ:

—

$$m = ä$$

Այս ձայնը ա և է հնչուածներուն մէջ առաջին տեղի ձայնն է՝ որ յաճախ է նաև արդի ուրիշ բազմաթիւ հայ բարբառնե-րու. ինչպէս Մարաշի, Վանայ, Ալ-նիոյ, Ամասիոյ, Ագուլիսի, Ոզմեցոց և ն. բայց մանաւանդ արևելեան թուրք բարբառներուն և քրդերէնին հոլովին կը պահէ Պօլսոյ ինչպէս հայոց, նայ-պէս և Թրքաց լեզուին մէջ:

Այս ձայնը առհասարակ նշանակ-ուած է էա ձևով ինչպէս է օրինակ

Զէյթունի բարբառին քննութեան [1]) մէջ
եւն. առաջին անգամ Ս. Սարգսեան
Ագուլեցոց բարբառին քննութեան մէջ
գործածից նորահնար ձեւ մը՝ այն է ա
երկու կէտով (tréma). այս ձեւը լեզուա-
բանութէն թէեւ շատ յարմար էր ու մա-
նաւանդ Եւրոպական ä-ին ալ շատ մօտ,
բայց տպագրական տեսակէտով ոչ այնքան
գեղեցիկ: Աւելի յարմար է շրջեալ տ
ձեւը՝ զոր առաջին անգամ բոլոքական
միսիոնարները մտածած և իրենց հրա-
տարակած քրդերէն հայատառ Աւետա-
րանին մէջ ևս գործածած են: Այսոյն
ձեւը գործածել սկսած է այժմ Պօլսոյ
Բիւրակն լրագիրը (տես ներկայ տարուան
էջ 21, 388). մեր բարբառախօսական
քննութեանց մէջ մենք ևս կ'ընդունինք
և կը գործածենք այսուհետեւ այս ձեւը:

Չարութեան բարբառին մէջ տ հըն-

---

1) Ուղիխա կամ Չէյթուն. Յ. Ս. Պահկիերեան. Պօլիս. 1885:

Հիանը առնի բառի մէջ յաձախութիւն է. օր. կո՛ծոլ՝ կայծակ. կսրոթ՝ կարապ. չո՛մին՝ չամիչ. լոլ՝ լաւ։— Քիչ անգամ կը պատահի բառին սկիզբը. եղած օրինակներն են. ո՛նգիւն՝ կոզմ (կուզայ գլուխ. անկիւն ձևէն). ո՛նկին՝ անգին, թանկագին քար. ոստիջան՝ աստիճան. ո՛լթոլ՝ ալտար. ո՛րիւն՝ արիւն։ — Հապաւած է բառի վերջ. ուր կը պատահի գիւղաւ՝ գուլպայ և լիսանդոյո՛՝ լուսին, լուսնակայ բառերուն մէջ միայն։

է = e

Միջին բացաւթեամբ հնչուած. Ֆրանսական é և è ձայներուն միջաեղոնոյն է Պօլսեցոց և ուրիշ բարբառներու սովորական է-ին հետ. օր. շէ՛լէթ՝ շաբաթ. հօ՛րէքյ՝ ուրագ. կիւտէմըն՝ կոտեցիս. կըէ՛ոէքյ՝ կեռնիք, ակռայ. կճէ՛ղան՝ կճղակ։ — Բառին թէ՛ սկիզբը և թէ վերջը է աւելի յաձախութեամբ է Հարաբարի բար-

բառին, քան թէ հին հայերէնի մէջ՝ ուր վերջատառ է բառ մը հայերէն չէ. տես այս մասին Բազմ. 98, էջ 221 բ։ Օր. էվիլ՝ աւել. ծէխէ՝ ձախ. թըմըտուռնիկ. էյ՝ ես. խսիէ՝ խոտ եւլն։

ը=ə

Սովորական հնչումով. երբեմն առաջին կը հնչուի այնպիսի թուլութեամբ մը՝ որով շատ բաց էօ ձայնին կը մօտենայ. Ղարաբաղցոց ճիշտ այս հնչումն ունի ֆրանսական le յօդին e ձայնը՝ փարիզեցոց արտասանութեամբ. օր. սըլկըմ՝ աւրկևիլ. սիսէռնը՝ սիսեռն. հընգէռ՝ ընկեր. ալըևի՝ բլիթ. ալիւթնը՝ բոյթ, բթամատ. ալըհնա՝ բրինձ. ըհշամըղէլ՝ աշխատել. ըղօթէլ՝ պօթել։

Այս ձայնը անհամեմատ աւելի յաճախադէպ է Ղարաբաղի բարբառին, քան գրաբարի մէջ. ինչպէս որ վերը տեսանք արդէն եւ յետոյ աւելի ընդարձակօրէն ալ

պիտի առանձնենք, շեշտէ առաջ գտնուած ա-ձայնը (նոյնպէս առիթ ձայնաւորներ) կը վերածուի ը-ի. ն վերջացող բառերէն շատերը՝ որոնք ուրիշ բարբառներու մէջ կը կորսնցնեն այդ ն-ն (համմա. մատ, ոտք, ծունգ եւլն) կամ առ առաւելն ը-ի կը վերածեն զայն, (համմա. ինը, տասը, եօթը), Ղարաբաղի բարբառին մէջ ո՛չ թէ միայն չեն կորսնցներ այդ ն ձայնը, այլ նաեւ նորամուտ ը մը կ'աւելցնեն անոր վերջ. օր. հանդիմանը՝ հարան. մնանը՝ մատն. նօռնը՝ նուռն. վըէնը՝ ոտն. ծօյնը կամ ծօնգյնը՝ ծունգն եւլն։

ը է = է՝

Այս ձայնը նոյն է ֆրանսական é-ին հետ. որչափ որ ինձ ծանօթ է, չ'գտնըուր ուրիշ հայ բարբառներու մէջ և կը թուի թէ Ղարաբաղի բարբառին միայն առանձնայատուկ ձայն մըն է. օր. վըէնը՝ ոտն. կանդնըէ՝ կացնի. մըէծծ՝ մեծ.

վէ՛սկըէո՝ ասկր. վէց՝ պրձ. տըէնդ՝ տեննդ։

Ինչպէս օրինակներէն կ՛երևայ, ըէ կարող է գանուիլ բառին թէ մէջը և թէ վերջը. բայց բնաւ բառին սկիզբը։

Աւելորդ է ըսել թէ ըէ (ը և է տառերով) երկբարբառ մը չէ. մենք այսպէս նշանակեցինք ապագրական դիւրութեան համար. բայց այսմ հետևանալ միշտ է-ին վրայ դնել պէտք է։

i=հ

Նոյն է ուրիշ բարբառներու հ-ին հետ. ամէն դիրքի մէջ ալ կրնայ գանուիլ. օր. հին՝ հայելի. հինգ՝ հոգի. հուհ՝ հուպ. հոհ՝ հոէ. վհատ՝ վոջիլ. ցհոէկ՝ ցեղակ. հնանը՝ լուն. հնալը՝ լունքն ալն։

o = o

Նմանապէս ուրիշ բարբառներու օ ձայնին հետ նոյն է. օր. օ՝ բառի մէջ.

խօրմիտը՝ խոսքն. Թօխս՝ Թուխս. Թօխ՝ Թուխ. ւմրօճ ւմնէլ՝ պրոճալ. ցօրէն՝ ցորեան. փրփիօր՝ փրփուր ևլն:

Բառին ակիզբը առաւօտ թեամբ կը գտնուի. օր. օխցը՝ օճ. օքուէթ՝ օգուտ. օժ՝ ոյժ. օնջ՝ ծուխ մուր, երկաթի ժանգ, (=միջին հայերէնի ունջ՝ ձանձախտարիթ. Ոսկիփոր.) օյնը՝ ուռկան, ամանի անցք. օղ՝ օղտ. օշտի՝ վիշապ:

Բառին ծայրը հազուադէպ է. երկու հետեւեալ օրինակները կան միայն. կծօ՝ կծու. Թթօ՝ թթու:

ու=ս

Սովորական ու հնչումով՝ որ Ղարաբաղի բարբառին մէջ շատ յաճախ պատահող ձայն մը չէ. այս հնչումը մեծ մասամբ կը գտնուի բառի մէջ. օր. հմոլուլ՝ խաղող. հուղուլ՝ ուղեղ. ինցուն՝ յիսուն. հնուհմովուր՝ հնոտիհաւուր: Իսկ բառի ակիզբը և վերջը սակաւագիւտ է. եզած օ-

բնականները հետևեալներն են. ուխտումնասուն՝ եօթանասուն. ունայր՝ յուսադ. ուշունց՝ յիշոց, հայհոյութիւն. քու՝ քո. հոլ՝ ծվ. հէրու՝ հերս, անցեալ տարի. կուկու՝ կկու. կանու՝ կատու. խաչու՝ խաշոյ. էրկու՝ երկու. տու՝ դու. սուռ՝ առու, առուակ:

էօ=ö

Գերմանական ö ձայնն է, որ նոյն է նաև Զոկերու, Զէյթունի, Ասլանբէգի էօ ձայնին հետ, բայց Ղարաբաղի էօ-ն առնչմէ քիչ մ՚ աւելի բաց կ՚արտասանուի, մօտ իբր էօա կամ էօէ. այսպիսի հնչուամ մ՚ ունին Ասլանբէգի, Շէդոկիոյ և Վանի բարբառները. առաջնոյն մէջ շեշտեալ էօ կը հնչուի իբր էօա, ուր մինչև իսկ ա ձայնը յայտնի կը լսուի. տես Քնն. Ասլ. բարբ. էջ 9: Վանի բարբառին մէջ լսընծոր, ղժուխք, թոք եւլն բառերուն ո ձայնը Ասլանբէգցոց շեշտեալ էօ-էն աւելի գոց է: Շէդոկիոյ բարբառին ո-ն բոլորովին

նոյն կը թուի Ղարաբաղցոց էօ-ին հետ [1]։

էօ շատ սովորական չէ Ղարաբաղի բարբառին մէջ. ի տեղւ կը նշանակենք բոլոր գանուած օրինակները.

Բառի սկիզբը.—էօլիմ՝ ուրբաթ. էօրհշ՝ ուրիշ. էօգիլ՝ ուզել։

Բառի մէջ.—Զէօխ՝ ապուխ. խէօզ՝ խոզ. խնձէօր՝ խնձոր. տէօղ՝ դող. տղատէօղաղ՝ դողդոջալ. քթէօլ՝ գլել, գալ. կուէօխ՝ գլուխ. կյէօղ՝ գող. ղէօրթ՝ ուղղուիլ, ձիշտ, սաղպ. ծէօղ՝ ձոր. շէօղ՝ շոր, լաթ. շուէօղ՝ շուրջ, սալտ. հրուէօրէլ՝ ոլորել. հէօլ՝ ուլ. ալուէօղ՝ պղտոր. հէօղք՝ հոտ. քէօն լինիլ՝ քնել, ննջել (քուն առնել). կծէօխուր՝ կոճղոխուր։

---

1 Եւդոկիոյ այս ձայնին վրայ՝ որուն ակաձայնաւոր եղած եմ, տես Պր. Յովհ. Գազանճեանի, Հանդէս 1898, էջ 100. բ. միւն, ուր այս ձայնին իբր ծագաւոր հնչում կը նշանակուի ոէ, օէ. Նոյն էջ ծանօթ. 2 կ'ըսուի թէ «Ո-ի այսօրինակ հնչումն առնչի բնիկաւոր եւ բնորոշ է Սեբաստիոյ բարբառին մէջ։»

Բառի ձայն է ձայնը չի պատահել։

իւ=ü

Այս ձայնն ալ Ազանբէգի, Զոկեբէնի, Զէյթունի իւ ձայնին նման է, իբր գեր-մանական ü, բայց ատոնցմէ աւելի նուրբ և փափուկ կը հնչուի. զոր կարելի է նշանակել իւյու, իյու խառնդով. օր. լիւ, հնչել լիւյու կամ լիյու, բայց ոչ իբր երկբարբառ, այլ միահնչիւն ձայնաւոր։

Այս ձայնը աւելի բառի մէջ կը պատահի. օր. ալիւլիւր՝ բոլոր կլոր. ծիւն՝ ձիւն. կիւտիլ՝ կուտալ և ն։ Բառի սկիզբը կայ միայն իւրիւգիւն կամ ըրիւգիւ՝ երեկոյ, իւրթիւմը՝ երդուածն, իւր՝ իբր, իւրան՝ իբրեան բառերուն մէջ։ Բառավերջի իւ ուղին հետևեալները. ծիւ՝ ձու. լիւգիւ՝ լեզու. լիւ՝ լու. իւրիւգիւ կամ ըրիւգիւ՝ երեկոյ (մլ.)։

իւ ձայնը երբեք պէտք չէ կարդալ իվ։ Դիտ.—Ինչ որ ըսած ենք ա գլխին

հնչման մասին բազմավանկ բառերու մէջ, կը վերաբերի նաև միւս ձայնաւորներուն։

2. Երկբարբառները.

Երկբարբառները՝ որոնք այնքան առատ էին հին հայերէնի մէջ, նեղկայ բարբառներուն մէջ առ հասարակ ջնջուած են, վերածուելով ձայնաւորէ և բաղաձայնէ բաղկացած վանկերու. այսպէս հին եւ երկբարբառը այժմ ամէն տեղ կը հնչուի յէվ (կարդա yev) կամ էվ, իբր առանձին առանձին է և վ ձայներէն բաղկացած վանկ մը. նոյնպէս ուա եղած է ուվա, վա կամ ույա ևն։ Մեր ականաւոր հայ բարբառներուն մէջ միակ բացառութիւն կը կազմէ Սուչավայի հայ բարբառը՝ որ շատ հարուստ է (գերմանական ազդեցութեամբ) երկբարբառներու կողմէ. տես ջնն. Սուչավայի բարբ. Գլ. Ա։

Թէև ո՛չ Սուչավայի բարբառին չափ

հարուստ, բայց երեք տրոշ երկբարբառներ ունի Ղարաբաղի բարբառն ալ. էյ oյ և ուա. առնչվում առաջինը հին հայերէնի էի ձևն և Ղարաբաղի մէջ յետնաբար ձևացած ձայն մըն է. նոյն է եւրոպական ey կամ ei ձայնին հետ. օր. ղէյնը՝ եղունգ. հրամանէյնդ՝ հարստանիք. կամէյդ՝ կաղ, կաղլիկ ևլն։ Երկրորդը գրաբարի ոյ երկբարբառն է, բայց ծագումով տարբեր. այս ձայնը կը գտնուի ծօյնը՝ ծունգն, կօյնը՝ կրունկն, օյնը՝ ունկուն, անգիլ ամանի և սօյնը՝ առնգն բառերուն մէջ. կ'արժէ եւրոպական oy կամ oi։ Երրորդը գրաբարի ուա երկբարբառն է՝ որ այս բարբառին մէջ (թէև ոչ միշտ) անխոփոխ պահուած է. օր. թթուաւր՝ թթուաշ. թթուանալ՝ թթուիլ, թթու լինել. հուանդ՝ հուան. փըտուանալ՝ բուրուած. ատոնց մէջ ուա պէտք չէ բնաւ կարդալ վա՝ ինչպէս նոր գրական բարբառներուն մէջ, այլ ճշտիւ ու—ա՝ նոր գրական ua։

3. Բառաձայնները.

Երկար չափի ըլլայ բաղաձայններուն բացատրութիւնը, որովհետև բոլորն ալ առհասարակ ունին Ռուսահայոց (մասնաւորապէս խօսելով Տիղիսեցոց) յատուկ արտասանութիւնը։ Առանձին արտասանութիւն ունին գ, կ, հ, ք՝ որոնց, ինչպէս և միւս բաղաձայններուն համապատասխան եւրոպական ձևերն ու օրինակները կը դնենք ստորև համառօտութիւն։

Առնց մէջ նկատելի գլխաւոր կէտն այն է, որ հայերէնի ը, գ, ղ, ձ, ջ ձայնները Ղարաբաղի բարբառին մէջ սովորաբար կը վերածուին ա, կ, տ, ծ, ճ-ձայնների, որով հնչականութիւն խօսքը չափազանց նուազած է այս բարբառին մէջ. չենք ուզեր ըսել թէ նոյն հնչականները բոլորովին անծանօթ մնացած ըլլան առնց, այլ պահուած են միմիայն մասնաւոր դիպքերու մէջ և այն առհա-

սուրբ ոգւոյն ճամբով։ Ղարաբաղի բարբառը բառը ըստ իր ձայնական դրութեան կը պատկանի մեր կազմած ձայնախօսական առաջին խումբին (տես Քնութ. Սուրբ Հավայի բարբառին գլ. Ա.)։ բայց հնչականներու այս փոփոխութիւնը պատճառ է որ Ղարաբաղի բարբառը շուտով անջատուի այս խումբէն և առանձին անկախ ձայնախօսական դրութիւն մը կազմէ [1]):

$$n = b$$

բ միատճ լինելով հետզհետէ ջնջուելու, Ղարաբաղի բարբառին հազուադէպ ձայներէն մին է. կը պատահի միայն 25 բառերու մէջ՝ որոնց ցանկը կը դնենք ի տորև։ Այս բառերուն մեծ մասը կամ թրքերէնի ազդեցութեամբ է (հմմտ. մարդ, թրք. ադամ

---

[1]) Այս ընթացքին կը հետեւի նաեւ Վանայ բարբառը. այս մասին աւելի ընդարձակ խօսելը կը վերապահեմ Վանայ բարբառի քննութեան, որ արդէն մասամբ պատրաստ է.

ամբոխ. ունմբ [1]՝ յունադ. Թրք. ևս ունմբ) և կամ ձայնահաւասական պատճառնելէ տախտուած. այսպէս մ ձայնէն վերջ եկած բ ձայնելը։

բ ունեցող բառերն են. ամբար՝ հատ-բաղադանոց. անբ՝ ամպ. աբաշխարհել՝ ապաշխարել. աբրիշում՝ աբզում. բախս՝ հմ. պէմբակ՝ բամբակ. պամբասանմբ՝ բամբասանք. բմխշիլ՝ բաշխել. բեղ՝ պեվ, բեվ, ընչացք. գիւղբա՝ գուղբայ. բրդի՝ գէպի. բէղբմա՝ պիտի, պէտք է. յերիսկնպօս՝ եպիսկոպոս. հիբ՝ երբ. հիբը վրէր՝ երբ որ. տրմբրէլ՝ թմբլել, թմբլլել. թունբ՝ հմ. լնբի՝ լուբիա. խորթուբնրբ՝ հմ. կյո՛մբիւր՝ կարմիր. հրմբարէլ՝ համարել, հաշուել. ունմբ՝ յունադ. ղրբնաստրակ՝ նապաստակ. շէբեր՝ շաբաթ. վրթնրէդ, վրժնրէդ՝ վարդապետ, վարժապետ։

Այս բառերուն մանրամասնութեանց վրայ կը խօսինք երկրորդ գլխուն մէջ։—Ր կը համապատասխանէ գրաբարի բ և պ ձայներուն. է նաև թարմատար։

---

[1]) Այս բառին շեշտն ունի ապացոյց ի բրմական փոխառութեան։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм. ССР
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
им. А. Мясникяна

q=g

բ-ին բաղնատակից է գ՝ ոը նոյնպէս հետ-
զհետէ կ-ի կը դնմէ. վերջինին նման պատ-
ճառներով դեռ անվստահ պահուած կամ
ուրիշ ճամբով յառաջացած գ ձայնը Ղարա-
բաղի արդեան բարբառին մէջ կը դանուի
լոկ հետևեալ 17 բառերուն մէջ:

Ա՛գահ՝ հմ. ակռուձ կամ ակռուգ՝ ակռանջ.
ո՛ւգիւն՝ անկիւն. ուրունգ՝ արմուկ. փրգիկնդան՝
բարեկենդան. գիդոլ՝ գնաել, գնանալ. գիւրգ՝
գերկ. գիւղրտ՝ գուլպայ. ըրիւգիւ՝ երեկոյ.
յէրգինէյ՝ երկինք. յէրգիր՝ երկիր. հրնգեր՝ ըն-
կեր. խօնգ՝ խաւնկ. գյըրէգի՝ կնաբարկէ. մրգըրդել՝
մկրտել. նո՛րգիզ՝ նարկիզ. ցնգել՝ տնկել:

Ղարաբաղի բարբառին գ ձայնը հա-
մապատասխան է հին հայերէնի գ և կ ձայ-
ներուն:

qյ=gy

Այս ձևը ի՛արտասանուի ճիշտ գըը-
ուածին պէս. նոյն է Վանեցոց, Ոզմեցոց,
Զոկեցոց, ինչպէս և Խարբերդի բարբառին
գյ ձայնին հետ. որ եւրոպական բառով կը
կոչուի g yodisé, այսինքն յ կիսաձայնն առա-

ցած ց։ Գ ձայնին պէս այս ալ շատ սուղ-
բաւական չէ Ղարաբաղի բարբառին մէջ. ուր
հեռաւեալ ձևերուն մէջ միայն գոյութիւն
ունի։

յեղնիկեգ՝ ազաւնի. ախճիգ՝ աղջիկ. պէ-
պեգ՝ բոբիկ, բոկոտն. կյէնգյաս՝ գանգատ.
յէրեգ՝ եղէկ. գունգ՝ գանգակ. գէտեգ՝ գատիկ.
թանգ՝ թանգ, սուղ. ժմոռնգ՝ ժառանգ. ինիգ՝
էլիկ, եւ. ինգը՝ էն, էնք, էնքը. ինանգյո՝ էս-
ալն, էսանկայ. ծմոռեգ՝ ծաղիկ. ծնգյնը՝
ծառնգն. կնրեգ՝ էլեն, էնիկ. գյնրէգի՝ կնբանէկ.
կծրեգ՝ էծիկ. կմռզիգ՝ էսուլ. հենգ՝ հէնգ. ճոնգ՝
ճանկ. նրվրկմատեյգ՝ նաւակատունք. շեյգ՝ շէկ.
սնգյնը՝ սունկ. կմոդեյգ՝ էսպ. գիւրգ՝ գլուխ։

Ղարաբաղի բարբառին գ ձայնը կը համապատասխանէ հին հայերէնի գ, կ, ք ձայներուն։

$$ղ = d$$

Հին հայերէնի դ ձայնն ալ Ղարաբաղի բարբառին մէջ մնաած լինելով նաև տ-ի վերածուելու, դ-ի թիւը շատ նուազած է. և կը դանուի մնայն հեռաւեալ բառերուն մէջ.

Ա՛խկատ՝ աղքատ. հոնգ՝ անգ, արտ. ջնդոկ՝ այնտեղ, անգ, հոն. ընդհանուր՝ աշխատել. փղրգինդան՝ բարեկենդան. գիտալ՝ գիտել, գիտենալ. դաղատմանի՝ գատաստան. դեվ՝ գև. բղի՝ դէպի. բիւնդ՝ թունդ, խիստ. ջնդեր՝ լինդ. խմրդախ՝ հմ. ծմնդր՝ ծանր. ծծնդր՝ ծուռը. մղգրդել՝ մկլտել. պադարամ՝ պատարագ. պրեանդ՝ պինդ. բհղրմա՝ պետի, պէտք է. սմնդուղ՝ սանդուխ. սմնդր՝ սանտը. սղդմնա՝ սատանայ. վրթմբեդ՝ վարդապետ. վրժմբեդ՝ վարժապետ. տրեանդ՝ տենդ. ֆմնդիլ՝ քանդել. փշադ՝ փշատ. փոդ՝ փայտ։

Ասոնց մէջ ալ Ղարաբաղի բարբառը դ կը համապատասխանէ գրաբարի դ, տ ձայներուն. է նաև թարմատար։

զ=z

Օր. զհեգ՝ գաւաթ. զհմրէ՝ զոքանչ. բօզ՝ թուզ. խեօզ՝ խոզ. կղզիլ՝ գզել։ Առհասարակ գրաբարի զ-ին կը համապատասխանէ. երեք օրինակի մէջ նաև ծ, ձ, ս ձայներուն, զորոնք տես իր կարգին։

թ=th

Օր. բրօ՝ թթու. բօբ՝ թութ. բբուռչ՝ հմ. բհբիվ՝ թեթև ևլն։

Սովորաբար կը ծագի գրաբարի թ ձայնէն. բայց խառմը մը բառերու մէջ կը համապատասխանէ նաև հին հայերէնի ս, դ, ձ, ա, հ ձայներուն։

ժ=z'

Օր. խնժոյր՝ խէժ. տրժիր՝ դժուար. ժիմ՝ ժամ, ժում ևլն։

Ընդհանրապէս հին հայերէնի ժ ձայնէն կը ծագի. մէկ քանի դէպքերու մէջ կը համապատասխանէ նաև գրաբարի ճ և շ ձայներուն։

լ=l

Օր. լեռ՝ լայն. լո՛վ՝ լաւ. լիւն՝ լոյս. խլիլ՝ խլել. թիւղ սևիկ՝ թոյլ տալ։

Առը ալ սովորական ծագումը գաղտնի լեզուին յ-էն է. բայց երկու օրինակի մէջ գրուած է և և r ձայներուն տեղ։

խ=x

Օր. խո՛ճմիլ՝ խառնել. խմոռիլ՝ խառն. խխխկլ՝ խեղդել. վրխիմար՝ ոչխար. վախ՝ հմ.։

Սովորաբար կուգայ հին հայերէնի ի և ո ձայներէն. բայց նաև կը գտնենք գրուած օ ձայնէն վերջ, նոյնպէս հ-ի և ր-ի տեղ. առանց մասին երկրորդ գլխուն մէջ ընդարձակելու:

$$ծ = ts$$

Օր. ծնակիլ՝ ծածկել. ծնիգյնր՝ ծունգն. կո՛ծոմ՝ կաճան. սրհծ՝ կայծ ևլն:

Կանոնաւորապէս կը ծագի գրաբարի ծ և ձ ձայներէն. մնայն մէկ օրինակի մէջ (յիխձէ՝ եկեղեցի) գրուած է առը ց-ին տեղ.

$$կ = k$$

Օր. կնվնը՝ կամն. տկծոկե՝ կազին. ճնկաս՝ հմ. խակ՝ հմ.:

Ծագման սովորական աղբիւրը գրաբարի կ ձայնն է. երեք օրինակի մէջ մնայն գրուած է հին հայերէնի գ և ք ձայներուն տեղ.

$$կյ = ky$$

Համապատասխան կուրն է գյ հնչականին. արտասանել ճիշտ գրուածին պէս,

այն է եւրոպական k yodisé: Նոյն է Վա-
նեցոց, Ոլմեցոց և Ձոկեբու նոյն ձայնին
հետ: Ա յս ձայնը շատ յաճախադէպ չէ Ղա-
բաբալե բաբբառին մէջ. բառերու մէջն ու
վերջն ալ գոյութիւն չունի. այլ կը գտնուի
միայն երբ սկզբնաձայն և հետևեալ բառե-
րուն մէջ:

Կյալ՝ գալ. կյէնգյաս՝ գանգատ. կրնձո՛ւակ՝ գանձանակ. կյո՛ռնը՝ գառն. կյո՛րի՝ գալիլ. կյո՛ռունք՝ գարուն. կրվնգան՝ գաւազան. կյէվար՝ գաւաթ. կրրէզման՝ գերեզման. կրզիլ՝ գզել. կրխsor՝ գղթոց. կյէօղ, կյօղ՝ գոզ. կյուղնանալ՝ գոզանալ. կյում՝ գոմ. կյո՛ւմաշ՝ գոմէշ. կյօռալ՝ գոռալ. կրրիլ՝ գրել. կյէնալ՝ գգենուլ, ա-գանել. կյո՛պիւs՝ կապոյտ. կրպ-տիլ՝ կապուտանալ. կյո՛մբիւր՝ կարմիր:

Առնց մէջ կ յ կը համապատասխանէ գրաբարի գ և կ ձայներուն:

հ=h

Օր. հրմբռւրել՝ համարել. հակռնալ՝ համանալ. մհռւր՝ համար, վասն. հէռոռ՝ հեռի. մհռնկ՝ մահակ. հուղռւղ՝ ուղեղ ևլն:

Սովորաբար կը համապատասխանէ

գրաքարի հ-ին. շատ անգամ նրբ յատկանշում է ձայնարկի ձայնարկությունը (մէկ անգամ ալ արկածին մէջ)։ Երկու դէպքի մէջ ալ գրաքարի ա և յ ձայնեցուն տեղ. մէկ քանի ուրիշ բառերու մէջ ալ յ-ի տեղ։

ՀյԹԹև ch

Այս ձայնը կը պատահի միմիայն մէկ անգամ, այն է ըրհիւնակ՝ արեգակ բառին մէջ, որ կ'ըսուի նաև ըրհիյնակ. համապատասխան է աւոր գ-ին և կը հնչուի գերմաներէն ich բառին ch-ին պէս։

ծ=dz

բ, գ, դ (ինչպէս նաև ջ) ձայնեցուն նման՝ գրաքարի անհետացող ձայներէն մին է, որ կը ձգտի հետզհետէ ծ-ի վերածուելու։ Այս փոփոխութենէն առ այժմ ազատ մնացած, ինչպէս և ձ պարունակող ուրիշ բառերու ամբողջական ցուցային է հետևեալը.

Ա՛ևմոյ՝ աճառ։ ասևմոտխած կամ ասևմաստիկ՝ ասևմոտխած։ Աստխածմածխի՝ Ասատաճառ։ պրխիճ՝ բրևնճ։ կյոմիճ գանձ, երգ։ կղրևճամ՛ևսակ՝ գանձանանակ։ կխիճ՝ գևնճ։ բմևճր՝ հմ։ խո՛ևճխի՝ խառնճել։ խրևճրևմ՛համ՝ խառնճարահամ։ խևճէօր՝ խնճոր։ հօևճ կամ հէօևճ՝ հաւնճք։ հևճխի՝ հնճել։ փծխէևճ՝ փոխևնդ։ տևճ՝ հմ։ պրպմևճվէի՝ պատառնճել։ պոէևճ՝ պղևնճ։ պղևճէ՛ոէև՝ պղնճեղէն ատան, խաչևէն։

Առանց մէջ ճ յատաջ կուգայ դրաբարեն ը, ճ, դ ճայնեբէն։

ղ=gh

Օբ։ ղմրկէի՝ ուղարկել։ տկծոէև՝ կաղին։? հուղմուղ կամ հրղծ՝ ուղեղ։ ծրծո՛ոէի՝ ծխծաղել ևէն։

Ա յս ճայնը կը համապատասխանէ գրաբարեան ղ-ին։ Եւկու օրինակի մէջ գրաբարեն նգ, նկ խառնբէն կը ծագի։ այս օրինակներն են ցղևէի՝ ցնկնել։ կմղևէի՝ կանգնել։ Գրաբարեն ածուխ և սանդուխ բառերուն դէմ (որոնք կրնան նաև ղ-ով գրուիլ) Ղարաբաղեն բարբառն ունի մևճուղ, սմևղուղ։ Ղրբ։ կծէղևի՝ ճկոյթ (Թաղած գետնի բարբառով՝ ծկէյնը) եւ ատ է * ծկէյթևնը=ծկոյթ ճևէն։ Իսկ ինձ ան-

Ժանօթ է ղրղմնւն՝ կոճիկ (ածառ, հրճհրճուկ, խաղճախուղճ) բառին ժագումը։

Գրաբարի մէջ ձայնաւորով մը եւ յաջորդական ղ-ով սկսող բառերը կրնանցնելով իրենց նախաառ ձայնաւորը, Վարդանի բարբառին մէջ ղ-ով սկսող բառերու ստուար թիւ մը կը կազմեն։

Ծ=tch

Գրաբարի ճ եւ ջ ձայներուն կը համապատասխանէ. օր. ճմկաս՝ հմ. ճոնջ՝ ճանճ. ճիճի՝ ճճի. ճիւր՝ ջուր. ճօրէ՝ ջորի. ճրճիխել՝ ջախջախել։ Բայց երկու դէպքի մէջ ղրուաճ է ջ ձայնին տեղ. այն է վրէխճար՝ ոչխար. փսխճիլ՝ փսխել։

Մ՝=m

Առհասարակ գրաբարի մ-լին կը համապատասխանէ. օր. մ՝ոմոռ՝ մարմար. մրէծծ՝ մեծ. մաշկ՝ մէջք. մնանիլ՝ մտանել. կմոռնջ՝ կամուրջ։ Մ՝քանի տեղ ն-ի փոխարէն ղրուաճ է. ուրիշ տեղեր ևս թարմատար է։

J=y

Այս տառը միշտ պէտք է նեղ եւրոպական y (= գերմ. j) կարդալ, ինչպէս էր հին հայերէնի յ ձայնը և ո՛չ բնաւ հ. օր. յհ՝ եթ, յեթ. յոհ՝ յղի (կարդա՛ երդի, եհե և‌ այլն):

Այս ձայնը մի քանի ձևերով երևան կուգայ Ղարաբաղի բարբառին մէջ. նախ նեղ մասն էյ, օյ, իյ երկբարբառներուն՝ որոնց մասին խօսած ենք արդէն. երկրորդ նեղ բաժան մասն գյ, ֆյ, կյ ձայներուն՝ որոնց վրայ նմանապէս տես նրբենց կարգին. Ասոնցմէ դուրս գտնուած դէպքերուն յ բնկերացած է միշտ յաջորդական ե ձայնաւորով. չորս դէպքի մէջ ալ ր ձայնով. այսպէս՝ յոհ՝ յղի. յրա՝ վերայ, ի վերայ. յրդի՝ եղան. յրկի՝ երէկ. որոնց գոնէ վերջի երեքը * յհրա, *յհդի, *յհրկի նախաձևէ մը ածանցուած են հարևաւ, ինչպէս կը ցուցնեն Ղրբ. յհր՝ վեր, ի վեր (տիւր ձևին մէջ պահուած) և հայ. վերայ, եղան, երէկ համապատասխան ձևերը: Այս դէպքը նոյն է և մեկնութեան ճանապարհը կը բանայ հին հայերէնի նախատառ և ձայնին արդի գրական լեզուներուն մէջ յհ ձևին վերածուելուն. մանաւանդ երբ նկատենք թէ Ղարաբաղի յհ ունեցող 17 օրինակ-

ներսուն մէջ միայն մէկն է որ բառի մէջ կը գտնուի, նաև միւս բոլորն ալ սկզբնատառ են: Աստր վրայ աւելի ընդարձակ տես Բ. գլուխ Ե:

Այդ չ պարունակող բառերն են. ան-յեր՝ աչուը (հնչել ա՛չ թէ նոր աչ—եր, նորև վաւերուկ յ-ով, այլ պարզապէս ան—յեր). չ-ոնդկեցի՝ աղաւնի. չեխ՝ ապտ. չէժիլ՝ արժել. չե՝ յետ. չեղ՝ նոր. չէշիլ՝ հայել, աշել, աչել. չէզնը՝ եղն. չէիծէ՝ եկեղեցի. չէտր՝ յետոյ. չա՝ եւ. չէրիսկ՝ եպիսկոպոս. չէրկզ՝ եր-կէկ. չէրգիմէ՝ երկինք. չէրգիր՝ երկիր. տիչէր՝ ե վեր, վեր. չէիանիլ՝ յաղթել:

Կը տեսնուի թէ յ առանց մէջ կը հա-մապատասխանէ գրաբարի յ, վ ձայներուն. նոյնպէս թէ գրբ. ե, յ, ա ձևերուն սկիզբը կը գրուի:

Ն—Ռ

Օր. մնունդ՝ մատնութիւն, մատնա-շուն՝. մնաք՝ նման. նրնդիլ՝ ննջել ևլն:

Ղարաբաղի և ձայնը կը համապատաս-խանէ գրաբարի և, ս ձայներուն, է նաև Թարմանոսի:

շ=sh

Օր. շօճ՝ շուն. շիւրեփ՝ շեբեվ. փոշ՝ վուշ. ճիշարք՝ նշխարք ևլն:

Կը համապատասխանէ գրաբարի ս-ին երբեմն նաև յ, ջ ձայնեբուն. կամ թ՝ թուշ, թուրծ. շլլիւր՝ շլոր, սալոշիմ՝ սեամ քաւեբուն վրայ յեփոյ:

չ=tchh

Կը համապատասխանէ գրաբարի չ և ջ ձայնեբուն. կամ ճ-ի տեղ յ ունին Ղրբ. իչիմ՝ կճեպ, կեղև և չխմարակ՝ ճախարակ (վերջինս թուրքերէնի ազդեցութեամբ). Օր. չո՛միլ՝ չամիչ. չոշկ՝ չմուշկ. չեօրէ՝ չորս. ճրմո՛ճչիլ՝ ճանաչել:

d=թ

Գրաբարի պ, բայց նաև բ ձայնին տեղ դրուած է. օր. փափուրէլ՝ ապապաբել. պէժիլ՝ բաժին. պնապրէ՝ պար. պին կամ պինի՝ բահ. պնուժուժ՝ բժոժ (շերամի). կապ՝ կապ:

ջ=j

Վերն բառերու թէ դրաբարի ջ ձայնը

Ղարաբաղի բարբառին մէջ հետզհետէ խուլ-նալու ձգտելով, իր թիւը շատ նուազած է։ Եզած օրինակներն են. ակնջուզ՝ ականջ. տսեխ-ջան՝ աստեղան. պէկնջոր՝ բանջար. հէրեկնջ՝ ե-րինջ. թրթրնջիկ՝ թրթնջուկ. խնձկան՝ խոնջան. խոխնջալ՝ խրխնջել ձիու. կմոմունջ՝ կա-մուրջ. ղրնջիւր՝ ինճիւն (թուրքերէնի ազ-դեցութեամբ). փօնչ՝ վսեմ. ճոնչ՝ ճանճ. վղրմաճոնչ՝ մեղրաճանճ, մեղու. ճիկնջէխ՝ օրօ-րան (=հին հայերէնի ճօճք ?). նմհանչ՝ նա-հանջ տալ. նմարհնչ՝ հմ. նրնջիլ՝ ննջել. օնչ՝ ծուխ, մուր (=միջին հայ. ունչ). պատում-ջան՝ պատմնջան։

Առանց բուրբին մէջ՝ չ որ ռնգավանկի մեան կը յաջորդէ (բացի տսեխջան բառէն), կը համապատասխանէ հին հայերէնի չ և ճ ձայներուն։

ո=ՍՐ

Կը համապատասխանէ սովորաբար հին հայերէնի ո ձայնին, բայց մանաւոր դէպ-քերու մէջ նաև ր-ի տեղ դրուած է։ Օր. ֆնոակ՝ քուռակ վրէնկուռ՝ ոսկր. ծառ՝ հմ. ղոհան՝ ռեհան ևայն։

ս=s

Կը համապատասխանէ գրաբարի ս-ին։

Օր. սիտուն՝ սիսեռն. արէտս՝ սիրտ. վարս՝ վարտ, մազ ևլն։ Երկու օրինակի մէջ նաև ց և ծ ձայնեբուն. յանհ՝ լցուցանել, լցնել. ծնանկի՝ ծառիլել։

վ=v

Ղարաբաղի վ ձայնը կը համապատասխանէ գրաբարի վ, հ, մ, պ բաղաձայնեբուն, կը գտնուի աւ, եւ, իւ, ով երկբարբառնեբուն, ինչպէս և բաղաձայն ու-ի ձևափոխութեանց մէջ. նոյնպէս նաև կը գրուի հին հայերէնի ո ձայնով սկսող բառերուն սկիզբը. Որոնց մասին տես յետոյ։

ш=t

Սովորաբար կը համապատասխանէ գրաբարի տ և դ ձայնեբուն, բայց նաև թ, ինչպէս և կ կամ պ ձայնեբուն, մի քանի մասնաւոր դէպքերու մէջ. մէկ անգամ նաև թարմատար է (տկծոհի կամ կտծոհի՝ կաղին)։ Օր. յիտը՝ յետոյ. տիւս՝ ի դուրս, արտաքս, դուրս. խոս՝ խոտ. պտնտի՝ պատառել, վտթաթել։

ր=r

ր ձայնը կը համապատասխանէ գրաբարի մեծ ր ձայնին. թէև այս վերջինը կընայ վերածուիլ նաև ռ-ի, բայց հակառակը տեղի չկրնար ունենալ. բացի զրոյց՝ ծագելացող բառէն՝ որ այս մասին մեակ բացառութիւնն է: Այս բառն ալ Թարգմ. գիրքի բարբառով կը հնչուի զրրոյց՝ զրրոյցի համ պարզապէս զո՛րրաս:

ր է նաև թարգմաւոր:

ր ձայնին օրինակները.—*ծրրիկ*՝ օրհնել. *ղրծոց* կամ *ղրմոց*՝ օրօրոց. *կռպրդ*՝ կուպրդ. *ռէխ*՝ երախ, բերան (անարգական բառ. կը ֆր. gueul):

ց=tzh

Կը համապատասխանէ գրաբարի ց, ձ, ծ, երբեմն նաև ս ձայնեբուն: Օր. *ցors*՝ ցուրտ. *ցէց*՝ ցնց. *փօցի*՝ փոցխ. *պէց*՝ բաց. *պըցրմանալ*՝ բարձրանալ ևլն:

փ=ph

Սոյն ձայնը կը պանեինք գաւառական հա-

յերէնին մէջ ա և բ ձայնեբուն միջև: Օր. *փորի*՝

վըփաւը՝ իօրի՝ ևաւի. ւօրի՝ ւաւըը. վրդխնդաձ՝ քաբեհենդաձ։

ը=kh

Գրաքարի խ, գ և կ ձայնեբուն, և մէկ անգամ ալ բ-ին կը համապատասխանէ. օր. խշհր՝ գնչեը. խնարհ՝ քամի. խոռնաւուձ՝ քառասուն. հո՛խ՝ ապի ևչն։

ըյ=khy

Կապմուած նոյն ձևով՝ ինչպէս գյ, կյ ձայները. այն է եւրոպական kh yodisé կոչուածը. Վանեցոց, Ոզմեցոց, Զակեբու ևչն նոյն խյ ձայնն է՝ որ Ղարաքաղի բարբառին մէջ կը գտնուի։

կրէոհյ՝ կեռնը, աաամն, ակռայ. ձրդնմդհյնիվ՝ ապնը (ճկղմ+ապնը). ինիյօնհլ՝ առնուլ, ցինքն առնուլ. ըրխիյնակ կամ ըրհիյնակ՝ արեգակ. յհրգինիվ՝ երկինք. հխյ՝ էգ. բրհխյ՝ թրնը, քանոը. հնիյը՝ ինքն. խդհյնիվ՝ նստիլ. ծմխյհլ՝ ծագել. կմրոխյ՝ կարագ. խյնչհր՝ կնճիթ, աուսամ (թրքերէնի սպեցուԹեամբ). հրսմնհյնիվ՝ հարսանիք. ծիխյ՝ ամուր, ճկտ. հհրիխյ՝ հերնը, բաւական. ճրհրմխյ՝ ճրագ. մմրոխյ՝ ամպ, յարդանոց. ծրհնիվ՝ օրէնք. տմխյհր՝

տասը. վհոյ՝ վէց. պատմուհոյ՝ պատասխան. հնչհոյ՝ տուքսաղ.

Առանց մէջ ի կը համապատասխանէ գրաբարի ի, գ, (և կ) ձայնեբուն.

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՁԱՅՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Lautlehre)

Հին հայերէնի ձայները Ղարաբաղի բարբառին մէջ կը կրեն հետևեալ ձայնական փոխոխութիւնները:

1. *Ձայնաւորներուն փոխոխութիւնը.*

Իւրաքանչիւր ձայնաւորի մանրամասնութիւններուն անցնելէ առաջ՝ հարկաւոր է մեզ ընել ընդհանուր և համառօտ տեսութիւն մը Ղարաբաղի բարբառին շեշտադրութեան նկատմամբ, այս մասին մեր ընելիք ընդարձակագոյն քննութիւնները վերապահելով Քերականութեան բաժնին:

1. Ղարաբաղի բարբառին սովորական շեշտը կը գտնուի վերջընթեր վանկին վրայ.

օր. հմևևեր՝ անեը. էրիլ՝ այրել. խոստովմնվալ՝ խոստովանուել. ցրցհոնգակ՝ ծխծեռնակ. ըլչղակ՝ կաչաղակ. մնևմշոշ՝ մատնաշուրթն. վրևվրէլ՝ մլաւել ևլն։

2. Ղարաբաղի բարբառին մէջ ամէն ձայնաւոր որ շեշտէ առաջ կը գտնուի, կը ջնջուի կամ ը-ի կը վերածուի. այս հանդիպումը կարող է լինել բնական, ինչպէս ըղնչանիլ կամ ղնչանիլ բառին մէջ (= ապաչանք) և կամ ածանցմամբ ու հոլովմամբ առաջացած. օր. մղօրկ. բայց սեռ. ըղնօրկի, բայը՝ ըղնօրհլ ևլն ևլն։

Այս երկու օրէնքները Ղարաբաղի բարբառին բովանդակ ձայնական դրութեան վրայ ահռելապէս կ'ներգործեն. ինչպէս որ մեր այս ընդհանուր տեսութենէն վերջ՝ յաջորդ մանրամասնութեանց մէջ որոշ կերպով պիտի տեսնենք։

Ա.

1. Գրաբարի մնավանդ բառերու շեշտեալ ա-ը Ղարաբաղի բարբառին մէջ անվտանգ կը մնայ. օր. մզկ՝ ածգ. մակը = գըբանկն (աչք), պահուած մնայն Ղ-ըբ. մակը տալ՝ «այցելել» ոճին մէջ. խաղ՝ խաղ. խմոցը՝

Խատն. բանիդ՝ Թանգ. բանիդր՝ Թանձր ևլն։

2. Գրաբարի բազմավանկ բառերուն շեշտառ ա-ը՝ շեշտի վրայադրութեամբ կը վերածուի *ա*։ *Օր. Աշխատ՝ Խշիան՝ Եշխան. ապիտր՝ աշխատր. պէղարճ՝ բաղձալ. թողուրան՝ ազօթարան. կրնձամ՝ նակ՝ գանձանակ. խոռված՝ խորոված ևլն։*

3. Անէն բառի մէջ շեշտէ առաջ գտնուած անշեշտ ա-ը Վարդանի բարբառին մէջ կը գտնայ շեշտառ *ա*-ի *Օր. ազնիվ՝ ազնիւ. հանիր՝ անէր. հանիճ՝ անիճ. առտանա՝ մատանի. ախտրուել՝ մխիթարել ևլ ևն։*

4. Գրաբարի նախ քան շեշտառ վանէն առաջ գտնուած բոլոր անշեշտ ա-երը (ուրկէ խօսքով այն ա-երը՝ որոնք Վարդանի բարբառին մէջ շեշտէն անմիջապէս և առէլն առաջ կը գտնուին) կը վերածուին անշեշտ *ը*-ի։ *Օր. ըզնալ՝ ազատել. հրէշտակ՝ ալեւոր. ըզնական՝ ազգական. ըզնչալիք՝ ազատանք. ըզօրհնան՝ ազօթարան. ըզծրել՝ ազօթել. հրանգիլ՝ ամաչել. ըխշնալ՝ աշխատել. ըշխատակ՝ աչքատակ. ըտնկիլ՝ առաջին. ըրնծել՝ արժանել. ըրկնցում՝ արեգակ. ըտնանալիք՝ արհամարհանք. պրծկիլ՝ բաժանել. վրդկնցում՝ բա-*

բեկենդան. պրպրանալ՝ քաշքշանալ. կրվպգան՝ դաւադան. ուխտնանալ՝ եօթանաւուն. ըմբռնաստակ՝ նապաստակ. արկնավարք՝ աղկաւագ. կրբղրկօն՝ կաթուղիկոս ևն ևն։

5. *Կենայ պատահիլ երբեմն որ շեշտադրութեան կանոնը չգործադրուի Ղարաբաղի բարբառին մէջ. և դառնը վոհանակ յարուշեշտի վերածուելու, մնան շեշտելու. բայց այս պարագային 4-րդ կանոնը դարձեալ անխախտ կը մնայ. այս մասին եղած բոլոր օրինականները պիտի յիշենք շեշտադրութեան բաժնին մէջ. առ այժմ դնենք մի քանի օրինականեր. հրնցրնիէ՝ անցանել. ըշկրկնպրէ՝ աչքակապ. խրրկիօն՝ հարբուխ։—Նոյնպէս են նաև մրհար՝ հատոր, վատն (վրկ. *հրևար՝ որմէ շրջեալ է). մրհակ՝ մահակ. կղպտիլ՝ կապուտանալ ևլն. որոնք կը հակասեն վերի 3-րդ կանոնին. բայց համաձայն են ձայնաւորների անկման օրէնքին. այս ձևերն ըստ 3-րդ օրինի պիտի ըլլային մրհար, մրհակ, կղպտիլ ևլն։*

6. *Շեշտէ առաջ գտնուած ձայնաւորների անկման օրէնքը այնչափ զօրեղ է որ մինչև նաև միաւանկ և երկուանկ բառերուն (ուղղական—հայցական հոլովին մէջ) շեշտեալ ա-ն ր-ն կը վերածուի մեա հոլովներուն*

մէջ՝ երբ բառն ընդարձակուելով և ըստ այսմ շեշտը տեղափոխուելով, այդ ա-ը շեշտ-
ուէ առաջ գտնուի։ Օր. Ա՛ստուծ, Աստ՛ուծու, Ա՛կուի՝ Ցակոբ, Հիւփաւ՝ Ցակոբով. փող՝ փայտ. փեղքաւ՝ փայտերով. անձուղ՝ ածուխ. նձո՛ւղան՝ ածուխէն. ամաո՝ ամա՛ն. նմանաւ՝ ամանո՛վ։

7. Դարձեալ այս օրէնքին պատճառա-
մի քանի բառերու նախ քան շեշտեալ վան-
կի անշեշտ ա-երը բոլորովին կը ջնջուին, վա-
նական ը-ի վերածուելու. այս բառերն են
զօխ՝ ազոխ. նւոյի՝ անալէ, անլէ. ծխի՝ ածելի.
ղմչաւիվ (կայ նաև ղոմչաւիվ)՝ ազաչանք. փսպմ-
րել՝ ապսպարել. փրսպմրաւիվ՝ ապսպրանք.
խնցի՝ աքացի. ղօնեգյ, թէև աւելի գործածա-
կանն է յեղօնեգյ՝ ազաւնի։ Ուշիշ է նօթրէ՝ որ
կրնայ գրաբարի նօթի ձևէն եկած ըլլալ ազ-
գաւիլ (և ոչ անօթի ձևէն)։

8. Առը և վերի 4-րդ օրէնքին հակա-
ռակ՝ երբ մը եռավանկ և քառավանկ բա-
ռերու ա-ը փոխանակ ը-ի վերածուելու, կը
մնայ անփոփոխ։ Այդ բառերը հետևեալ-
ներն են.—ազկակմն՝ ազգական. աղօթարան
կամ ըղօթարան՝ աղօթարան. աբաշխմրել (կայ
նաև ուղղագոյն ձևը—ըրբշխմրել)՝ ապաշխա-

*ըել. պարթնաանիմ կամ պրմբնաանիմ բամբա-
ռանք. պարհկան՝ բարեկամ. թոմնվրեր կամ
բմնվօր՝ թագաւոր. պաղարնմյ՝ պատարագ.
պաւոնմջնև կամ պաւրմջնև՝ պատինջան. սար-
հնվարմ կամ արկնվարմ՝ սարկաւագ. արդնևա
կամ սաղնևա՝ սատանայ. սեծղակ կամ ըեծղակ՝
յաջողակ. դադաւսնև՝ գաւառան. սոուսնր՝
հմ. արհուշհամ՝ աքըշում. անիծել կամ ըևիծիլ՝
անիծել. հանիբրել (կայ նաև ուղղագոյնը
հրանիբրիլ)՝ համբերել. անիրես՝ աներես. անհաս-
վամ՝ անասուածք. Աստվածմամբ՝ Աստուա-
ծամբն:*

Այս բառերուն մեծ մասը կրօնական կամ ուսումնական բառեր լինելով ա-ի փոփոխութիւնը տեղի չէ ունեցած. պատինջան և աքըշում բառերն ալ թրքականին պղծութեան են պարտական. իսկ աղօթարան, սարկաւագ, սատանայ, անիծել և ձևերը թէ՛ ա-ով և թէ ը-ով գործածական են, ինչ որ կը ցուցնէ թէ ա-ով ձևերը գրականին պատճառաւ են, իսկ ը-ը յառաջ եկած է բնիկ Ղարաբաղի բարբառին մէջ:

9. *Ցայտնի է որ հին հայերէնի ձանձրել, հանարել և այլ այսպիսի եռավանկ (մէջին վանկը ա-ով) բայերը երկու տեսակ փոփո-*

խուխին կրած են նեղկաց հայ բարբառներու մէջ. արևելեանին մէջ առանք անվտանգ պահած են. իսկ արևմտեանին մէջ մինչեւ ա-ը կորնցուցած և դարձած են ճանչել, համրել ևլն: Տեսանք նաև վեցը (թիւ 4) թէ Ղարաբաղի բարբառին (այսպէս և Զօլվեբէնի) մէջ առնց առաջին վանկի ձայնաւորը միայն կը ջնջուի, իսկ երկրորդը և երրորդը կը մնան անվտանգ, միայն շեշտը տեղափոխուելով: Սակայն Ղարաբաղի անձ բայերը արևելեանին, ինչպէս և Ղարաբաղի բարբառին մէջ ճիշտ նոյն վտանգին կրած են, ինչ որ արևմտեանին մէջ: Այդ բառերն են. ունիմ՝ մոռնալ, մոնել. տրհևալ՝ տեսանել, տեսնել. մրհոնիմ՝ մեռնել. հրցնիմ (երկու վանկով)՝ հարցանել, հարցընել (երեք վանկով). նի-հրանիմ՝ հասանել, հասնիլ. փանիմ՝ բուսանել, բուսնիլ. պլ. փանիլ. հրնցրնիմ՝ անցանել, անցնիլ (երկավանկ). կծգիմ, կծժգիմ՝ հոճակել. պլ. գօժգիլ. յիշենք նաև ղանիմ՝ ընուլ, ցուցանել, և կրպտիմ՝ կապուտանալ.

10. Այս բոլորէն զատ երկու գլխաւոր վտանգ կը կրէ ա-ը Ղարաբաղի բարբառին մէջ. վտանգներ՝ որոնք բացարձակ և կանոնաւոր չեն և որոնց համար

անկասելի եղաւ ինձ ընդհանուր օրէնք մը գտնել, բացի մի քանի մասնական և թերևս ոչ բոլորովին վերջնական օրէնքներէ։ Այս փոփոխութիւնները են ա-ին է և տ ձայնեսուն վերածուելը, ինչ որ (մասնաւանդ վերջինը) յատուկ է ուրիշ բարբառներու ալ. այսպէս օրինակ Ագուլիսի, Վանի, Խարբերդի, Ուլնիոյ ևլն։ Ագուլեցոց բարբառին քննութեան մէջ Ս. Սարգսեան նմանապէս քննելով այն երևոյթը Զոկերու լեզուին մէջ, չէ գտած բացարձակ օրէնք մը, այլ մի քանի մասնաւոր պարագաներ, թէև միւս վերը յիշուած բարբառներուն վրայ առանձին ուսումնասիրութիւնները պատրաստուած չեն դեռ, սակայն յընդհանուրն դիտելով կարելի է ըսել թէ նոյն անկանոնութիւնն ունին նաև յիշեալ բարբառները։

Լաւ կը լինէր անշուշտ եթէ բոլոր բարբառներու ա-ով բառերը հաւաքուէին ու հրատարակուէին, որոնց համեմատութեամբ կարելի լինէր թերևս վերջնական եզրակացութիւն մը հանել։

Ղարաբաղի բարբառին մէջ ա-է յառաջացած ո ունեցող բառերուն ցանկը հետեւեալն է.

հո՛ֆի՝ ապե՛ս.
ո՛ՀկիՀ՝ ասպե՛ն, գոհա՛ս.
հունդ՝ անդ, տա՛ս.
ո՛ՀգիւՀ՝ կողմ (անկեա՛ն բառէն).
ասիլցմա՛Հ՝ առաջմա՛ն.
հո՛րվիլ՝ ապրեցնա՛լ.
ո՛րթոր՝ արդա՛ր.
ո՛ժիլկամ յՀժիլ՝ արժե՛լ.
ո՛րիւՀ՝ արևե՛ն,
ո՛րծիվ(Թաղատ գեա՛զ)կամ մուծիլ՝ արծե՛լ.
* պՀՀիցոր՝ քանջա՛ս.
* կՀզոր՝ գազա՛ր:
կյՀՀիգյոս (Թաղատ գեա՛զ) կամ կյՀՀիգյաս՝ գանդատ.
կյոՀՀ՝ գանձ, ևրգ.
կըՀՀմո՛ՀաւկՀ գանձանակ.
կյո՛ռՀր՝ գառն.
կյո՛րի՝ գարի.
կյո՛րուՀՀ՝ գարուն.
տաս՝ գա՛ս.
տՀոկ՝ կամ տՀակ՝ գմա՛կ.
ո՛րոգ (Թաղատ գեա՛զ) կամ մուազ՝ երա՛զ.
*գոՀիգյ՝գանգ, գանգա՛կ.
թո՛ՀաւկՀ՝ Թանա՛ք.
թոՀիգյ կամ թաՀիգյ՝Թանգ.
թոռ՝ Թա՛ռ.
ժՀռոՀիգյ՝ ժառանգ.

---

* Երկու ցանկերուն մէջ ալ առաղաւիշ ուՀնկ-ցող բառերը կրնան թրխկաՀՀիկՀ ազդուած ըլլալ, քան որուն ասոնք թրեՀրՀին մէջ ևս կը գտնուին:

լաց՝ լալ.
լայլ՝ լայլ.
խաղ՝ խաղալ.
խո՛խոչ՝ խոչոտալ.
խո՛նձիլ՝ խոնձել.
խրնձրևո՛հաս՝ խոնձրատհաս.
զրզո՛ղրող՝ ծաղկապաշտ.
ծրծո՛ղել՝ ծլծլալ.
կո՛զմիլ՝ կապմել.
կոթ՝ կաթ մի, կաթիլ.
կո՛թիլ՝ կաթել, կայլակել.
կոլ՝ կալ.
կո՛ծոև կամ կնճռև՝ կռճռան.
կո՛ծոկ՝ կայծակ.
կյո՛սիս՝ կապույտ.
կնարոհյ՝ կարապ.
կյո՛մրիտ՝ կարմիր.
հոգ՝ հագ.
հո՛ղիլ՝ հալել.
հո՛շտվիլ՝ հաշտվել.
հո՛րիտ՝ հարիւր.
ճրևո՛ևչիլ՝ ճոռոչել.
ճոևզյ՝ ճանկ.
ճոևչ՝ ճանճ.
ճոշ՝ ճաշ.
մոգ՝ մագ.
* մնարոհյ՝ մարապ.
* մո՛ռմոռ՝ մարմար.
* ևո՛րգիզ՝ նարկէս.
շէքոթ կամ շէքէր՝ շաբաթ.

շէլոկ կամ շէլակ՝ շալակ.
ժամ՝ շարժ, երկարաշարժ.
* շո՛ֆար՝ շաքար.
կո՛րփոր՝ ուրբաթ.
չո՛ւխիչ կամ չանկիչ, չամրէչ՝ չամիչ.
տէտրակ կամ տետրակ՝ տառրակ.
ո՛դո կամ ադա՝ այդ տղայ.
տունճ կամ տանճ հմ.

Ա-է յատաջացած է ունեցող բառե-
րուն ցանկին ալ հետևեալն է.

պրժէնիլ՝ բաժանել.
պէժիլ՝ բաժին.
պէկլա՝ բակլայ.
պէղարճ՝ բաղարջ.
պէմբակ՝ բամբակ.
պէն՝ բան, իր.
պէնալ՝ բանալ.
* պէնջոր՝ բանջար.
պէռնէլ՝ բառնալ [1]).
պէրակ՝ բարակ, նուրբ.
պէրգ՝ բարձ.
պէրճար՝ բարձր.
պէգ՝ բայց.
* կէզ՝ գազ (չափը).
* կէզոր՝ գազար.
կյէնգյաս՝ գանգատ.
տէնակ՝ գանակ.

---

1) Պէռնէլ յատաջ եկած է պէռնը՝ բեռն բառին «հատապտուղ» իմաստը:

ցԿոսվ՝ դառաւ, դարձաւ.
ցԿրցակ՝ դաւառակ.
ցԿրմանի՝ դարման.
տեփ՝ դաւէ.
րեխ՝ երաւ.
զԿտեզյ՝ զաւակ.
զԿրթուն՝ զարթաւն.
ժեմ՝ ժամ, ժաւմ.
լԿփիլ՝ լաւնել.
ֆչԿողակ՝ կաչաղակ.
գյըրԿգի՝ կեւրակէ.
ծԿխե՝ ձաւ.
շԿքեր կամ շԿրոք՝ շաբաթ.
շԿլոկ կամ շԿլակ՝ շալակ.
հórkfյ՝ ուրբաթ.
պúsեևifյ՝ պատանք.
ճԿղաց՝ Ջաղացք.
տԿsրակ՝ տատրակ.
փúծեղիր կամ փúծրղիր՝ վայծաղն.

11. Ա և է ձայնեբուս մասին մեր վերև անդամ մասնական օրէնքները երկու տեսակ են. առաջին՝ արգելիչ, երկրորդ՝ յառաջ բերող պատճառները:

Ա.—*Արգելիչ պատճառներ.*—Երբ մը ձայնեը գտնուելով բառի մը մէջ՝ արգելք կը լինին որ նոյն բառին մէջ գտնուած ա ձայնը վերածուի ո կամ է ձայնեբուն:

Արգելիչ ձայնեըն են.

1. ու ո՝ ինչ որ ալ ըլլայ ասոնց ծա-
դումը: Ազգակցական բարբառին քառասունին
մէջ 80-ի չափ բառեր կան՝ որոնք ո կամ ու
ձայնը պարունակելնուն պատճառաւ երեսնց
ա-ին եղանակը չեն վոխած. օր. փնփուկ, ար-
ևունգ, սևուռ և այլն: Փոխադարձաբար մեր վերև
մէջ բերած երկու ցուցակներուն մէջ չկան
ու, ո ունեցող բառեր:

Բացառութիւն են միայն կո՛ռուիլ՝ գա-
լուն. հնչեղ՝ ուրագ. գէրուն՝ զարթուն:

2. րե.—Ասոր համար ալ 30 օրինակ-
ները կան. ինչպէս՝ իրևնմէ՝ խնամի. ծրէրան՝
ծերան. մրեևէշակ՝ մանիշակ.

Բացառութիւն չկայ:

3. իա—Այս ձայնէն անմիջապէս առաջ
գտնուող ա-ելն ալ երեսնց եղանդը չեն վո-
խեր. օր ֆնցախ. սիսկէր՝ եղբայր. մսիծ՝ մաղձ.
փարախ՝ վերթականերու սենեակ (հին փարախ
բառէն). այսպէս 30-ի չափ բառեր:

Բացառութիւն են միայն ծէխ՝ ձախ-
յէխ՝ ազատ, կեղտ. յէխնէլ՝ յաղթել.

4. ո ձայնն ևս կը թուի արդելիչ երեսն
մերձաւոր ա-երուն վոխնոխութեան. այսպէս
է քանէ աւելի բառերու մէջ. ինչ. մսոցող՝
ատաղ, գատաղ. մոսի՝ առէջ. գոմնցի՝

բառաչել, պնդաձ պառաւ. ժնտոնգյ՝ ժառանգ. մսխած՝ աոխծ. Բացառութիւն են մո՛ռմոռ, զլոզո՛ոբոո, բոո, կյո՛ռնլը, տհոավ: Իակ պհռնհլ՝ ինչպէս որ վերը բացատրուած է, պհռնլը՝ բեռն բառէն յառաջ եկած է:

Բ.—Յառաջ բերող պատճառներ.—Ուրիշ խումբ մը ձայներ ալ գտնուելով բառի մը մէջ պատճառ կը լինին որ նոյն բառին մէջ գտնուած ա ձայնը վերածուի ո կամ է ձայնեան:

Այսպէս են. 1. ո, ու ձայները՝ ինչ ալ որ ըլլայ առնց ծագումը. օրինակներն են՝ հվիռ՝ աւել. պհցիւր՝ բարձր. գիւրտո՝ գուլպայ. ինանլգյո՛՝ լուսնակայ, լուսին. կյո՛պիտ՝ կապոյտ. կյո՛մբիւր՝ կարմիր. հո՛րիւր՝ հարիւր. հóրվտոբ՝ ուրբաթ. ո՛ւզիւն՝ անկիւն, կոմ. ո՛րիւն՝ արիւն: Սակայն առնց հակառակ կան ա՛սիւծ՝ հմ. ա՛խպիւր՝ աղբիւր. Հւրաւն՝ երեան. արհւշիւմ՝ աբրշում. տոտհóոալ՝ դողդոջալ՝ որոնց առաջին երկուքին պատճառը ո և ու ձայներն են. իսկ Հւրաւն և տոտհóոալ համաբանութեան պատճառաւ չեն փոխուած:

2. Ր ձայնին անկումն ևս նախորդ ա-ին երանգը կը փոխէ. այսպէս են Հժաւն՝ արժան. ֆհժիլ կամ ֆհմիլ ատժել. ժոժ՝ շարժ, երկրա-

չարժ. սիկիր՝ բաղձալ. ճիղաց՝ ջնաղաց. կյո՛մբիր՝ կարմիր:

3. *ակ, ագ, ակ* և *մանաւանդ ագ, ան ձայնեբուն քով ալ ա կը վերածուի ո կամ է ձայնին. օրինակներն են՝ ո՛ակին՝ գոհար, անդին. ո՛ագիւն՝ անկիւն, կողմ. պա՛տիվ (նաև պա՛տանիվ)՝ պատանք. կէ՛ագյաս (նաև Թաղոտ գիւղի մէջ կյէ՛ագյոս)՝ գանգատ. ժա՛ռոնագ՝ ժառանգ. ճո՛նագ՝ ճանկ. զո՛նագ՝ զանկ. կյո՛նաձ՝ գանձ, երդ. տո՛նաձ կամ տա՛նաձ՝ հմ. խո՛նաձիլ՝ խանձիլ:*

Բացառութիւն է մի այն թա՛նագ՝ թանկ, վոխանակ ըլլալու թո՛նագ: Սակայն այս վերջին ձևն ալ Թաղոտ գիւղի մէջ աւելի գործածական է:

Վեր.—Առանցմէ դուրս կարելի էր նաև մի քանի ուրիշ օրէնքներ մէջ բերել, բայց չյուշեցինք զանոնք օրինակներու նուազութեան, ուրիշ խօսքով անոնց շատ սահմանափակութեան պատճառաւ: Վերը յիշուած ձևերուն մէջ կը պատահի երբեմն որ մի քանի օրէնքներ միասին գործեն. բայց այս բանը սովորաբար մէկին կամ միւսին արդելք չէ՛ինլը. օրինակ՝ ժառանգ բառին մէջ ագ վերջաձայնը ո կը պահանջէ. միւս կողմէ ո-ն՝ ա կը պահանջէ. եւևաքն

ալ կը գործադրուին: Պատմիմ բառին մէջ ա-եըը փոփոխութիւն չեն կրած, բայց եըը նոյնբառին վերջաւոր բաղաձայնը կը փափկանայ, օրէնքին համաձայն նաև ա-ն ո-ի կը վերածուի. Բոլոր առնք ուրիշ բան չեն ցուցներ սակայն, բայց եթէ մէջ բերուած օրէնքներուն ճշտութիւնը:

12. Ա ձայնին մինչև այսաեղ յիշուած փոփոխութիւնները Ղարաբաղի բարբառին համար ընդհանուր և սովորական են. բայց առանձին գրուբա կան նաև մի քանի մասնաւոր փոփոխութիւններ, հետևեալ կերպով:

1. ա=ի. այսպէս են պիհ՝ բահ. պիհիլ՝ բահել. (Գավխան բարբառով պոհ, պո՛հիլ). ի՛ժան՝ ալժան, աժան. վերջինը նաև Ժան. կ՚արթիլ կարդալ:

2. ա=ու. այսպէս են ա՛ւիգուն կամ ա՛ւիչուգ՝ ականջ (Պլ. ա՛ւիգաչ). ուռնա՛ւա կամ ա՛ռնա՝ մառանել. զի՛մուչ՝ զոքանչ (Պլ. զօ՛իմաւիչ): Թաղատ գիւղի բարբառով՝ ուղնա՛ւա՝ առանձայ, որ ուրիշ տեղ աղնա՛ւա կամ աղնա՛ւ ձևով պահուած է:

3. ա մեակ օրինաւոր մը մէջ կը դառնայ ը՛. այն է ա՛մրուն՝ ամառն. բայց այս փոփոխութիւնը ո՛չ թէ ձայնաբանական է, այլ

նոնաւոր ըհ-ին նմանողութեամբ: Թաղոտ գետի բարբառին մէջ այսպիսի նմանողութիւն չկայ և կ'ըսուի ամատր:

4. ա=օ. այս վոփոխութեան ենթակայ եզած են հետևեալ ձևերը. տկօղեն կամ կտօղեն՝ թէև առաջ հանգստանալ կայ կնոլորէ՝ կառնել. ֆնֆյօնել՝ գնել (այսինքն յիւրն առնուլ). խնօխա՝ եղեկայ, եղանկայ (=*ռնախա, *խնախա հնագոյն ձևերէն). նաև յղոյնի՝ եղան, եղկամանեայ հոսելն (Գորիս յիղան:)

5. ա=ko. մեակ օրինակի մը մէջ՝ որ է fpkoյ՝ գգալ, տարգալ: Թաղոտ գետի բարբառով կյկօրէ՝ գալն, որ այլուր կյո՛րի ձևն ունի. Գորիս նաև զֆնֆկօյ գոքանչ:

6. ա=իւ. նոյնպէս մեակ օրինակի մը մէջ. հմմտ. զիւրպնանալ (Գորիսի բարբառով զյրբաւո՛նալ)՝ զարթնուլ, արթննալ. թէև մեւս կողմէ կայ զէրբուն՝ զարթուն (Գորիս զյրբիւն).

7. ա=յէ. այս ձայնաւորափոխութեան ենթակայ են հետևեալ բառերը. յէղնէյգ՝ աղաւնի. յէխնէլ՝ յարթել (Պլ. էխրէլ). յէխ՝ աղա, ներզ. յէխտուտ՝ աղատա, ներզատա. յէժիլ (Թաղոտ գետ՝ ո՛ժիլ, Գորիս՝ ամժիլ)՝ ապրժել. յէշիլ՝ աչել, նայել (գետ. աշնել): Բոլոր այս ձևերուն մէջ յէ ձայնաւորափոխութիւնը բուն

ակնզբը կը դանուի. ուսան դժուար չէ ընդունել թէ ծագած ըլլայ նախատառը ե=է ձևէն. (հմմտ. հին հայերէնի ե-ով սկսող բառերուն առջի գրական յ= ստուգանութիւնը. օր. երեկ=յերեկ). ապա վերցնելով ձևերուն հնագոյն վիճակը կ'ըլլայ *հոմնէյգ, *հմնէկ, *հես, *հեսուս, *ժժիլ, *էշիլ: Ըստ այսմ յառաջ եկեր ձևերը կը պատկանին բուն ա=է ձայնափոխութեան:

8. ա=ը. այս ձայնաշրջութիւնը տեղի կ'ունենայ մեայն րին՝ երախ, բերան և փնջրոնիլ՝ փայծաղն բառերուն մէջ. այս ձևերն ալ գրծածական են Թաղատ գիւղի բարբառին մէջ. նակայլ ուրիշ և փնճռոնիլ: — Գրչեան բարբառով նաև տիրը՝ տապլ, որ այլուր տամբիր ձևն ունի:

Ե և Է

Ապահետև հին հայերէնի է և է ձայնները՝ ինչպէս ուրիշ շատ բարբառներու, նոյնպէս նաև Ղարաբաղի բարբառին մէջ մեծ մասով նոյն փոփոխութիւններուն են-թակայ եղած են, ուստի յարմար կը դատենք երկուքը միասին ներկայացնել: Դիւրութեան համար այս մասը կը բաժնենք չորս ստորաբաժանումներու՝ այսպէս.

Ա. և և Ւ շեշտի տեսակէտով.

Ա-ի մասին ինչ փոփոխութիւններ ու նկատեցինք վերը շեշտադրութեան տեսակէտով՝ նոյն փոփոխութիւններուն ենթակայ են նաև է և Ւ ձայները. Զանց առնելով խօսիլ մանրամասնօրէն այդ փոփոխութիւններուն վրայ, ինչ որ աւելորդ կրկնութիւն պիտի լինէր, բաւական կը համարենք միայն համառօտիւ յիշել զանոնք և մէջ բերել հարկաւոր օրինակները:

1. Գրաբարի միավանկ բառերուն մէջ է և Ւ ձայներուն շեշտն անփոփոխ մնացած, մինչև իսկ երբ նոյն բառը Ղարաբաղի բարբառին մէջ բազմավանկի է վերածուած: Օր. խԻժիլ՝ խէժ. վԻրի՝ վէգ. սԻրտ կամ սիրտ՝ սերմն. նվԻղ՝ նեղ. ԻՒ՝ էգ. յԻզիր՝եղն:

2. Բազմավանկ բառերու մէջ շեշտեալ է և Ւ վերածուած անշեշտի: Օր. մծáրել՝ մեծարել. ԵՒվիլ՝ աւել. շԻրԻփ՝ շերեփ. հáնԻր՝ աներ. ւáղվԻս՝ աղուէս:

3. Վերջավանկի շեշտը տեղափոխուած վերջընթերը է և Ւ ձայներուն վրայ. Օր. ֆԻնրԻ՝ քենի. կյուրԻզման՝ գերեզման. փրգԻդան՝ բարեկենդան. թրքԻռվԻ՝ թեյլթեղուկը (թաղթիչ):

4. Գրաբարն վեցբնթեր վանկէն առաջ պանուած բոլոր և և ձայնեըն՝ նոր անշեշտ ը-ի վերածուած: Օր. մծմնալ՝ մեծանալ. ղրուձմնլ՝ մեղրածանձ, մեղու. մծմրել՝ մեծարել. արկրհէվիլ՝ սերկևել. բրթրումբ՝ թերթերաւնք. կյըրէզման՝ պերեզման. ըրհւգիւ՝ (կայ նաև իւրհւգիւ)՝ երեկոյ. ըրհւռն՝ երեսուն. ըրվալ՝ երևալ. հրևէրակ՝ երանելի:

5. Փոխանակ յարաշեշտի բառերը մնացած շեշտելու, բայց դարձեալ անշեշտ և և ձ ընկած: Օր. իվըլևօրբ՝ աւետարբ. ցղևօց՝ պեղնուց. ղէ՝ լեզի. ղրա՝ (ի) վերայ. բրդէ ևամ դըրի՝ դէպի. բրբըրմնդէ (ինչ. * բրհռևակ)՝ թևթեռնիկ. ղրօվի՝ եղան:

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ և և ձայնեըն ընկած շեշտի պատճառաւ: Օր. ղզևէրավ՝ եղնեբով. արմրէրան՝ սերմերէ. մծմնալ՝ մեծանալ. ևղօրուն՝ նեղութիւն:

7. Անշեշտ և և ձայնեըը բոլորովին ջնջուած: Օր. փրգևնդան՝ բարեկենդան. ղէյնը՝ եղունգն. յէմծէ ևամ յէմցէ՝ եւ ևեղեցի. ղրկէ՝ երէկ. ղօրիէր՝ հօրեղբայր: Իսկ իւրհա՝ ևամ պիտի ըլլայ «երահայ» և ոչ թէ «երեհայ» ձևէն. Ս.-ի օ ձայնաշրջութիւնը տես էջ 50:

8. Բացառութիւններ՝ որոնց մէջ անշեշտ և կամ է ընկած չեն: Օր. չրիւշէքեր՝ չորեքշաբաթի, փոխանակ * չրըշէքեր ձևին. ավիտարան կամ ըվիտարան՝ աւետարան, փոխ. *ըվրտարան. տեղիւղ (կամ նաև տղիւղ)՝ դեղնել. կողմնավրէր՝ կեղծաւոր:

բ. է և է բառի մէջ

Է և է բառի մէջ կը կրեն հետևեալ յատկութիւնները.

1. Առհասարակ կը վերածուին է-ի. այսպէս՝ միավանկ բառերու մէջ, տէղ՝ դեղ, թոյն. թէփ՝ թեփ. կէս՝ դեռ. խէր՝ լաւ, ծուռ. խէժիր՝ խէժ. շէն՝ շէն (գիւղ. 2. ուրախ). յէս կամ յէրը՝ յետոյ. վէխկ՝ մեղք. ճէխկ՝ ճեղք. ծէր՝ ձէթ. ծէռ՝ ձեռք. ցէխ՝ ցեխ. տէղ՝ տեղ, տեղն. վէրկ կամ վէրկի՝ վէպ. վէցց՝ վեց. խէղճ՝ խեղճ. խէլ՝ խելք. աչգիր՝ մեծ տեսակ ծառի պտուղ (սէզ?). սէպ՝ տեղ (փայտեայ գամ). սէրմ՝ սերմն. սէռնիր՝ սեռն (անիւն). վէրչ՝ վերջ. պէռնիր՝ բեռն. բէղ՝ պեղ.

Մէկ և կէս վանկով բառերու մէջ եղած օրինաւորները են՝ հրնգէր՝ ընկեր. ֆչէվ՝ կճեպ. տուէխ՝ տրեխ. ղոդէր՝ ընդերք. կրէկ՝

կլեկ, կլայեկ։

Գրաբարի երկավանկ բառերուն շեշտ-
նալ է կամ է ձայնը շեշտի տեղափոխու-
թեամբ Ղարսաբադի բարբառին մէջ վերած-
ուած անշեշտ է-ի։ ամբողջական օրի-
նակներն են՝ տ՛ուշկ՝ տաշեղ։ տ՛ուռկ՝ տա-
ռեխ։ հ՛ուհր՝ աներ։ ս՛ուրկ՝ անմեղ։ ս՛ուկ՝
ասեղն։ ախտ՛ուր՝ ախտաւն։ մ՛ուրկ՝ մոլեխ։
օր՛ուիյ՝ օրէնք։ ար՛ուհս՝ արհեստ։ ան՛ուծ՝ անէծք։
Է՛ուպհս՝ այնպէս։ ան՛ուկն՝ ամենայն, ամէն։
աղվէս՝ աղուէս։ կ՛ուտումն կամ կո՛ւտումն՝ կո-
տեմն։—նոյնը շեշտը պահուած՝ ֆ՛ուր՝ գիշեր։
ցիւր՝ ի վեր։

Նոյնպէս գրաբարի երկավանկ բառե-
րուն անշեշտ է կամ է ձայնը շեշտի տեղա-
փոխուելով Ղարսաբադի բարբառին մէջ
վերածուած շեշտեալ է-ի։ Եզած օրինակ-
ներն են՝ ֆ՛ուրհ՝ քէնի։ հ՛ուրիյ՝ հեղինք, քա-
ւական։ պ՛ուրան (կայ նաև պ՛ուրան)՝ քերան։
կ՛ուրան՝ գերան։ յ՛ուղակ՝ լեզակ։ խ՛ուրիյ՝ լեռնօք։
ակ՛ուռր՝ սիեռուր։ թ՛ուխտ՝ (բաղաձայններու
տեղափոխութեամբ և նմանողութեամբ վխ։
* տ՛ուխտ, վ՛ուհտան)՝ վիեռուր։ ղուհան՝ ռեհան։
յ՛ուհուն կամ յ՛ուխուն՝ լեռնան։ հ՛ուռտ՝ հեռի։ հ՛ուրու՝
հերու։ ա՛ղուան՝ սերան։ ցո՛ղուն՝ գերին։

Բաղմավանկ բառերու մէջ և և է ձայ-

Նեըը ѣ-ի վերածած օրինակներն են՝ ցցհոնակ՝ ծիծեռնակ. կըրէզման՝ պեըեզման. հըմփէրի՝ համբեըել. ըրէսուն՝ եըեսուն. թրթռուիլ՝ թեըթեըել (թարթէչ). պարէզմա կամ պարիզմա՝ բաբեկամ. վրժարէդ՝ վարժապետ. վրթարէդ՝ վարպապետ:

2. *Գրաբարի և և ѣ ունեցի դաց ար-տասանությամբ կը վերածուին ըէ ձայնին. այս ձայնափոխությունը տեղի կ'ունենայ մանաւանդ մկլավանդ բառերու մէջ. բայց կը պատահի նաև բաղմավանդ բառերու մէջ: Եղած բոլոր օրինակները հետևեալ-ներն են.*

Մկլավանդ բառերու մէջ և կամ ѣ վե-րածուած շեշտեալ ըէ-ի. ծրէդ՝ ձեղ, փայտե կտոր. կրէտ՝ կեռ, ճանկ. կրէա՝ կէտ. կրէտ՝ կէտ. ծրէզ՝ ձեզ, զձեզ, մրէծծ՝ մեծ. մրէղր՝ մեղը. ևրէկ՝ նեկ. ևրէդ՝ նեղ. ցրէդ՝ ցեղ. տրէևիդ՝ տենդ. — այսպէս նաև ծմրէռևիր՝ ձմեռն. զրկրէո՝ զկեռ, պղեսը:

Բաղմավանդներու մէջ. ծրմրէռուկ՝ ձմե-ռուկ. կարարէտ՝ կարապետ. կրէոեմ՝ կեռևիք (ակռայ, ատամն). փրէսա՝ փեսայ. տրէևևալ՝ տեսանել. մրէկևել՝ մեկնել (երկարել). մրէռևել՝ մեռանել.

3. *Խումբ մը բառերու մէջ և և ѣ ձայնե-*

ը՛ը վերածուած են ի-ի. եզած օրինակներն են.
Մխալանիներում մէջ. հիշց՝ հեշտ, դիւ-
ցին. ֆիլ՝ թել. չիլ՝ չեչ (մեղրի). տիզ կամ ցիզի՝
պէզ (լատն). փիլ՝ փիճ (պատի վառարան).
—այսպէս նաև շրիշ՝ հսկշ Գորիսի բարբա-
ռով վիրի՝ վէզ:

Բաղմաձանկ բառերում մէջ. ըրիշկիկ
կամ ըրիհկիկ (Գորիս ըրէվիկ)՝ արեգակ. ծիլի՝
ածելի. հիլի՝ հ[այ]ելի. հրիշտակ կամ հրիշտրակ՝
հրեշտակ. պարհկատ (կայ նաև պարհկատ)՝ բարե-
կամ. ավիտարան կամ ճշտարան՝ ըվիտարան՝ Աւե-
տարան. փրդհկնդան՝ բարեկենդան. վրիհկ՝
վայրենի. հվիլ (Գորիս հվէլ)՝ աւել[ն]. լհուռն
կամ լհռուն՝ լեռնան:— Գորիս նաև հվիլ՝ աւել:

4. Թաղում դիւղի բարբառով վերի
բառերէն ոմանք վոխանակ ի կամ ը՛ ձայ-
նին, պարզապէս ը ունին. Այդ բառերն են.
մլիճ՝ մեծ. ևրկ՝ նեկ. ևրկ՝ նեղ. ցրկ՝ ցեղ. ցրկի՝
ցեխ. սրպ՝ սեպ. սրմր՝ սերմն. տրղի՝ տրեխ.
տնտրի՝ տատեխ. զրկիս՝ զկեռ, զզեռ. փռան՝
փեռայ: Այս վերջինը շեշտի հատուածութեան
պատճառով է, ինչպէս որ նոյն պատճառով
նաև այսուր կայ ըրան՝ [ը]վերայ ձևը, *յերան
հնագոյն ձևէն յառաջացած. հմմտ. ֆիչէր՝
ի վեր, էպ ի վեր:

5. Մի քանի բառերու մէջ և և ի վե-

ըսածուսած են ա, ո, էյ ձայներուն. այդ օրինակները են. ման՝ մէջ. մանկ՝ մէջք. մռաւ՝ առէջք (հիւռուածքի). պմրաև (կամ նաև պէրաև)՝ բերան. կյռնմաշ կամ Գորիս կիմոշ՝ գոմէշ. էրակ (Գորիս)՝ երէկ. տար կամ ցմրդ՝ աէր. թռո՝ թեռ, թել. հմկռո՛րհլ (Գորիս)՝ համբերել. շէյգ՝շէկ։ Առաջին երեքին մէջ նկատելի է որ ա-ը կը գանուի չ ձայնէն առաջ. (Գորիս կը գործածէ միչ՝միշկ). վերջինը է վոխած է էյ երկբարբառին՝ յաջորդ գյ ձայնին պատճառաւ։

6. ե վերածուած ու, իւ ձայներուն։ Եղած օրինակները են. էվիւլ (Գորիս էվիլ)՝ աւել. լիւզիւ՝ լեզու. չրիւմշէքեր՝ չորեքշաբաթի. իւրիւզիւ կամ ըրիւզիւ՝ երեկոյ. հիւրր (Գորիս հէրր)՝ երդիկ. հղուղ կամ հուղուղ՝ ուղեղ. նակ խօսքս ձևը ինչպէս վերը յիշեցինք, եկած պիտի ըլլայ «երախայ» և ոչ թէ «երեխայ» ձևէն։ Ա-ի ձայնաշրջութեան մասին տես էջ 50։

7. Երկու յաջորդական է ունեցող երկավանկ բառերու մէջ՝ առաջին է-ը կը փոխուի ի-ի, նաև երկրորդը կը դառնայ է. այսպէս են՝ իրիկ՝ երեկ. ցիրկ՝ ցերեկ. շիրէկ՝ շերեկ. տիրկ՝ տերև. իրիմ՝ երէք. թիքիվ՝ թեթև։ Սակայն այս կանոնին հակառակ են յիրկցյ կամ յըրկի՝ երէկ (վեր. *յի-

rեգյ կանոնաւոր ձևի մը) և մի քանի բայեր (խփիլ՝ եւթել. ֆիրիլ՝ քեբել. պիրիլ՝ բեբել. մրիկնիլ՝ մեռնել (երկարել). տիդիլ՝ դեղել, թուռնաւորել. խիխտիլ՝ խեղդել. տղնիլ կամ տղնիլ՝ դեղնել. ճիրտիլ՝ ջերմել). որոնց վրայ առանձին կ՚ուզենք խօսիլ այժմ:

8. Բայերու ևլ վերջաւորութիւնն այլևայլ ձևերու է վերածուած Ղարաբաղի բարբառին մէջ. այն է ևլ, իլ, րևլ և մինչև նակ ալ:

ԵՒլ վերջաւորութիւնը իլ-ի են վերածած՝

1. Ձևլ վերջաւորող բայերը. օրինակներն են՝ *հմնիլ՝ ամաչել. փչիլ՝ վչել. պռնիլ՝ բառաչել. թռչիլ՝ թռչել. թրչիլ՝ թրջել. փախճիլ՝ փախչել. պնչիլ՝ պագանել. նրնջիլ՝ ննջել. ճնմ՚նչիլ՝ ճանաչել. հնչիլ՝ հաչել. կնչիլ՝ կանչել. կծրչիլ՝ կտրչել:*

Բացառութիւն է միայն *իևչիլ՝ լանջել*, որու կանոնաւորը *իևչիլ* ձևն ալ տակաւին գործածական է. Գոլխան բարբառը գիտէ միայն *իևչիլ*:

2. Ձևլ վերջաւորող բայերը. օրինակներն են՝ *կչգիլ՝ գգել. իծգիլ՝ խուզել. ւիգիլ՝ լվել. հծգիլ՝ ուզել. մրգիլ՝ մգել, քամել:*

3. Շևլ վերջաւորող բայերը. օրինակ-

նեան են՝ ֆին՝ քշել. տմփի՝ տաշել. բմփիփի՝ քաշխել (շրջեալ բախշել). մմփի՝ մաշել. ֆմփի՝ քա[ը]շել. — Բացառութիւն է մնայն խմփի՝ խարշել և այս թեռևս զանազանելու համար խմփի կերակուրի անունէն:

4. Այս երեք ընդհանուր կանոններէն զուրս ի վերջաւորութիւնն ունին նաև հետևեալ բայերը.

րել.—Էրի՝ այրել. ևմփէրի՝ հասքերել. կյրրի՝ պլել. ֆրի՝ քերել. պֆրի՝ քեփել. սֆրի՝ սերել:

վել.—խմփի՝ լաքել. արփի՝ սրքել. չէփի՝ լաւել. էփի՝ եփել:

սել.—կմփի՝ կաւել, կամնել. ֆփի՝ քսել:

ևել.—տրևի՝ դնել. ըևի՝ լինել. մևի՝ առնել (անել, ընել). շէևի՝ շինել:

ծել, ձել.—խո՛ևձի՝ լանձել. ևձի՝ հնձել. ըևէծի՝ անլծել. ֆցի՝ ձգել:—Գոլխս ծծի՝ օծել:

թել, տել.—կէուտի՝ կուտել. պմշտի՝ պատռել. խէխտի՝ լեզվել. ֆևնդի՝ քանդել. կո՛թի՝ կոթել (կայլակել). փրթի՝ ըսդել (հաց ևլն):

մել.—կո՛զմի՝ ծեծել (անշուշտ կապմել ձևէն):—Գոլխս ֆմի՝ քամել, խմի՝ լամել.

լել.—խոլի՝ լալել:—Գոլխս ծմի՝ ծալել:

ժև. — յՀժիլ՝ ապժեւ:

ղև. — Գոլես ֆնդիլ՝ քաղեւ. բնդիլ՝ թաղեւ:

կև. — Գոլես բնկիլ՝ թանկեւ, ծեծեւ:

հև. — պՀհիլ՝ բահեւ:

Այս 4-րդ կանոնին պայմաններըը սակայն ընդհանուր չեն. որովհետև կան բայեր՝ որ թէև ույն վերջաւորութիւններն ունին, սակայն նոյն փոփոխութիւնը չեն կրած. այսպէս՝ խիհլ՝ լալեւ. մռափրհլ՝ մրափեւ. յրյմրհլ՝ չարչարեւ. խնհլ՝ լսեւ:

Եւ վերջաւորութիւնը րհլ ձևին վերածող սակաւաթիւ բայերը մասնաւոր կանոնի մը հպատակութիւն չեն ցուցներ. եղած օրինակներըը հետևեալներն են.—մրՀկհհլ՝ մեկնել (երկարել). մրՀռնրհլ՝ մեռանել. մյմվրհլ՝ մլաւել. նՀխվրհլ՝ նեխուել. մռափրհլ՝ մրափել. ֆմրհլ՝ քամել:

Սլ վերջաւորութիւնն ստացած են՝ ջրՀանալ՝ տեսանել և գՀդալ՝ գիտել:—Գոլիսկ բաղբաւում նաև կա՛րալ՝ կարենալ:

Իսկ այս ամէնքէն դուրս եղած բոլոր ձևերուն մէջ գրաքարկ եւ վերջաւորութիւնը վերածուած է ել-ի. օր. յժհլ՝ լծել. խրմվհլ՝ խորտվել. մնհլ՝ մտանել. ցղհլ՝ ցնկնել. ճՀրմհլ՝ ջերմել ևլն:

Գ. Բառի սկիզբը.

Ե բառերու սկիզբը կը կրէ հետևեալ ձայնափոխութիւնները.

1. Նախ կը վերածուի յ (ye) վանկին. այս մասին եղած ամբողջական օրինակներն են՝ յԱզիր՝ եզն. յԱխտէ կամ յԱխցէ՝ եկեղեցի. յԵրխակόրօս՝ Եաւհաննէս. յԱս՝ ես. յԱրեգ կամ յրեկ՝ երէկ. յԱրգիձ՝ երկինք. յԱրգիր՝ երկիր:

Ե-ի այս ձևափոխութիւնը՝ որ նոյն է մեր արդի երկու գրական բարբառներուն նախատատ ե-ի արտասանութեան հետ, ծագած պիտի լինի հետևեալ եղանակով:

Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի, Սուչաւայի) բառամէջի շեշտեալ կամ նաև անշեշտ ե-ը ստացած է երկբարբառային իէ հնչումը: Տարակոյս չկայ որ Վարագայի բարբառին, ինչպէս նաև մեր երկու գրական լեզուներուն ծնունդ տուող մայր բարբառներուն մէջ՝ նախաձայն ե-ը ի սկզբան ունէր այս երկբարբառային իէ արտասանութիւնը՝ որ հենց սկզբնաձայն լինելուն համար հետզհետէ թանձրանալով վերածուած է յէ մինավանկին:

Ե-ի այս փոխոխութեան հետ ուղիղ համեմատական է գրաբարի նախատառ ո ձայնին ձևափոխութիւնը, որ ապրի եղիւ գրական լեզուներուն մէջ վերածուած է ո, իսկ Ղարաբաղի բարբառին մէջ՝ ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, վրէ հնչման: Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի,—նաև Սեբաստիոյ, Եւդոկիոյ ևլն) ինչպէս ու բառամէջի շեշտեալ ևամ նաև անշեշտ ե-ը ուռցած է երկբարբառային իե հնչումը, նմանապէս նաև նոյն դիրքով ո ձայնը վերածուած է երկբարբառային ուո ևամ ուէ հնչման: Ե ձայնին պէս նախատառ ո-ն ալ Ղարաբաղի բարբառին նախնական վիճակին մէջ ուէ, իսկ մեր գրականները ծննդ մայր բարբառին մէջ ուո հնչումն ունեցած լլլալու էր. սրոնք հետզհետէ թանձրանալով յետոյ ծնունդ տուին վրէ և վո ձևերուն:

— Ե=յէ ձայնափոխութեան ընթացքը որոշելով՝ կը պարզուի նաև Ղարաբաղի բարբառին ա=յէ ձայնաշրջութեան, որու վրայ խօսած ենք արդէն էջ 50, ընթացքը: Ա-ը յէ-ի են փոխած յեղնիկեցի՝ ապաւնէ, յիսիկ՝ յայսիկ, յիս՝ այս, յիսոյ՝ այսմ, յիսոյս՝ այսմանէ,

յԷժիլ՝ ալժեալ, յԷշիլ՝ աշեալ (գ ւ ա. աշեալ) ձևեը. Ա ձայնն առանց մէջ անցած պիտի լինէր ուբեմն ա—է—իէ—յէ շրջաններէն. ասով վերինները նախնական ձևերն են՝ աղս==*ախս ==*եխս=*իէխս==յէխս. նոյնը կրնանալ նաև մնացեալ համար:

2. Վերի ձևերուն մէջ յէ ձայնը միշտ շեշտեալ էր, բայց յէրկնկօրս՝ և յէղնկեզ անկանն բառերէն: Երբ յէ շեշտէ առաջ գանուի, շեշտադրութեան ընդհանուր կանոնին համաձայն կը վերածուի ը ձևին. ըստ այսմ յրկէ՝ երէկ և յղնկի՝ եզան՝ հնագան նախաձևը *յէրկէ և *յէղնկի ձևերէն: Առը համեմատ ալ վերի յէրկնկօրս և յէղնկեզ բառերուն ուղիղ և կանոնաւոր ձևը պիտի լինէր *յրրկնկօրս և * յղնկեզ:

3. ե-ը ա-ի են վերածած ձևակաթ՝ երկաթ, ձևկաճ՝ երկանք, ձիպէր՝ եղբայր և ձրագ՝ երագ բառերը. վերջինը Թաղոս գիւղի բարբառով կ'ըսուի ո'րագ. որով ե==ո:

4. ե վերածուած է ի ձևին հետաքեաղ բառերուն մէջ. հերիւնը կամ հերունը՝ երդումն. իրիգի կամ ըրիգի՝ երեկոյ: Իսկ նոյն ի ձայնին վրայ նախաձևը շունչ մըն ալ աւելցուցած է հիւրք՝ երդ, երդիք:

5. Արդէն լօսաձ ենք վերը էջ 58 թէ երկավանկ բառերու մէջ յաջորդական երկու ե-երէն առաջինը կը վերածուի ի ձայնին. յետշուաձ օրինականերէն այս տեղ կը վերաբերին՝ իրա՝ երես. իրի՝ երեք. իփիլ (Գորիս իփէլ)՝ եփել: ե-ը ի-ի վերաձաձ է նաև իի՝ եփ: Իսկ այս ի ձայնին վրայ նոյնպէս նախաւոր ի շունչն աւելցնելով՝ հիր կամ հիրի՝ երբ:

6. ե եզաձ է ի՝ իրկան՝ երկայն և իրկու՝ երկու բառերուն մէջ. ի-ի յաւելուաձով նաև հիրհիջ՝ երինջ. Գորիսի բարբառով իփէլ՝ եփել:

7. Ընդհանուր կանոնին համաձայն բառասկիզբի ե-ը ը ձայնին են վերաձաձ Ղարաբաղի հետևեալ ձևերը. ըրիզիւ (կամ իւրիզիւ)՝ երեկոյ. ըրէսուն՝ երեսուն. ըրվալ՝ երևալ. ըրկըցընիլ՝ երկայնացուցանել. ընիրակ կամ ի շունչին յաւելմամբ հընիրակ՝ երանի (վէմ. *ըրանիկ):

8. Նախատառ ե-ը բոլորովին կորսընցուցած են ղէյնը՝ եղունգ, ռէխ՝ երախ, խծիա՝ երեխայ բառերը:

9. Է ձայնն ևս նախատառ երկու բառի մէջ միայն կը պատահի Ղարաբաղի

քարբառն մէջ. այն է հյ՝ էգ և հշ՝ էշ, որոնք նոյն ձայնաւորն անփոփոխ պահած են։

Դ. Բառի վերջը.

Երկար չպիտի լինի խօսել այս մասին, օրինակներու չափազանց սակաւութեան պատճառով։ Բառավերջի ի կը գտնենք միայն երկու օրինակի մէջ. այն է թա՝ թէ շաղկապը. և գյուրիգի կամ կյուրիկի՝ կիւրակէ։ է=ա և է=ի ձայնափոխութեանց մասին տես վերը։

Ը

1. Ը բառի սկիզբը կը պատահի միայն հրնգհր՝ ընկեր ձևին մէջ՝ որ նախաշունչ հ մը աւելցուցած է։

2. Բառի մէջ պատահած անգիր ը-երը համաձայն են գրական արտասանութեան. օր. կյուգհլ՝ գգել. պրիհնձ՝ բրինձ. պրիհթ՝ բլիթ. ասթղհ՝ աստղ. կյուղհ կամ կյուղհմ՝ գլուխ. մղգրդհլ՝ մկրտել ևլն։

3. Բառամէջի այս անգիր ը ձայնը երբեմն իր նախորդ կամ յաջորդ ձայնաւորին ազդեցութեան տակ կը վերածուի ի, ու, օ, ի, րհ, է ձևերուն. օր. պծժօժ կամ պհւժուժ՝

ջժոժ (մեռաքսի խոզակ). կուկու՝ կկու. զկուրիւց՝ զլոյց. ճկճի՝ ճճի. ճրէրամյ կամ ճրմամյ՝ ճլապ. ևրևչիլ կամ ևէևչիլ՝ ննջել. վրէսկրէռ՝ ոսկր. տմյէր՝ տադր. կօրէ՝ կրեայ. պէցիւր կամ Թաղոտ գիւղի բարբառով պէ[illegible]ւր, նակ Գորիս պո՛ցրը՝ բարձր. արխիշիմ՝ աբբրշում (Թուրքականէն).

4. Ուրիշ բաղաձայնի յաւելման կամ ներդաշնակութեան պատճառաւ. ր աւելցած է ըղրմուտրակ՝ նապաստակ, հրպարապ՝ պարապ, տրմբրրէլ՝ թմբել, խրրփօխ կամ խրրփօխ՝ հաբբուռ, հրհշտրակ՝ հրեշտակ, պրցրումալ՝ բարձրանալ, խրևձրևմո՛համ՝ խանձրահամ, րստմկէլ՝ սատակել բառերուն մէջ. — Նոյնպէս ր է աւելցած փօխր՝ փուքս, տմրր՝ տէր, օխժր՝ օձ, կուպրր՝ կուպր և Գորիսալ հէնգր (Ղրբ. հէնգյ)՝ հինգ և թօխար (Ղրբ. թօխս) ձեւերուն ծայրը։ Գորիսի բարբառով է նոյնպէս րվաճ՝ վանք։ Իսկ տաբր՝ տաան, օխսր՝ եօթն, յէզնր՝ եզն, տօնդր՝ դուռն ևլն բառերու ր, ևր վերջաւորութեան մասին տես այս գլխուն և հատուածին մէջ.

Ի

Գլաբարի ի ձայնին Ղարաբաղի բար-

բառերի մէջ կրած ձևափոխութիւնները հետևեալներն են.

Ա. ի շեշտի տեսակէտով

1. Անփոփոխ մնացած գրաբարի միավանկ բառերուն մէջ՝ մինչև նաև բազմավանկի վերածուած ժամանակ. օր. ինք՝ քիթ. ցից՝ ցից. սուր՝ սի՛. հնիր՝ ինքն. սիրտ՝ լե. հնձիր՝ հնձան։—«ճճի» բառն է միայն՝ որ ճիճի ձևին վերածուելով տեղափոխած է իր շեշտը։

2. Բազմավանկ բառերու շեշտեալ ի վերածուած անշեշտի. օր. փայտիճ՝ փոխինդ. ցամաք՝ տաքի. կծրիզ՝ կտրիճ. կանդուկ՝ կաղնի. վիշի՝ ոջիլ. կծզին՝ ոչնի։

3. Վերջավանկի շեշտը վերջնթերը ի-ին վրայ տեղափոխուած. օր. հշխան կամ հիշան՝ եշխան. գիդալ՝ գիտել. կիճի՝ գինի. լիւզի՝ լեզել. բէդրևա՝ պետուն։

4. Նախավերջնթերը վանկերու ի-երը երբ անշեշտ վերածուած ը-ի. օր. բրտևանդ՝ թիթեռնիկ. ցրցիռնակ՝ ծիծեռնակ. ծծո՛ղել՝ ծիծաղել. ցնանալ՝ գիմանալ. ընկնասուն (թէև կայ նաև ինկնասուն)՝ իննսուն։

5. Հակառակ ընդհանուր կանոնին

չեշտն առանց տեղափոխուելու՝ մնացած վերջի վանկին վրայ, բայց դարձեալ նա- խորդ անշեշտ ի ընկած. այսպէս են՝ իշէր՝ գիշեր. ընկի՝ լինել. ասլջան (թէև կայ նաև տասիջան)՝ աստիճան:

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ ի ընկած՝ շեշտի տեղափոխութեան պատ- ճառաւ. օր. իթէր՝ քթեր-ու. արարուհէրան՝ սիսեռներէ. լրվրուհէրավ՝ լեմոններով ևլն:

7. Անշեշտ ի ձայնին բոլորովին ընկ- նելուն օրինակ չունինք. հվի՝ «աւելի» ձևը կազմուած է աւիլ (համմա. առ-աւել) արմա- տականէն. նոկ ախպատակ բառին մէջ «սպիտակ» ձևին ի ձայնը տեղափոխուած է միայն:

8. Բացառութիւններ՝ որոնց մէջ ան- շեշտ ի ձայնն ընկած չէ. այսպէս են՝ միւ- թարէ՝ մխիթարել, իմաստուն՝ հմ., յերիսկօբոս եպիսկոպոս, իվիրի կամ վրիւիք՝ վրացիներ ձևերուն ի ձայնները. նոկ իմաստուն՝ իննատուն և ասլջան՝ աստիճան բառերն ունին նաև իրենց կանանաւոր իմաստուն և ասլջան ձևերը.

Բ. Ի բառի սկիզբը

Ի այս դիրքին մէջ միշտ անփոփոխ կը

մնայ. եղած օրինակներուն ամբողջութիւնն է. հիգ՝ եւ, եւեկ. իմ՝ եմ. հանը՝ ինն. հոյը՝ ինքն. հշիան կամ հիշան՝ նշխան. մինչեւ իսկ իմնացուն՝ հմ. միտքանակ լինելու *ըմնացուն:

—Ինինացուն բառը գործածական է նաեւ ուղղագրչին ընինացուն ձեւով: Իսկ «ի՞նչ» բառը նախաւորը շուրնչ մը ստանալով գործած եղած է հինչ:

Գ. ի բառի մէջը և վերջը

Ի ձայնը բառի մէջ կամ բառի վերջ կը կրէ հետեւեալ փոփոխութիւնները:

1. Առհասարակ կը մնայ ի. օր. ցմառպին՝ գարբին. կօզնի՝ ոչնի. հցցուն՝ յիսուն. սխտոնիր՝ սխտեան. ծի՝ ձի. մմրի՝ էգ հնդկահաւ (գրաբարի «մատի» բառէն). կմշի՝ հմ. հիի՝ հայելի. օնիմ՝ ուենիմ:

2. Նոյն ձայնը քիչ աւելի քացուելով կը վերածուի րէ ձայնին, որու մասին եղած ամբողջական օրինակներն են. ֆէնրէ՝ քենի. մանրես՝ ամիս. ֆմնրէ՝ քանի. ֆմանրէ՝ քամի. մրես՝ միս. մրեցկ՝ մինաք. մրէր՝ մի՛. նօրրէ՝ նօթի. պմնրէր՝ պանիը. պրեվդ՝ պինդ. սմանրէք՝ սամիթ. կմոնրէ՝ կաղնի. կմացրեն՝ կացին. ծրէրան՝ ծիրան. խնիկցրէ՝ խնոցի. խնիմանրէ՝ խնամի.

ծրեծ՝ ծլեծ. ծրես՝ ծլես. ծրերս՝ ծլերս. կծրեզ՝ կոլեզ. կծրեզդ (Գոլես կծեկ)՝ կծլել. կրևրեզդ՝ կնելել. կրեր՝ կլեր. չմոռրեչ կամ չմոռեևչ և կամ չոմռիևչ՝ չամլեչ. տրտրեպ՝ տոլեպ. ևրվրկռատրեդդ՝ նաւակատեք. սրերս՝ սլերս. սռռրե՝ սամլի։

Առանց դէմ Գոլեսի բարբառը երբեմն ի պահած է. օր. չմռիչ, կռղևի, կացիև և՛ն.

3. Նոյնը դեռ աւելի բացուելով կը վերածուի վերջապէս ե ձայնին. այս մասին ալ եղած օրինակներուն ամբողջական ցուցակը հետևեալն է. հռևեծ՝ անլծ. ռևեծք, ևևեծդի՝ անէծք, անլծել. թէև Գոլեսի բարբառով՝ ռևիծք. տեպեզդ՝ բոլեկ (վեր. *պեպեզդ, որ երօք ալ կայ Գոլեսի բարբառին մէջ պեպիկ ձևով). տեղեև՝ դեղեն. կյեօրե՝ գալել. յեխցե՝ եկեղեցի. հերեևչ՝ երևնչ. զետեզդ՝ զաուկ. բե՝ թե. բրեբ՝ թրևք. լոե՝ լեղի. լեմռև՝ լմռան. ծռռեզդ՝ ծաղկ. կտռեև կամ տկռեև՝ կաղևն. կռրեճ կամ կռրիճ՝ կաբևճ. կրեռեբ՝ կեռևք (աամռն, ակռայ). ֆշեռ՝ կշռե. հեռռե՝ հեռե. հեևզդ՝ հինգ. ռևեչռակ՝ մանչուկ. ռևռսեր՝ մռևսլը. ռևռե՝ մռրե (եւակ). յոե՝ յղի. վրեսակ՝ ռակի. հոե՝ ուղի. հռռե՝ ուռի. չմռևեչ (կամ չմռրեչ, չոմռիևչ)՝ չամլեչ. պոեևճ՝ պղինձ. ֆռռե՝ ֆռռի. վեզ՝ վեզ. տռռե՝ տուռի. տեկ կամ

տէյգ՝ ունկ. տմկուէ՝ տասկռել (արմատ). ցէց՝ ցկց. փծխևնճ՝ վտևանդ. էէր՝ քնթ.

Առանց ղէմ Գոլխան բարբառը եըբեմն ի կը հանէ. այսպէս՝ մնիշակ, ծմոդիկ, տմրի, տմկուի, թի, զմսիկ, վիզ, ճծրի, հծուի, վծակի, հէրիկ ևլն:

Այս եըեքէն դուրս ի ձայնը կը կրէ նաև մի քանի մասնական վոփոխութեանները՝ հետևեալ կերպով.

4. ի=իւ. այսպէս են՝ արկրհէվիւլ (Գոլխա արկրհէվիլ)՝ սեըկևել. էյնջէւթ՝ կնճռիթ (սուսամ). կէրմ'նգիւ՝ գեըանդել. կյո'մբիւր՝ կաըմել. ւիզիլ՝ լծգել. գիւրգյ՝ գերկէ։ —Գոլխահ բարբառով նաև հո'բիւ՝ ագի, Խշիւնց՝ յեշոց, ու այլուր հո'բի, ոչխունց ձևն ունէին։

5. ի=էյ. այսպէս են՝ հրամանէյնիլ՝ հրամանքը. կոնզէյգյ՝ կուզ, կուգլեկ. խրէյնիլ՝ խրինք. ճղնմոէյնիլ՝ ճնշմունքը. յէղծնէյգյ՝ աղաւնի. տէյգյ (Թաղտա գիւղ. նաև Ղըբըտէկ)՝ տնկ. նրվրկմտէյգյ՝ նաւահանգիստ. այս վոփոխութեան պատճառը յայտնի գյ, իյ ձայներն են՝ որոնք երեքից վաղկացած յ մասը առաջ են նաև նախորդ է ձայնին: Այս ձևերը գործածական են նաև պարզապէս է-ով. այսպէս Թաղտա գիւղին բարբառով

հրամանէիլ, ղօնէգլ, ղուզէգլ ելլն։—Գոլխաէ բառ-
քառը անվոխոխա պահելով ունէ յէղուցիվ,
ճղնաղիվ, հրամանիվ, ևրվրկաւիկ։

6. ի=ր. այսպէս են՝ տրտիկ՝ տուիպ. արուս՝ սերտ. քէդրևա՝ պիտի ձևերը. առնցմէ առաջին երկուքը յատուկ են Թաղոտ գիւղին. իսկ այլուր տրտրէկ, արէրս։ Գալով բառամէջի անշեշտ ի-երու ր-ի վերածուելուն, այս մասին տես շեշտադրութեան բաժնին մէջ։

7. ի=ու. այս փոփոխութիւնը կրած են մնխուր՝ մոխիր, բուրուն՝ թոնիր (վէս. *բուևուր), ուշուևց (Գոլխս ուշիևց)՝ յետոց, պատուևջման (Գոլխս բաղամջման)՝ պատճինջան և հէուու (Գոլխս՝ Ղրք. հէոոէ) բառերուն ի-երը։

8. ի=օ. մնայն իրևնիվ՝ քրտինք և օշափ՝ վերջապ բառերուն մէջ։

9. ի=ա. այս ալ մուտնևա (Գոլխս մտնիվ)՝ մատանի և բրունդէ՝ թրթռունիկ ձևերուն մէջ մնայն։ Գոլխի բարբառով բաղամջման՝ պատճինջան։

10. Աւելորդ ի մտած է ճիճի՝ ճճի բառին մէջ։

11. Մի քանի բառերու ծայրն աւելցուած է նաև րէ և իսմ է յաւելուածը.

այս յաւելուածն ունէին՝ մօտ. պմպրէ՝ պատ. ըշկրկմպրէ՝ աչքաւկապ. բթրւմոէ՝ թխթեռնիկ.—խփէ՝ խուփ. յրկէ՝ եղէկ՝ ծէխէ՝ ձախ. մօրէ՝ մոր (եւակ):—Նոյն է յաւելուածը բառի մէջ կճէղակ՝ կճղակ:

Թէ՛ առանք նախնական ի-ի մը ձևափոխութիւններն են, այդ ցոյց կուտան Գալիա-ն բառքառին համապատասխան պմպի, մօ-ջի, մօրի, ծո՛խի, խփի ձևերը:

Ո և Օ

Ե և է ձայնեղուն նման՝ գրաբարի ո և օ հնչիւնն ալ ենթակայ եղած լինելով գրեթէ նոյն վիճակութիւններուն, եւ-կուքը կը մնայնենք այստեղ՝ դասակարելով մեր քննութիւնը ճիշտ այն ձևով, ինչպէս ե և է:

Ա. ո և օ շեշտի տեսակէտով.

1. Գրաբարի միավանկ բառերուն մէջ ո և օ ձայնեղուն շեշտն անփոփոխ մնացած, մինչև իսկ երբ նոյն բառը Գրաբարի բառ-բառին մէջ բազմավանկի է վերածուած: Օր.

փόցխ՝ վոտքս. ջեծխ՝ դռխան (ապաւէնէ). վրէրս՝ տրս. վրէվնէր կամ վրնէր՝ ոտն. հոռվ՝ ծվ. խեծզ՝ խոզ. մծրէ՝ մօտ. օխժր՝ օձ. ծվ՝ յօնք։

2. Բազմավանկ բառերու մէջ շեշտեալ ո և օ վերածուած անշեշտի։ Օր. թխվէր՝ թաղաւոր. խնչկուց՝ քաջ-ոա (դեւաճարը). ուշուց՝ յեշոց. սդուվնէր՝ աղօն. հնմնչկուց՝ ամաչկոտ. սդուրկ՝ աղօթք։

3. Վերջավանկի շեշտը սեղափոխուած վերջընթեր ո և օ ձայներուն վրայ։ Օր. մծխուր՝ մոխիր. ծծրէ՝ նօթի, անօթի. հէծվի՝ հոգի. սճծղակ՝ յաչխղակ. ցէրոուն՝ տոռոն. կէտէմնէր կամ կէնտէմնէր՝ կոտեմն. ղծվէլ՝ աղօթել. կէրթնուկ՝ գորտնուկ։

4. Գրաբարէ վերջընթեր վանկէն առաջ կանուած բոլոր ո և օ ձայներն՝ նոր անշեշտ՝ ը-ի վերածուած։ Օրինակներն են. կծկծխուր՝ կոծոխուր. ղրնուրուց՝ օրորոց. սրվրէրել՝ սովորել. չրիւշէքեր՝ չորեքշաբաթի. ղրփրվէրի՝ որբևայրի. խրնված՝ խորոված. խրնվէլ՝ խորովել. շնրհնվուր՝ շնորհաւոր. ոգծծղալ՝ դողդողալ. ղրնմնալ՝ լողանալ. ղրծռալ՝ ողոռալ. ղրծրվիլ՝ ոլորմիլ. ղրծվէլ՝ ոլորել. հղրչկծրէլ՝ ոլորել։

5. Փոխառնակ յաջորդշեշտ բառերը

մնացած չեշտուլը, բայց դարձեալ անշեշտ ո և օ ընկած։ Օր. փոռւսւն՝ վոլոսոց. մրմ՝ մօրուք. ուրիշ օրինակ չկայ։

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ չեշտէ առաջ գտնուած օ ձայնը հակառակ շեշտադրութեան ընդհանուր օրէնքներուն, հակառակ նոյն իսկ վերևի 4-րդ պայմանին, կը վերածուի ու-ի, փոխանակ ընդունելու. այսպէս կօրրեզ՝ կոլոզ. սեռ. կուրրէզի. հնոռեֆ՝ հուռէֆի՝ ուրագ։

7. Բոլորովին ընդունած անշեշտ ո և օ ձայներու մասին օրինակ չկայ. միայն «պոպովատ» և «կոտոլել» բառերուն մէջին ո ձայնն ընկած է բոլորովին. որով բառերն ստացած են անկանոն պօղվաս, կօտրէ՝ձևերը, վրս.* պղօվաս, կսօրէ՝ ձևերուն։—Գորիսի բարբառն ունի ասկայն ըովրտմնա «առաւօտուն» ձևը՝ որ այստեղ կը պատկանի. նոյն բառը կուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ աւելի ձևափոխուելով ստացած է ըուրմնա անճանաչելի ձևը։

8. Բացառութիւնները՝ որոնց մէջ անշեշտ ո կամ օ ընկած չեն։ Օր. խորուրդ՝ հմ. խօսրվնվալ՝ խոստովանուել. շնուհավոր (կայ նաև ուղիղ ձևը շնորհավոր)՝ շնորհաւոր. կյուղմնալ՝ զղջանալ. պիշիրցիկ՝ քոլոթել։

Բ. ո և օ բառի մէջ.

Ո և օ բառի մէջ կը կրեն հետեւեալ ձայնափոխութիւնները.

1. Առհասարակ կը վերածուին օ ձայնին. եթէ բազմաթիւ օրինակներուն մէջէն յիշենք միայն մի քանի հատը. մօխուր՝ մոխիր. ցօրեա՝ յորեան. մօտրէ՝ մօտ. պօռտ՝ պորտ. փօխանձ՝ փոխինդ. հանօթ՝ ամօթ և այն և այն և այն։

Այս օ ձայնը հետզհետէ աւելի գոցուելով ու ու շրջաններէն կ'անցնի և կը բարձրանայ մինչև իւ աստիճանը. ուր իր երանգը փոխելով՝ ետ կը դառնայ և հետզհետէ բացուելով ի, րէ, է և մինչև ա ձևին կը հասնի։ Այս փոփոխութիւնները տեղի կ'ունենան հետևեալ պայմաններուն մէջ.

2. —ո. Այս փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ գոց վանկերու մէջ և միայն ր, ղ, խ ձայներէն առաջ. այսպէս են հետևեալ օրինակները. շուր՝ շուր, սալոր. պրտող՝ պղտոր (շրջեալ վիճ. պղտոր). շոր՝ շոր. ծոր՝ ձոր. խնձոր՝ խնձոր. չորք՝ չորք, չարա (Գորիսի բարբառով կ'ըսուի չօրս). ղօրթ՝ ուղղորդ, ղորդ (նմանապէս Գորիսի և Թաղտա գիւղի բարբառով կ'ըսուի ղորթ). բայց Գորիսի բարբառով պիւղոր՝ թոռը (թո-

լուրակ, կոլոր), որ քուն Ղարաքաղի բարբառին մէջ պիտի ձևն ունի, ձայնաւորներու հետ համաքանութեամբ.—հիւղհօռիր՝ ոլառն (Գորխի բարբառով. նաև քուն Ղարաքաղի մէջ հիւղհուիր).—կյհօղ (կ'ըսուի նաև կյօղ)՝ գող. տհօղ (քուն Ղարաքաղի մէջ և Գորխ. նաև Թաղոտ գիւղի բարբառով տօղ)՝ գող. տղտհόղալ՝ պողպողալ.—զհόխ՝ ազռխ. կյղհօխ՝ (Գորխ և Թաղոտ գիւղի մէջ կյղօխ)՝ գլուխ. տհօխ՝ լորամարգի (պրաքարի դոխն՝ ազուռնի բառէն):

Վերի կանոնին հակառակ քաց վանկի մէջ կը գտնուին ճհόրհ՝ ջուրի. հրղհόրհղ՝ ոլորել. կծհόխուր՝ կոծոխուր. նաև զ, գ ձայներուն առջև կը գտնուին հհօխի՝ հոգի, կհօխ՝ գող, գիրկ, և խհօզ՝ լող ձևերը. Սակայն աւոնք ալ այնքան գործածական և ընդհանուր ձևեր չեն. ճհόրհ ձևն ունի Թաղոտ գիւղի բարբառը. քուն Ղարաքաղի բարբառը կը գործածէ ճόրհ, նաև Գորխ ունի ճόրխ.—կծհόխուր քուն Ղարաքաղի ձևն է թէև, սակայն աւոր հետ գործածական է նաև կծόխուր. Թաղոտ գիւղը կը գործածէ կծոխուր, նաև Գորխի բարբառը վերածած է պայն կծόխուր ձևին: Գալով հհόխի, կհօխ և խհօզ բառերուն, աւոնցմէ առաջինը Թաղոտ գիւղի

քարքառին յատուկ ձևն է, որուն տեղ քուն Ղարաքաղն ունի հիւրի, իսկ Գորիս՝ հնճի.— երկրորդը յատուկ է Գորիսի, իսկ վերջինը Գորիսի քարքառին մէջ ունի խոզ ձևը.

*Յ.=ու. այս ձայնաշրջութեան համար առանձին կանոն մը կարելի չեղաւ գտնել. եղած օրինակները հետևեալներն են. մղումը կամ մղուն՝ աղօն. հմամուր՝ ամօթ. մխուռ՝ ախտ. հիվուր կամ հիվօր՝ ալևոր. մղուրկ կամ մղօրք՝ հմ. հմղուղ՝ խաղող. պիւժուժ կամ պիժօժ՝ շերտի բժոժ. կյունաշ կամ կիմոշ՝ գոմէշ. կյուն կամ կիւն՝ գոմ. կյուղմնալ՝ գողանալ. բիւրուն (հրջեալ * բուևուր) կամ բիւնր՝ թոնիր. հուևց՝ ունց. չմկուս՝ լակոտ. շևուհմվուր՝ շնորհաւոր. մուն՝ մոմ. կիւրկուս՝ կոկոտ. կիւռեմլը կամ կիռեմլը՝ կռեմն. կծիւխուր ևչն՝ կծախուր. ծուպ կամ ծօպ՝ ծոպ. ծուն՝ ծոմ. խիւուվ՝ խեղօք. ցիւրուն կամ ցիրօն՝ տորոն. ուշուևց կամ հուիւևց՝ յիշոց. կիւրուս կամ կիւրօս՝ հմ. խուփ կամ խօփ՝ խոփ. մրուճ կամ մրօճ մևիկ՝ որճալ. մրիւուն՝ մխուռն. այսպէս նաև —ոց, —ոս մասնիկները. ինչպէս յիխուս՝ աղտոտ. հևմևչկուս՝ ամաչկոտ. ֆաշկուս՝ լուսնոտ (քաղքոտ, քաղք կամ քաղեր ունեցող). խիւրսուց կամ խիւրսօց՝ խոպոպոց. բրիւուց կամ*

ըռուրուց, ըրօրկ՝ օրօրոց. մնևմևուց՝ մատանոց. մատնոց ևլն։

4.=ի. այս ձայնափոխութիւնն ալ առանձին օրէնքի մը ենթակայ չ՚թուիր. եղած սակաւաթիւ օրինակներն են. կուզ՝ գոզ, մէզ. հիւրի՝ հոգի. պիւղիւր՝ գոլոր, գոլորակ, կոլոր. կիւմ՝ գոմ և իւշիւնց՝ յիշոց։ Դիտելի կէտն այն է որ առնք գոլորն ալ քացն առաջինէն ունին նաև ու-ով կամ ո-ով ձևերն ալ, ինչպէս որ վերը երևնց կարգին տեսանք։

5.=ի. այս ձևն ստացած են միայն երկու բառ, այն է. կիտեմնիր՝ կոտեմն (որ Թաղոտ գիւղի բարբառով կ՚ըսուի կուտեմնիր, նաև Գարնան մէջ՝ կօտեմնիր) և կիմոշ (Գարնան բարբառով. բուն Ղարաբաղի և Թաղոտ գիւղ կյուտմաշ)։

6.=րի. այս ձայնաշրջութիւնը տեղի կ՚ունենայ ամէն անգամ որ ո յաջորդէ վ ձայնին, ինչ որ ալ ըլլայ այս վ-ին ծագումը. այսպէս հայերէն «կեղծաւոր, թագաւոր, շնորհաւոր, սովորել, թէ որ» բառերը բուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ վերածուած են կեղծավրեր, թրմավրեր, շնորհավրեր, սրվրիլ, թրավրեր ձևերուն։

Մի քանի բառերու մէջ յաջորդական ո ունեցող նախատառ ի ձայնը վերածուած է վ-ի և ատոր նաև հետևանք յաջորդ ո ձայնն ալ դարձած եղած է րի. այս բառերն են վրէս՝ հոտ. վրէր՝ հոր, ջրհոր. վրէղ՝ հոգ:

Այս օրէնքին հպատակ են և նաև օրինակ կը ծառայեն նաև նախատառ ո ունեցող բառերը, որոնց մասին յաջորդ բաժնին մէջ պիտի խօսուի ընդարձակօրէն:

Բացառութիւն է միայն հիվոր՝ աւար, ավխ. * հիվրէր՝ կանոնաւոր ձևին:

Ղ.—է. այս պարագան ալ առանձին օրէնքի մը չ'ենթարկուիր. եղած օրինակները հետևեալներն են. խնկրէ (Գոլիս խնկի)՝ խնոցի. զմմուչ (Գոլիս զմնմխօչ)՝ պոքանչ. կնրբնուկ (Գոլիս և Թաղատ կյնրբնուկ)՝ դուստ կամ գաստնուկ. պէսկ՝ բոլշ. տէպեզ կամ Գոլիսէ բարբառով պէպիկ՝ բոկտան, բապկ. հիւղհոնը (Գոլիս հիւղհօռնը)՝ ոլոռն. նմանապէս Գոլիսի բարբառով րրօրեց (բուն Ղարաբաղ րրօրուց, Թաղատ րրնուրուց)՝ օրօրոց:

8.—ա. ատոր վրայ պիտի խօսուի ով երկրաբարբառին բաժնին մէջ:

Գ. ո և օ բառերի սկիզբը.

Ա. — Ո-ի վոխոխութիւնները.

1. Վերը երկու տեղ (էջ 63 և 81) առիթ եղաւ խօսելու նախատառ ո-ի կրած ձևավոխութեան վրայ Վարաբաղի բարբառին մէջ. առնցմէ առաջինին մէջ այն եզրակացութեան հասանք թէ Վարաբաղի բարբառին (ինչպէս և մեր այժմեան երկու գրական բարբառներուն ծնունդ տուող մայր բարբառին) սկզբնական ձևին մէջ նախատառ ո-ն ունեցած պիտի ըլլար ուօ երկբարբառային արտասանութիւնը, որ նոյն իսկ բառին սկիզբը գտնուելուն պատճառաւ հետ ըզհետէ թանձրանալով ատացած է վօ ձևը (ինչպէս է այժմեան գրականներուն մէջ): Սակայն որովհետև բուն Վարաբաղի բառը վ ձայնին յաջորդող օ կամ ո ձայնը ր-ի կը վերածէ, այսպէս և այս վօ ձևը աւելի յետոյ վերածուած է վր, որ է նախատառ ո-ի ձայնաշրջութիւնը բուն Վարաբաղի բարբառին մէջ. օր. վրէրս՝ որս. վրէխճար՝ ոչխար. վրէակէ՝ ոսկի. վրէոցակ՝ որճակ (աքաղաղ). վրէակրէո՝ ոսկոր. վրէսուն՝ ոստայն (գորգ ևլն հիւսելու վայրեայ կապմած).

վրէնձը (հնագոյն * վրէտձը ձևէն)՝ ատն. վրէր՝ սր. վրէրց՝ սրձ, ապուշ. վրէռ՝ յետույք: Ըստ այսմ այս բառերը անցած պիտի ըլլան ձայնափոխութեան հետևեալ շրջաններէն. nru ==nuoru==voru==վրէրս ևլն.

Թաղոտ գիւղի բարբառը վրէ-ն տեղ ունի վր. այսպէս՝ վրնճար, վրակէ, վրակռ, վրևնը, վր, վրսան, վրց, վրս, վրզակ. նակ Գորնի բարբառը մնջին (կամ գրականին) վ ձևը անփոփոխ կը շարունակէ պահել. այսպէս՝ վռակռ, վռևնը, վoրս, վռակի, վռսան ևլն:

2. Վերի ձևերուն մէջ n մնշտ շեշտեալ է, այսինքն կը գտնուի միավանկ կամ երկավանկ բառերու մէջ. բազմավանկ բառերու նախատառ անշեշտ n ձայնը կը վերածուի ր-ի. օր. րոնոդել՝ ողողել. րոնորմիլ՝ ողորմել. րռնճալ՝ ոռոճալ. րռնսալ՝ որոտալ. հրոնռնդել՝ ոլորել, ճմռթկել (թուղթ ևլն). րռիրվէրի՝ որբևայրի:

Այս պարագան երևան կը հանէ երկու ձայնաբանական օրէնքներու՝ այն է ձայնաւորներու անկման և շեշտի տեղափոխութեան ծագման համեմատական ժամանակը. այս օրէնքները հաստատուած պիտի լինին Ղարաբաղի բարբառին մէջ անշուշտ աւելի

առաջ քան սկզբնատառ ո-ին վո-ի ձայնա-
շեշտելը. որովհետև հակառակ պարագա-
յին, այսինքն երբ այս վերջին ձևափոխու-
թիւնը առնել հին կամ մինչև նոր ժամա-
նակներս լինէր ձայնաւորներու առնման
օրէնքին, այն ժամանակ վերի բառերը *վո-
ղոգի, *վղոմրիկ, *վղոսայ կը ձևերն ունե-
ցած պիտի ըլլային այժմ:

3. «Ոլոռն» բառին ո-ն վերածուած է
ու-ի, որու վրայ սկզբնաձայն ի շունչն ալ
աւելնալով՝ բառս եղած է ուիղոռն կամ
ուիղոռն:

4. «Ոգնի» բառին սկիզբը աւելցուած
է կ ձայնը և դարձած է կոգնի. այս ձևն ալ
առկայն աւելի հին պիտի ըլլայ, քան վրէ-ի
օրէնքը, առանց որու բառը պիտի առնար
*կրէգնի ձևը:

5. «Ոջիլ» բառը լատ օրինն վրէի ձևն
առանալէ վերջ, րէ-ն յաջորդ վանկի ի ձայ-
նին ազդեցութեամբ ի-ի վերածելով եղած է
վիյի. որով այդ բառին ձևափոխութեանց
շարքը կը ներկայացնայ այսպէս. ոջիլ=ոօջիլ
=վոյիլ=վրէյիլ=վիյիլ. Գոլիս կանդնած է
երբոյդ առանձանին վրայ և ունի վոյիլ:

6. Ոլոճայլ=Ղալ. ուրօճ մանկի ձևին մէջ

ա գալուածք է ա. բայց այս վերջնաձեւութիւնն
հանդամանք պարտադրեն *վարօն անուն ձեռք տալ
ալ ունենայինք:

Բ.—Օ-ի վերջնաձեւները.

1. Ընչաւետ օ ձայնը անկայուն կը մնայ
օ, եզած բոլոր օրինակները են. ծիծր՝ օձ.
որ՝ օր. ծրեվիշ՝ օրէնք. ծրթևել՝ օրհնել. ծիոր՝
օգուտ. ծձել կամ ծծիլ՝ օծել:

2. Ընչեզած օ ձայնը համեմատ ընդհա-
նուր կանոնին կը վերածուի ը-ի. սոր հա-
մար ունինք մկան ըրոց, ըրուց, ըրոկ՝
օրօրոց օրինակը:

ՈՒ

Ու ձայնին առաջ դիրքերուն մէջ յատ-
կապէս երկու պարտադիր պէտք է որոշել.
1. Ու ձայնատարի քով. և 2. Ու բաղաձայնի
քով կամ առնախ:

1. Ու ձայնատարի քով.

Այս պարագային ու կը վերածուի 1.
վ-ի. օր. շվարկի՝ շուարիլ. մոկա՝ ազուէս. թվալ՝
թուիլ, երեւալ կան:

2. Մէկ քանի դէպքի մէջ յաջորդական ա ձայնին հետ կը հապմէ ոյն եղբայրբաառը. այսպէս են՝ յոյն՝ չուան. ppուաշ՝ հմ. ppուալ՝ թթխմել. փուար՝ բուրվառ (համեմատիր նաև pուրուան.)։ Գրիսի և Թաղոտի բարբառները սակայն առանց դէմ ունին յրվան, թրվաշ, թրվիլ, վիռվար:

3. «Առաւած» բառը առած է Ա՛ստուծ ձևը. սակայն ամէն ածանցուած կան Աստվածմին կամ Աստուծմին, անմաստուած կամ աստվածած ևլն:

4. «Դժուար» բառին մէջ ու ջնջուած է, որով բառս առած է sժkր, sժmr ձևերը:

2. Ու բաղաձայնի քով կամ անկախ.

Այս եղկոր դէղքերուն մէջ ալ ու ձայնը կը մնայ նոյն ձայնաւորը, ուսոյն և ենթակայ շեշտադրութեան սովորական կանոններուն՝ հետևեալ ձևով.

1. Շեշտն անվտիտ մնացած պրաբարի մնալանի բառերուն մէջ՝ մինչև նոյ բաղմավանկ վերածուած ժամանակ. օր. fօն՝ քուն. uօյնը՝ ուռնկ. կռւպրը՝ կուպրը ևլն:

2. Բազմավանկ բառերու շեշտեալ ու

վերածուած անշեշտ. օր. վնցցուն՝ վախտաւն. Հրկու՝ եկաւ. խորտակիր՝ եղաւսն ևլն:

3. Վերջավանկի շեշտը վերջընթեր ու-ին վրայ տեղափոխուած. օր. ունար՝ յուղ՝ նապ. հօգի՝ ուզել. ֆոտակ՝ քուռակ ևլն:

4. Նախավերջընթեր վանկերու ու-երը նաև անշեշտ վերածուած ը-ի. օր. կըբըրկոն՝ կախաղանին. ուրիշ օրինակ չի պատահիր:

5. Հակառակ ընդհանուր կանոնին շեշտը առանց տեղափոխութեան՝ մնացած վերջին վանկին վրայ, բայց դարձեալ նախորդ անշեշտ ու ինկած. օր. հոօղ կամ հողուղ՝ ուղեղ. պտրհան՝ պատուհան. պտրհան՝ պատուհաս. վանիլ՝ քուռանել. հղէ՝ ուղի:

6. Հոլովման և ածանցման ժամանակ ու ընկած՝ շեշտի տեղափոխութեան պատճառաւ. օր. խիե կամ խիի՝ խուի (է կամ ի յաւելուածներ են՝ ինչպէս պարկէ՝ պարպ). պրթի՝ ըզգի. կխան՝ գլխէն. չնշկաւ՝ չմուշկով ևլն:

7. Անշեշտ ու ձայնը բոլորովին ընկած է դարկել՝ ուղարկել. դեօրթ՝ ուղղորդ ձևերուն մէջ:

8. Միայն մի բացառութիւն կայ՝ որուն մէջ անշեշտ ու ընկած չէ, այն է վանկերդ՝ լուանկայ.

Ղարաբաղի բարբառին մէջ ու ձայնն առհասարակ կը վերածուի օ-ի, կրնայ մնալ նաև ու, բայց կը դառնայ նաև իւ, էօ, մի քանի դէպքերու մէջ ալ է: Բոլոր այս ձայնաշրջութիւններն ալ ոսկեայ առանձին կանոններու ենթակայ չեն համ գոնէ մենք չկրցանք որոշ կանոն մը գտնել. ուստի ներքանչիւր վոկալութեան օրինակները շարելով կը բաւականանանք:

Օ—կղզօխ համ կղզէօխ՝ դլուխ. տօնըր՝ դուռն. տղօց՝ դեղնուց. թօր՝ թուխ. թօխ՝ թուխ. թօխս՝ թուխս. թօզ՝ թուզ. ppօ՝ թթու. թօչ՝ թուշ. թօխս՝ թուղթ. թօխպ՝ թուխպ, ամպ. ղօռ՝ լուռ. խօրթը՝ խուրձն. խօնգ՝ խունկ. խօզիլ՝ խուզել. ծօծ՝ ծուծ. ծօխ՝ ծուխ. ծօռ՝ ծուռ. ծօնըր՝ ծուռը, ծօղը՝ ծունկ. կանկօղ՝ կանկուղ. կրօղը՝ կլունկ. կօս՝ կուտ. կօնը՝ կուռն. կօշ՝ կուշտ. կօժ՝ կուժ. կնօճ՝ կնունք. կծօ՝ կծու. կօղ տալ՝ կուլ տալ. կտօց՝ կտուց. կտօր՝ կտուր. խոխօխ՝ հաստուխ. հօնգ՝ հունձ. ճպօռ՝ ճպուռ. մօկը՝ մուկն. վնանշօշ՝ մատնաշուքն. մօր՝ մուր. մրօ՝ մօրուք. նօռը՝ նուռն. շօն՝ շուն. շօթ՝ շուրթ, ատամ. օթ՝ ուխտ. օխս՝ ուխտ. ղօրթ համ ղեօրթ՝ ուղղուղ. օղս՝ ուղտ. ՅՀխմ՝ ունիմ. ՅՀրը՝ ունին, ատամն ունկնունք. օնչ՝

ուենչ, մատս. օշ՝ ուշ, մկամբ. ծոցին՝ ուռչել. օս՝ ուս. ծտել՝ ուռել. ճծրեմյ՝ ուլատ. ծրսախ՝ ուլսախ. ճծռե՝ ուռե. (Գուրխան բարբառն ունի նաև ծրիսաբ՝ ուլբաթ. ծրիշ՝ ուրիշ. ճօյ՝ ումբ որոնց դէմ ամբողջ Վարաբաղը կը ճանէ ճծրիտոբ, ճորիշ, ճեօյ). չծօշկ՝ շմուշկ. չծխա՝ շուխայ. պսօկ՝ պատուկ. ճօխս՝ Ջուխտ. ոօս՝ ուտ. ոօր՝ ուլբ. ոօրի՝ ուրբ. ոծյնկ՝ ունկ. տօճ՝ տուն. gors՝ ցուրտ. փրիօր՝ վրիժուլ. փօշ՝ վուշ. փօնչ՝ վուռնջ. փօլկյոլ՝ վուլկան. փծֆար՝ վուրքս. fօճ՝ քուն. fօղ՝ քուղ. fծռակ՝ քուռակ:

Ռ—ւռու՝ հմ. ւշրուճ՝ աշուն. ւնևուռ՝ անուն. ւռուռնգ՝ արմուկն. ղոսւռուճ՝ արտասուք. ւնճռուղ՝ աճուխ. ռոճւտուր՝ առևտուր. կէրբևուկ՝ գորտ, գարտնուկ. կյո՛ռուճ՝ գարուն. տու՝ դու. էրկու՝ երկու. ֆէրդուճկր՝ երդումն. զէրռուճ՝ զարմուն, արմուն. ղուռք՝ հմ. ղռւճ՝ հմ. խռւռւսուճ՝ հմ. խռւշու՝ հմ. կռւպրկ՝ կուպր. կռւզկիգյ՝ կուղ. կծէօխուր՝ կոծոխուր. կռւկու՝ կկու. կռւրկուս՝ հմ. կռւսու՝ հմ. կռւռնուճգ՝ կամուրջ. կռւկուղ (կայ նաև կռւկօղ)՝ կակուղ. հռւռուս՝ հմ. հուռ՝ հմ. հէրու՝ հերու. հուճձ կամ հօճձ՝ հունձ. ծռւկճր՝ ձուկն: ծկրէրուկ՝ հմ. մուճ՝ մուն. մռւկճր կամ մօկճր՝ մուկն. մռւծուճ՝ հմ. մուր կամ մօր՝ մուր. մուղ՝ հմ. ռւճւսք՝ յու-

նապ. ոզկի՝ ուզել. շանիկուր՝ հմ. անկյուղ՝ հմ. ակնաուր՝ ակեսուր. փուճչ կամ փօնչ՝ վսանջ. փանդուկ՝ հմ. բէկուռ՝ վնեսուր. ծմուր՝ օգաստ՝ նաև ֆռռնաուն, ֆգգուն, վնգգուն և ըն թուականները:

ի—արկիլիմ՝ ապրշում. պիւրթ՝ քուրջ. պրիւց՝ ըսուս. փիռվար՝ քուբվար. գիլրտ՝ գուլպայ. տի՝ դու. էնռնը կամ տնօնը՝ գուռն. տիւս՝ գուբա, և գուբս. ևրթիւնը կամ իրթուիլը՝ եղբայրն. զարիլ՝ զավթուն, ապթուն. թուն. բիւնդ՝ թուռնդ. բրնգիւկ՝ թլթնջուկ. լիզու՝ լեզու. ին՝ ես. ին՝ ուս. ինձ՝ ուսծ. ինսնգյա՝ ուսանիայ. կիւսիլ՝ կուսուել. ծիւ՝ ձու. ծիւկնը՝ ձուկն. հիւղիւնիմ՝ ուլսունք. ձիւր՝ ջուր:

էօ—հէօնձ (հօնձ կամ հուռնձ)՝ հաւնձ. կղզէօխ կամ կղզօխ՝ գլուխ. հօզիլ՝ ուզել. ղէօրթ կամ ղօրթ՝ ուղղորդ. հէօլ՝ ուլ. հօրիւթ՝ ուլքաթ. հօրիշ՝ ուսկիշ. ֆէօնձ՝ քաւն:

է—դէյնը կամ դինգը՝ եղաւնդ. և յանիկ ընուլ. ասկայն վերջինը ոչ թէ ձայնաշղթաթեամբ, այլ -ել վերջաւորող բայերուն հետ համաբանութեամբ առաջ է եկած:

2. Երկբարբառներուն փոփոխութիւնը.

Վերը էջ 13 յիշեցինք համառօտաբար թէ դրաբարի երկբարբառները լինչպէս ուրիշ բարբառներու՝ նոյնպէս նաև Վարաբաղի բարբառին մէջ վերածուած են կամ ձայնաւորի և բաղաձայնէ բաղկացած վանկերու և կամ միակ ձայնաւորի մը. Վարաբաղի բարբառն ունի երեք երկբարբառ, այն է ու, օյ, ուա * (օրինակները տես նոյն տեղը). քայց առանք ալ ո՛չ թէ դրաբարի երկբարբառներէն, այլ ուրիշ ձամբով յառաջ են եկած. օր. հրանիկյանի՝ հարսանիք:

Երկբարբառներուն շեշտը բոլորովին համաձայն է ձայնաւորներուն շեշտին. լինչպէս օր. ըվիտ՛առան՝ աւետարան. ըովրտ՛անա՝ առաւօտ. ըրիվ՛ուի՝ արեւայրն ան ևն: Ուստի ալ աւելորդ համարելով այս մասին մանրամասն խօսիլ, լինչպէս ըրինք ձայնաւորներուն համար, յաջորդ տողերով կ՛անցնինք

---

* Առանց վրայ աւելցնելնիք նաև իյ. կայ մևան Թաղոտի բարբառին ւիյնը ձևին մէջ, որուն դէմ Ղրբ. ունի ւիգյը. Գորիս ւիմը՝ լի.

Թաւեալ եղկաթաթնեթուն կրած ձևափո-
խութիւնները:

Ա յ.

1. Բաղաձայնէ քով կը գտնայ ա. օրի-
նակներն են՝ հծ՝ այծ. հս՝ այս. հլ՝ այլ. հս՝
այգ. հն՝ այն. ղրկըվէրի՝ ողբևայըն. հրիլ՝ այ-
բել. ախպեր՝ եղբայր. չհն՝ լայն. հեր՝ հայր.
ղօրփեր՝ հօրեղբայր. ծհն՝ ձայն. վեր՝ վայր (ներ-
քև, ցած, վար):

Բացառութիւն են հրկան՝ երկայն, մար՝
մայր, և փնծհղնր՝ վայծաղն. վերջինը *փհ-
ծաղնր՝ ձևէն առղափոխուած:

2. Բառերուն ծայրը կը վերածուի ա-ի.
օրինակներն են՝ ասնա՝ սառանայ. փաս՝ վե-
ռայ. պհկա՝ քակըայ. չծխա՝ չոռնայ. ռնխա՝
երեխայ. վկա՝ վկայ. չրա՝ ի վերայ. տղա՝ տղայ:

3. Ձայնաւորէ առաջ այ կը չնջուի.
եղած օրինակներն են կհկ՝ կլայեկ և հիլի՝
հայելի:

4. Թէ՛ բառի մէջ և թէ բառերուն
ծայրը քանի մը տեղ այ վերածուած է ո
ձայնին. այսպէս են գիւղրտ՝ դուլապայ. կո՛ծոկ
(Գարնա կհծակ)՝ կայծակ. վոդ (Գարնա փըհդ)՝

վայտ՝ փուանդզոյտ՝ լուսընկայ։ Ասոնց վրայ ա-
ւելցնենք նաև Գորնայի և Թաղոաի բարբառ-
նեբուվ պո կլո՝ քանդլայ (Ղրբ. պէկլա)։ հոր (Ղ.
հեր)՝ հայր։ Էրկյոռն (Ղ. էրկան)՝ երկայն։

5. է-ի տեղ րէ ձայնն ունին Գորնաէ
մնապրէր՝ եղբայր, վրէր՝ վայր, և վայր, փրէդ՝
վայտ, մրէր՝ մայր ձևերը։

6. Այ վերածուած է յու ձայնեբուն
խմբի՝ վայրն, կիւղ՝ գայլ բառերուն մէջ։

7. Այ ձայնին շեշտն պատճառաւ ը-ի վե-
րածութեան օրինակ են՝ ընտէղ՝ այնտեղ։ ըստէղ՝
այստեղ ևլն. նաև այ բարբառին ննկած է ասր՝
այսօր բառին մէջ։

Ա

Այս տեղ մենք պիտի խօսինք բառա-
ջի և ձայնաւորի քով գտնուած ա երկբար-
բառին մասին, բաղաձայնէ առաջ գտնը-
ւածները արդէն վերածուած ըլլալով օ-ի,
անցած են Ո—Օ բաժնին մէջ։ գրաբարի մի-
ակ բացառութիւնը (պղաւնի)՝ ուր ա վե-
րածուած չէ օ-ի՝ թէև բաղաձայնի քով է,
կանոնաւոր է Ղարաբաղի բարբառին մէջ,
ուր առած է յեղնեցգյ, յեղնի, յեղնիկ ձևերը։

1. Ա բառի վերջ և ձայնաւորի քով

վերածուած է սովորաբար ալ ձայնին. օր. կմխալ՝ կաքաւ. պնդալ՝ պատաւ. ցալ՝ ցաւ. կեղծմավրէր՝ կեղծաւորը ևլն։

2. Այս ա-ը շեշտէ առաջ կը վերածուի ալ՝ համեմատ շեշտադրութեան ընդհանուր օրէնքներուն. օր. ոլիտմրաև՝ աւետարան. ոլիէ-լօրթ՝ աւելորդ. խլմրէլ՝ խաւարել. հլմևէլ՝ հաւանել. ևրվրկմսէյգ՝ նաւակատիք. ոլմևալ՝ յաւանալ։ Իակ մխայն վ-ի է վերածուած Գորխան ոլվրտմևա՝ առաւօտեան ձևին մէջ։

3. Մէկ քանի բառերու մէջ ա ևերածուած է իվ, ովկվ, ո. այսպէս են՝ իվրևօրթ՝ աւելորդ. իվիլ կամ էվէլ՝ առ—աւել. լովլաւ. էվիլ՝ աւել. յէվկար (Գ. կյովկր)՝ պաւաթ. ոտրմևա՝ առաւօտուն. յէղմևիկ (Գուլսն քարքառով)՝ պղաւնի։

Եա

Կը վերածուի է-ի. օրինակներն են կէրէկ՝ կորեակ. շէմ՝ սեամ. ցէրէԳ՝ ցորեան։

Եայ

Ասոր համար միակ օրինակ մ՚ունինք, այն է կրեայ՝ որ բուն Ղարաքաղի բարբառին

մէջ կ՚ուզէ, քայց Գոլխոյ բարբառին մէջ ալ կ՚ուզա ձևն է առած:

Եաւ

«Սեաւ» և «բարեաւ» բառերուն մէջ միայն կը պատահի. առաջինը ստացած է Ղրբ. արէվ, Գ. սէվ, Թղ. արվ ձևերը. իսկ երկրորդը ամէն տեղ ալ պարզ ձևն ունի:

Եւ

Կը վերածուի էվ-ի. ինչ. բէրէվ՝ թեթև. քէվ՝ թև. տիրէվ՝ տերև. մարէվ՝ սրև. տէվ՝ դև: «Անլևոր» բառին դէմ Գոլխոյ բարբառն ունի հլիկոր, Թազատ հլիվուր, քայց քուն Ղրբ. լանանաւորապէս հլիվուր: «Երևալ» բառը Գոլխոյ բարբառին մէջ վերջընթեր վանկին վրայ շեշտուելով եղած է ըրիվալ, քայց քուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ հակառակ կանոնին շեշտը մնալով վերջի վանկին վրայ, բառս դարձած է ըրվալ:

Եօ

Կը գտնուի մէկայն «եօթն» և «եօթանա-

սուն» ձևերուն մէջ. առաջինը գործած է օիստր, իսկ երկրորդը Գ-լբ. ուիստրնմասուն, Գոբս օիստնմասուն, Թղ. օիսթրնմասուն: Ի յաւելուածին հետևյալ հմմտ. նաև ծիծր՝ օձ:

Իւ

1. *Բաղաձայնի քով կը վերածուի իւ ձայնաւորին. օր. հո՛րիւր՝ հարիւր. սիւն՝ հմ. ծիւն՝ ձիւն. իւր՝ լբ. իւրան՝ լուրեան:*

2. *Բառին ծայրը կամ ձայնաւորի քով կը գտնայ իվ. օր. պմսիվ՝ պատիւ. սոճիվ՝ արծիւ. հիվանդ՝ հիւանդ ևլն:*

3. *Գանի մը մատնաւոր դէպքերու մէջ իւ բաղաձայնի քով վերածուած է յ, եմ, ե, օ, ու, րով, յե ձևերուն. այսպէս՝*

յ—Գոբս սարի՝ սրունդ և սիր՝ սէր:

եմ—մրչեմը կամ վրչեմը՝ մըջիւն (մըջեմ՛ն ձևէն):

ե—ճեղը՝ ճիւղ. սղեր, սլյեր՝ սիւք:

օ, ու—Գ. ճօղը՝ ճիւղ. տօր կյոլ կամ տուր կյոլ՝ գիւը գալ:

րով—կորով՝ կիւր:

յե—սղյեր՝ սիւք. յեղ՝ նիւգ:

ՈՂ

Ոմանք ասեն ի վերայ մեշա իւ ձայնառելն. օր պիտիք՝ բոյժ. պիտի՝ բոյն. պիտից՝ պոյց. ուրիպիտ՝ եսեկոյ. կյո՛պիտ՝ կապոյտ են են: Միայն մի քանի բառերու մէջ վերածած է ու, ինչ օ, ու. ինչ ձևերուն՝ այսպէս. կծիղիկ կամ կծիկիկ՝ ճիպոյծ. օժ՝ ոյժ. իւր՝ քոյր. ա իրէր՝ ալ քոյր:

ՈՎ

1. Այս եղերաբարբառն սովորական վճռակը ով է. այսպէս՝ խրմվէլ՝ խոռմվէլ. խռմվէլ՝ խռովէլ. կամ՝ կով. այսպէս նաև բոլոր գործնական հոլովները՝ ովդ՝ ովդ, փո՛դով՝ վոյտով, փդէրով՝ վոյտերով են:

2. Անփոփոխ է մնացած ծօվ՝ ծով, ասվ՝ ասվ բառերուն մէջ:

3. Ով շեշտէ առաջ կը դառնայ ըվ. օր. արվէրիլ՝ սովորել. խոստվանվալ՝ խոստովանանալ: Պօղոս՝ պողոս բառին մէջ ո բոլորովին ջնջուած է:

4. «Ո՞վ» մնչակ անունը Վարաբաղի բարբառով կ'ըսուի հու, բայց այս ձևը ա-

ելեմ պրոտեստի ի ձեռն նիստ ընդունելու չի, քան զի
ըստ 79 յոդվածի ոչ-ոք նման ընդունելության չէ

3. Առաքելությունը վարիչ մարմնի

Առաքելությունը վարիչ մարմնի կողմից վարիչ մարմնի
անդամներին կամ վարիչ մարմնի անդամներին կամ
ի ներ 1-ով նշանակված անձանց կողմից ընդունելի
առաքյալ ներկայացնելու է Առաքե-
լական գործք մէջ. բան այլ օրինակներ
ալ կան. բայց մեզի համար ամենէն
ի ներ նշանակ այդ օրինակները ի ներ կա-
րելի նկատել չափ կարգեցյալ գիտնալ. մեզի ամե-
նուն վարիչ մարմնի անդամներին մէջ՝ տասը 2,
3 ալ ի ներ ընտրել են նշանակած, օրինակ-
նեբը ուշադրավ են։

Բ.

Բան ին սկիզբը՝

1—ա. Օր. սկիզբ՝ բանի. սկիզբ՝ բանի
սիրո՝ բան ալ. սկզբ՝ բանի

2—բ. Բան սկզբի՝ ալ գործածուած ի ներ
նախադասութեան մը ճանչնալի սկզբնական պատճառ
ին յաջորդ բան ալ. բանիս՝ բանին պատ-

baxt. *pbhpghp՝ ewzbwbg՝ ագաղակել—ագռա՛* baxsh.
phq կաւաՀ phpՀ՝ ghbwո՝ ագեղ—Ճ՛ագ boyok, boyogh.

3.—*p.* Այս վանդակաձեւ ցանկապատը տեղը ուղղակի կ՛անցնի ո՛չ մի ճանապարհ՝ ո՛չ ալ ճամբորդները պատճառ՝ հետևելու ցանկապատի մէջ. *pրqhliպuli՝ ընդհեղեղում. pwhli՝ բուրաստան. pwnnnnnp՝ կաւաՀ pwnnnnnr՝ ընդհեղեղ. pwhli (Ագռ. պահլ)՝ բուրաստան. pրpի՝ ընդել:*

4.—*n.* Այս վանդակաձեւ ցանկապատը տեղը կ՛անցնի մարդիկ՝ ուղղակի ընդհեղեղի մէջ՝ ինչպէս նաև ջրհորի մը վրայ:

Բառերի մէջ՝

Այս պատճառով բառակազմական օրինականութիւնը կապը տարբեր տարրերի մէջ ուղղակի կ՛անցնի ո՛չ մի ճանապարհ՝ ո՛չ ալ ճամբորդները պատճառ՝ հետևելու ցանկապատի մէջ. *p կրկնած կ՛անցնի ո՛չ մի ճանապարհ՝ ո՛չ ալ ճամբորդները ցանկապատի մէջ:*

—*w.* Այսպէս են՝ *wpwgի՝ ճիպոտ՝ աղբիւր՝ ագռաւ՝ ընդհեղեղ՝ ճիպոտ՝ եղջերու՝ ամուրի՝ գաղտնիք

2.—բ. Այսպէս անվոխական պահուած է բ ձայնը ամէն անգամ որ մ-ի կը յաջորդէ. օրինակներն են՝ պէմբակ՝ բամբակ. պամբուամբ՝ բամբասանք. հմմտ. նաև յաջորդը:—Նոյնը նաև թուրքերէնի ազդեցութեամբ. այսպէս են՝ ամբար՝ ամբար=թրք. ambar. լծքի՝ լուբխա =թրք. ևս lobi.

Այս պայմաններէն դուրս և անկախաբար բ պահած է շէքէր՝ շաբաթ, որ Գորիսի բարբառին մէջ սակայն ունի շա՛փոր ձևը:

3.=Երբ մ ձայնէն վերջ ր ձայնը գայ երկուքին մէջտեղը նոյն թարմատար բ կ՚աւելցուի. այսպէս՝ հնբմրել՝ համբել, հաշուել. կո՛մբիւր՝ կամիլը. տրմբրել՝ թմբել, թմբլել: Ուրիշ բարբառներու մէջ կայ նաև ամբար՝ ամուր, ամբառ՝ ամմաս ելլն:

4.=փ. Այս վոխնախաթիւնը տեղի կ՚ունենայ ր ձայնէն վերջ. այսպէս են հօրփոր՝ ուրբաթ. րոփրվէրի՝ որբևայրի. հո՛րփիլ՝ արբել. ոօրփեր՝ հօրեղբայր. արփիլ՝ արբել. իւարփուխ կամ իւրրփօխ՝ հարբուխ: Աւելցնենք ասանց վրայ իւմփիլ՝ լսաբել. համփերիլ կամ հիմփերիլ՝ համբերել. Գորիսի բարբառով ալ շա՛փոր՝ շաբաթ, այլուր շէքէր:

Բառին վերջը՝

Այս դիտքով ալ ճիշտ ու ճիշտ հատա-
ձայն է բառամէջի բ-ին. եղած օրինակներն
են միայն՝ բումբ՝ թումբ (մ-ի պատճառաւ).
աօրի՝ առւրբ (ր-ի պատճառաւ). հիբ՝ երբ (գո-
բիա հեի ձեւով)։ Իսկ բամի՝ թամբ բառը՝ որ
ռուսահայ բարբառներուն սովորական ձևե-
բէն մին է և մինչև նոկ գրական լեզուին
մէջ կարողացած է մտնել, նախապէս կը ծագի
թամբի՝ յոքնակիէն, որով ոչ թէ բ-ի վոփո-
խութենն այլ պարզապէս ջնջուած կայ։

Գ.

Բառին սկիզբը.

1.—կ Բառին սկիզբը գ առհասա-
րակ կը վերածուի կ ձայնին, ինչ որ ալ ըլ-
լայ յաջորդ ձայնաւորը. բայց այս կ ձայնը
մեզ աւելի զգալի կը լինի ու, ը, օ, ո ձայ-
նաւորներէն առաջ, քան է, ի, էօ, իւ ձայ-
նաւորներէն. առը ալ պատճառը ուրիշ բան
չէ, բայց եթէ այն որ մարդկային լեզուն
ատելագած է է, ի, էօ, իւ ձայներէն առաջ
կ (ինչպէս նաև ֆ) հնչելու. ուրիշ խօսքով
մենք չենք կարող բոլորովին մաքուր կէ, կի,

կէօ, կիւ կամ քէ, քի, քէօ, քիւ արտասանել-
ալ այս արտասանութեան ժամանակ՝ է-
ի էօ, իւ ձայներուն քնութիւնը կը պահան-
ջէ՝ որ անպատճառ պոնէ խիստ փոքրիկ յ
կիսաձայն մը գայ աւելնայ կ կամ ք ձայնին
վրայ:

Ընդհանուր մարդկային ձայնախօսա-
կան այս օրէնքին պատճառաւ է որ լատի-
ներէնի g, c ձայները e և i ձայնաւորներէն
անմիջապէս առաջ՝ նորլատին լեզուներուն
մէջ՝ անշուշտ նախապէս gy և ky ձևերէն
անցնելէ ետք՝ վերածուած են՝ ֆրանս. ժ,
ս, իտալ. ջ, չ, ռպան. խ, θ, ձայներուն. նոյն
դիրքով c բերմաներէնի մէջ վերածուած է
ց-ի. նոյնպէս հին յունարէնի g ձայնը է և խ
ձայներէն անմիջապէս առաջ՝ վերածուած է
մինչև յունարէն ժ, իսկ նոր յունարէն յ:

Օր. կյուճ՝ գանձ (երգ). կյո՛ռնր՝ գառն.
կըղնազան՝ գաւազան. կյօռալ՝ գոռալ. կյուռնաշ՝
գոմէշ. քայց կէրքնուկ՝ գօրա-նուկ. կիճի՝ գե-
նի. կէօղ՝ գոզ. կիւլ՝ գայլ. այլինքն կէրքնուկ,
կիճի, կէօղ, կիւլ ևլն: Մնացեալ օրինակները
տես էջ 19:

Կ ձայնէն վերջ ա կամ րէ ձայնը չի պա-
տահիր:

2.=գ. Այսպէս են գիդալ՝ գնաեալ, գնաեանալ. գիւրգյ՝ գնալ և գիւրթ՝ գուլպայ։

3.=ֆ. Այսպէս են՝ ֆեօլ՝ գդալ. ֆշէր (Գալեա կիշէր)՝ գնշեալ. ֆիւռ՛ի՝ գնալ։

Բառի մէջ՝

1. Սովորական ձևք ֆ է. այսպէս են՝ բամ՛ալրէր (Թ. բմ՛ալօր, Գ. բմ՛ալրէր)՝ թապաւոր. ծֆուբ՝ օգտաւ. հիւրֆի (Թ. հէօֆի, Գ. հ՛ֆի)՝ հոգևֆցիլ՝ ձգեալ. հո՛ֆի (Գ. հո՛ֆիւ)՝ ագև։

2. ֆ՝ որ Գալեան բարբառին մէջ դարձեալ ֆ կը մնայ. օր. տ՛ամֆէր (Գ. տ՛ըֆրը)՝ տապգը. ծ՛ամֆիլ (Գ. ծ՛ամֆիլ)՝ ծագիլ. ըրհֆնակ (Գ. ըրհ՛ֆնակ)՝ սրեգակ։

3. կ ուն՛ին՝ շ՛ահկամ՝ շողգամ. ազ՛ռ՛ական՝ ազգական. և տ՛ակ՛ին՝ անգին (թանկագին քար)։

4. գ՝ գյ պահած են ագահ՝ հմ. և կ՛ևգյաս՝ գանգատ բառերը։

5. հ՝ մէկ դէպքի մէջ միայն. այն է ըրհ՛ֆնակ՝ սրեգակ որ ինչպէս տեսանք գործածական է նաև ըրհֆնակ ձևով։

Բառի վերջ՝

1. Երբ բառ մը կը վերջանայ գ-ով՝ որմէ

անմիջապես առաջ ալ ձայնաւոր մը կը դնեն, նոյն ալ ձայնը բուն Վարպետին բառերուն մէջ կը վերածուի ի ձայնին. եղած բոլոր օրինակները են. մարաֆ՝ մարտագ. ձրէրաֆ՝ ճրագ. վիֆ՝ վէգ. արկուվաֆ՝ արկաւազ. պաղտարաֆ՝ պատարագ. հօրէֆ՝ ուրագ. ձիֆը ձիգ, ամուր. իֆ՝ էգ. կարաֆ՝ կարագ. կէօֆ՝ դող, գլուխ: Գոլխան բարբառը՝ որուն անծանօթ է ի ձայնը, այս բառերուն մէջ ալ ի-ին տեղ պարզապէս ի կը դնէ. ինչպէս՝ մարի, հօրի ևլն:

2. Երբ բառավերջի գ-էն առաջ և ձայնը գտնուի, գ-ը կ'ուռանայ գյ ձևը. այսպէս են՝ հեվգյ՝ հինգ. զոնգյ՝ զանգակ. բանգյ՝ թանգ, սուգ. ժամումգյ՝ ժառանգ: Գոլխան բարբառին անծանօթ լինելով գյ ձայնը, այս բառերը կ'ուռանան պարզապէս հեվգը, զոնգ, բանգ, ժամանգ ձևերը:

«Եղունգ» բառը բուն Վարպետի բարբառով ստացած է ղէյնր, նաև Գոլխան բարբառով ղենգ, ղէնգը ձևերը:

Գ-ով վերջացող ուրիշ բառ չկայ Վարպետի բարբառին մէջ, բայց կէս պրսկան ազգ բառէն՝ որ ազգ ձևն է ստացած:

Դ.

Բառին սկիզբը՝

1.=ս. Օր. տէրտակ՝ դաւտարկ. տիկ՝ դէզ. տէղեի՝ դեզին. տօնիր՝ դաւառն Ալն. Ալնս

2.=ղ. այսպէս են եղած՝ դաղձատաի՝ դաւտատան. դէվ՝ դև (Գորիս տէվ. պրս. dêv). բլուիկ (Գորիս ղրբիկ՝ դէպ 'ի):

Բառին մէջը և վերջը՝

1. Ր ձայնէն յետոյ կը վերածուի բ-ի. եղած օրինակներն են՝ տ'րտոր՝ ատրպատ. իվրիսորթ (Թ. բվիրթ)՝ աւետրդ. պիտր՝ քաւբդ. փրթիլ՝ բրդել. հիւրթ (Գ. հէրբ)՝ եղդ, եղդիք. հարիւռնիր (Թ. հարթուռնիր. Գ. հարիւռնի)՝ եբդաւմն. գրպռէլ՝ պատդարել. կռրթիլ՝ կաբդալ. գրգռոթաւ՝ ծաւգպարդաւ. վարթ՝ մարդ. վրթիդ՝ վարդապետ. վարթ՝ վարդ. ղօրթ, ղէօրթ՝ ուղղորդ. ուղիղ:

2. Ն ձայնէն յետոյ կը մնայ ղ. եղած օրինակներն են՝ հունդ (Գ. հանդ)՝ անդ, արտ. փրգհնդան՝ բաբեկենդան. թիւնդ՝ թունդ, խնամ (պրս. tund). յնդէր՝ լինդ, ընդերք. պրէնդ՝ պինդ. ամնդուղ՝ ամանդուխ. տրէնդ՝ տենդ. ֆնդիլ՝ քանդել:

3. Ն և յաջորդ ր ձայնեբուն մէջտեղ մտած է թարմատար դ մը. այսպէս են՝ ծանր՝ ծանը. ծնդրանալ՝ ծանրանալ. ծօնր՝ ծաւնը։

4. Առանցմէ դուրս ունինք նաև
դ՝ խարդախ կէս գրական բառին մէջ.
տ՝ խնխտել՝ խեղդել բառին մէջ.
բ՝ ֆրեօլ՝ գդալ ձևին մէջ և
ճ՝ փծխելճ՝ վախնող բառին մէջ։

Զ.

Ամէն դերբի մէջ ալ անփոփոխ կը մնայ. Օր. զհմոյ՝ զոքանչ. զհարից՝ զլոյց. կհզոր՝ զաղար. հոգ՝ հաց. մրազ՝ երազ. պարզ՝ պարզել յատակ։

Թ.

Սովորաբար կը մնայ բ. Օր. բրօ՝ թթու. բղրղունդ՝ թևթեւանիկ. բօր՝ թուխ. փբմրել՝ վախնալ. օբ՝ ուխ ևլն։

2. Ի ձայնէն յետոյ ս-ի է վերածուած յաջորդ ձևերուն մէջ. ծիսր՝ եօթն. ուխտրնդասուն (գ. օխտրնդասուն՝) եօթանասունն. բօխս՝ թուղթ։

Ըստ այսմ Ղրբ. յիխանիլ՝ յաղթել բառը հնագոյն նախաձևը * յիխսնիլ՝ ձևէ մը, ս ձայ-

նվիրել ջնջմամբ. հմմտ. Պոլսոյ բարբառով էխտէլ՝ յաղթել:

3. Սկզբնատառ բ վերածուած է ս-ի՝ ծրարուել՝ թմրիլ, թմբիլ ձևին մէջ:

4. Բ ջնջուած է ճկոյթ կամ ծկոյթ բառին մէջ. հմմտ. Ղրլ. կծէղնը, կծէյնը. Թաղոտի բարբառով ծկէյնը:

5. Բ սխալմամբ վերածուած է ցց-ի. հմմտ. վնցցուն՝ վաթսուն. ասոր հետևողութեամբ նաև իցցուն՝ յիսուն, նախապս * իբսուն ձևէ մը: Այս մասին տես նաև բազմ 1897, 261 բ:

Ժ.

Ամէն դիրքով ալ անվտանգ կը մնայ. Օր. ժմռոնգ՝ ժառանգ. ժամ՝ ժամ (եկեղեցի). խէժին՝ խէժ. օժ՝ այժ. կիժ՝ գիժ ձևն:

Լ.

Ամէն դիրքով անփոփոխ պահուած է. Օր. լուի՝ լեզու. լիպի՝ լեզու. լիւծ՝ լուծ. հիլի՝ հայելի. հիւղռնը՝ ուղտն. մլանի՝ մլաւել. կիւլ՝ գայլ. օսէլ՝ ուսել ձևն:

2. Լ կընդունած է խլի՝ լալել. հրլէօրէլ՝ ուղեկցել. շրլէօր (կայ նաև շլէօր)՝ սալոր. շլոր բառեցուն մէջ:

3. «Ալիւր» բառին յ ձայնը անփոփոխ մնացած է Գօրխոմ բարբառին մէջ, մէյր, մէյր ձևերուն մէջ. բայց Թաղոմի մէյր ձևին մէջ վերածուած է կրկին յ-ի. իսկ յ կրկին ձայնաւորն է փոխուած Ղրբ. մէյր ձևին մէջ.

4. «Լինել» բառին նախատառ յ-ը ջնջուած է ընդհանուր Ղարաքաղի բարբառին մէջ:

Խ.

1. Առհատարակը մնայ իւ. Օր. խէյնիմ՝ խալնը. խմօր՝ խմոր. խնօրքիր՝ խառըճ. խո՛խոյ՝ խաւխաւալ, մաղ. վախ՝ հմ. բօխ՝ թռուխ ալլն:

2. խշ, խս, չխ ձայնները Ղարաքաղի բարբառին մէջ կը դառնան շ իւ, սխ, խճ. այսպէս՝ ևրխշար՝ նշխարք. մխշար՝ աշխարհ. րխշանէլ՝ աշխատեալ. բմխշիլ՝ բաշխել. վրէխճար՝ ոչխար. քնչ անդամ՝ նաև սխսօր, աւելի դրծածական է խսօր՝ հմ. ուղղապոյն ձևը:

3. Ո ձայնէն յետոյ իւ աւելցուած է օխսր՝ եօթն, ութսրնասուն՝ եօթանասուն, օխծր՝ օձ ձևերուն մէջ:

4. «Խաղող» բառը գործածական է թէ խնդուղ և թէ հնդուղ ձևով: հ-ի վերածուած իւ ձայնին ուրիշ օրինակ չկայ:

6. Ըզլ գրականին «ատնդուխ» և «ատ-
ծուխ» ձևերուն դէմ՝ որոնք գրաբար կը դըր-
ուին թէ խ և թէ ղ տառով, Ղարաբաղէ
բարբառն ունի սմնդուղ և սմիձուղ:

Ծ.

1.—ծ. Օր. ծրեծ՝ ծլեծ. ծրծո՛ղել՝ ծլե-
ծաղել. ծծել՝ ծծել. ծուծ կամ ծօծ՝ ծուծ. կծօ՝
կծու ևլն.

2.—ձ. այսպէս են սմիձուղ՝ ածուխ՝ ե
նգաւականին յաջորդելուն համար. Աստվածմ-
ձին՝ Աստուածծածին. սմնուսուձ՝ անասունուծ.
թէև կայ Ա՛ստուձ՝ Աստուած, որ ծ ձայնը ան-
փոփոխ է պահած:

3.—ց. այսպէս են ցրցհուկ՝ ծխծեռնակ.
կակ Գորնան բարբառով նաև փմցէխ՝ փայ-
ծաղն, որ այլուր փմծէղնը ձևն ունի:

4.—ծծ. այս կրկնաթիւնը առել է ու-
նեցած մխմնայն մրեծծ՝ մեծ բառին մէջ (Ք-
ղաքացիք ունին պարզապէս մրծ), բայց նոյն
բառէն մրծմնալ՝ մեծանալ և մրծմարել՝ մեծա-
րել, միշտ մէկ ծ-ով:

5.—ա. մեայն ծմակել՝ ծածկել բառին
մէջ յաջորդ բաղաձայնին պատճառա-
համար. հին հայերէն կաղկծ—* կծկիծ. կախուծ
—* կծկուծ ևլն:

Ղարաբաղի բարբառն ունի նաև ուրիշ օրինակ մը՝ պրծնիլ՝ ուր ծ ձայնին բաղաձայն մը կը յաջորդէ, բայց այս տեղ ծ անվտանգ մնացած է, ինչպէս ա-ի վերածուելու։

6.=զ. այս ալ տեղի է ունեցած միայն զրզաւոքաւ՝ ծառազարդաց բառին մէջ (համմտ. Պօլսոյ բարբառով՝ զարզարքար). այս փոխոխութիւնն ալ յաջորդ զ-ին համար ըլլալու է։

7. ծ ձայնը տեղափոխութիւն է կրած կծիլը կամ կծիղը՝ ճկոյթ ձևին մէջ՝ ուր կը ծագի ծկոյր ձևէն. Թաղոացիք ունին ծկիլը՝ առանց տեղափոխութեան։

կ.

1. Ամէն դիրքավ ալ առ հատարակ կը մնայ կ. Օր. կ՛որդեզ՝ կորնիզ. կօժ՝ կուժ. կ՛ոց՝ կաուց. պէխակ՝ քողի. մօկնը՝ մուկն. ծիւկնը՝ ձուկն. մկրատ՝ հմ. ևն։

2. Մ կամ և ձայնէն յետոյ կը վերածուի գ. եղած օրինակները են՝ խօնգ՝ խոնկ. ամոնգ՝ սրմոս(ն)կ. տ՛ինգիւն՝ անկինն, կոզմ. ցնգել՝ տնկել. հրնգեր՝ ընկեր. մգոդել՝ մկրտել. անգուռ կամ անջուգ՝ ականջ.—կամ գյ. լինչպէս՝ փռանգյոտ՝ լուսընկայ. ճոնգ՝ ճանկ.

3.—Ակն վերջաւորող բառերը այս խում-

քը կը վերածեն ևգևը, ևգյևը, յևը, գյևը ձևե-
բուն. եզած օրինակներն են. Ղրբ. սծյևը,
սծևգյևը, Թղ. սծյևը, Գ. սծևգևը՝ սուննկն. Ղրբ.
կրծյևը, Թղ. կռծգյևը, Գ. կրծևգևը՝ կրուննկն.
Ղրբ. ծյևը, Թղ. ծյևը. Գ. ծևգևը՝ ուննկն(ամանի).
Ղրբ. Թղ. ծծյևը. ծծևգյևը Գ. ծծևգևը՝ ծուննկն:

4. Բառավերջի—իկ մասնիկը Ղարա-
քաղի բարբառին մէջ կը դառնայ էյգ. էգ,
իգ: Օրինակներն են՝ ծմոէգյ՝ ծաղիկ. ցէպէգյ՝
քոպիկ. զէցէգյ՝ պասիկ. կևրէգյ՝ կնիկ, կին.
կծրէգյ՝ կճիկ. տէգյ, տէյգյ՝ տիկ. յէղծիէյգյ, ղծիէգյ՝
աղաւնի-կ. Էյիգյ՝ եւ, եւիկ. ախճիգյ՝ աղջիկ.
ղուզիգյ՝ կաւզիկ (կաւզ): Գոլնա այս գյ ձայնե-
րուն դէմ կը հանէ ապարզապէս կ. ինչպէս
ծմոէկ, պէպիկ ևլն:

Բացառաբար «թևթեռնիկ» կըսվայ բրբ-
մոէ:

—իկ վերջացող բառերէն ալ մեկնե-
կուքը ենթարկուած են նոյն փոխոխութեան-
այն է՝ յէրէգյ՝ երէկ. շէյգյ՝ շէկ. իսկ անփո-
փոխ մնացած են կիկ՝ կվայեկ, կծրկ՝ կորեակ,
կորեկ. ցիրկ՝ ցերեկ:

Ակ, ուկ վերջացող բառերը այս ձայնա-
փոխութենէն բոլորովին ազատ կը մնան:

5. Բառին սկիզբը գտնուած կ ձայնը

յաջորդ բ, չ, շ ձայնեփէն առնվազն առաջ կը վերածուի ֆ-ի. ատոնք են՝ ֆէղակ՝ կաչաղակ. ֆէխ՝ կճեպ. ֆրէ՝ կթել. ֆրօց՝ կթոց. ֆշուէ՝ կշտել. ֆշիմ՝ կշիտ։ Բառին սկզբի կամ վերջը նոյն ատաերէն առաջ անփոփոխ կը մնայ։

6. Քանի մը բառերու մէջ ր-ի յաջորդող կ ձայնը վերածուած է գ-ի. այդ բառերը են՝ փրգիճայ՝ թաթեկեներդան. յէրգիր՝ երկիւղ. յէրգինճ՝ երկինք. րէհգիւ՝ երեկոյ. գյըրէգի կամ կյըրէկի՝ կնոպակի. գիրգյ՝ գլուխ. ճա՛րգիզ՝ նարկէս։ Բայց այս ձայնաշրջութիւնը ընդհանուր չէ ամէն ր-ի յաջորդ կ-երուն. որովհետև ատոնց հակառակ ունինք կարկուտ, դարկել՝ ուղղակի, մարկաբ՝ երկաթ, Էրկան՝ երկայն ևլն ևլն։

7. կ—ղ ունին դուզիգյ (կայ նաև կուզիգյ)՝ կուղ, կուղիկ և բրունդե՝ թխթեռնիկ։

8. «Երեզեցի» բառին մէջ կ անհետացած է. համմատ. Ղ.ըբ. յէխծէ, Թ.ղ. յէխցէ, Գ. յէխծի, յէղէցի։

9. կօզնի՝ ոշնի բառին սկիզբը աւելցած կ մը դրուած է։

10. Ֆյրնչիւր՝ ինճիթն, ատամ բառը առնուած է թուրքերէնէ. քան այսմ կ—ֆ համապատկառ չէ։

11. կ վերածուած է կ ձայնէն կամ՝ քիւր՝ կաթսայ և կիտ՝ կապոյտ (առկէ կըտցիլ՝ կապուտանալ) բառերուն մէջ։

Հ.

Բառին սկիզբը՝

1. Առ հասարակ անփոփոխ կը մնայ. Օր. հո՛րիւր՝ հարիւր. հրէշտրակ՝ հրեշտակ. հէրու՝ հերու. հօնձ՝ հունձ ևլն.

2. Գոց վանկի մէջ ո ձայնէն անմիջապէս առաջ կը վերածուի վ-ի. այսպէս են՝ վրէդ՝ հոդ, վրէս՝ հոտ, վրէր՝ հոր, որոնք ուրիշ բարբառներու մէջ ժոդ, ժոտ, ժոր ձևերն են առած։ «Հոգի» բառը գոց վանկով լինելուն համար այս փոփոխութիւնը չէ կրած. այսպէս՝ Ղրբ. հիւրի. Թղ. հէօրի. Գ. հօրի։

3. Սկզբնաձայն հ-ն ի-ի է փոխուած իրրպիծ կամ իւրպիծ (Թղ. և Գ. իրրպիծ)՝ հարբուխ բառին մէջ. հ=ի ձայնափոխութեան ուրիշ օրինակ չկայ. այս օրինակն ալ կընայ վաւերական չընդունուիլ, որովհետև հին մատենագրութեան մէջ թէ՛ «խարբուխ» և թէ «հարբուխ» ձևերը գործածական են միանգամայն։

4. Նախաձայն հ-ի տեղափոխութիւն

կայ մրհար՝ հատարս, վատն բառքին մէջ. բայց այս տեզափոխատ թեննէն ալատ մնացած է առը արմատականից հրմբարհ՝ հատարել ձևը:

5. Նախաշունչ հ-ի ջնջում տեղն ունեցած է դ՛ռփեր՝ հօրեղբայր բառքին մէջ՝ որ գօրեղ աղճատում կրած է:

6. Զայնաւորով սկսած խումբ մը բառերու սկիզբը աւելցած է հ ձայնը, բայց առանց որոշ պայմանի մը. այդ բառերն են՝ հո՛ի՝ ագի. հիվուր (Թղ. հիհվուր, Գ. հիվոր)՝ ալևաս. հմմնչիլ՝ ամաչել. հմոր (Գ. համուր)՝ ամօթ. հոնդ (Գ. հանդ)՝ անդ, արտ. հմնիկր՝ անեը. հմնիծ՝ անիծ. հնցրնիլ (Թղ. րնցրնիլ)՝ անցանել. հո՛րփիլ՝ արբենալ. հմպուռ՝ ամի. հրնիկրակ (Թղ. րնիկրակ. Գ. յնիկրակ)՝ երանի. հիր (Թղ. հիրջ. Գ. հեփ)՝ երբ. հիւրր (Գ. հերր)՝ երդիք. հիրհնիչ (Գ. հիրհնիչ)՝ երինջ. հրնգիր՝ ընկեր. հին՝ լինչ. հուց՝ ունց. հիւղհուր (Գ. հիւղհօուր)՝ ուռան. հղհօրհլ՝ ուսուցանել. հհօլ (Գ. հօլ)՝ ուլ. հիւղհրնիմ՝ ուլունք. հղուղ (Թ. Գ. հղօղ)՝ ուղեղ. հղհ՝ ուղի. հնօռհ (Գ. հնօռի)՝ ուռի. հնրհմյ (Գ. հնրամ)՝ ուրագ:

Նոյն հ- ձայնը աւելցած է նաև բաղաձայնով սկսող հրպարապ՝ պարապ բառքին սկիզբը:

Բառին մէջը՝

1. Այս գործած ալ ի անփոփոխ պահած է միշտ. Օր. մհակ՝ մահակ. պրտրհան՝ պատուհան. շնուհավուր՝ հնուհաւոր ևլն:

2. Ինչպէս շատ բարբառներու, նոյնպէս ալ Վարագայի բարբառին մէջ «օրհնել» բառը վերածուած է որբևհ ձևին.

3. Սկրհիվիլ՝ սերկևիլ բառին մէջ աւելորդ հ ձայնն է մտած:

Բառին վերջը՝

1. ի բառին վերջը՝ ձայնաւորէ եաք անփոփոխ մնացած է. եղած օրինակներն են՝ մգահ՝ հմ. սրահ՝ բակ (հայ. սրահ ձևէն). պիհ՝ բահ. սհ՝ ահ, երկիւղ:

2. Իակ բաղաձայնէ վերջ կամ յօքնակնի ի-էն առաջ ջնջուած է. այսպէս ունինք՝ մշիսարմ՝ աշխարհ-ք. շնորմ՝ շնորհ-ք. պամ՝ պահ-ք. յիշենք նաև ճնհապա՝ ճանապարհ՝ որ հ-ն վոխանակ ջնջելու տեղափոխած է:

2.

1. 2 բառին սկիզբը կը վերածուի ծ-ի. Օր. ծեն՝ ձայն. ծի՝ ձի. ծիկնը (Թ.գ. ծունկը)՝ ձուկն. ծիւ՝ ձու ևլն:

2. Բառին մէջը կամ վերջը՝ ե ձայնէն յետոյ կը մնայ ձ. եզաձ օրինակները տես էջ 25։

3. Ր ձայնէն յետոյ կը վերածուի ց-ի. եզաձ օրինակներն են՝ պէրց (Գ. պոռց)՝ բարձ. պէ՛ցիւր (Գ. պո՛ցրը. Թղ. պէցուր)՝ բարձր. պցրանալ՝ բարձրանալ. վրէրց (Թղ. վրց)՝ որձ. վրէ՛րցակ կամ վրէ՛ոցակ՝ որձակ, աքաղաղ։

Այսպէս եզաձ է նաև ֆցիլ՝ ձգել բառին մէջ։

4. Ի ձայնէն ետք ձ վերածուած է ծ ի. այսպէս են՝ մածձ՝ մաղձ. օիծր՝ օձ. վերջինս Գորնայի բարբառով պարզապէս օց։

5. «Խուրձն» բառին մէջ ձ վերածուեր է ր-ի, բառս եզաձ է խծրբլը. նաև Թղ. խծրհյնը։

6. Ձրկրոցալ՝ քեքլտալ (հայ. ձգռտալ ձևէն) բառին մէջ ալ ձ=զ։

Ղ.

1. Սովորաբար անվոխոխ կը մնայ. Օր. յրղէ՝ յղի. ղմրկել՝ ուղարկել. հմղուղ՝ հաղող. մնցաղ՝ հմ. խաղ՝ հմ. ցղա՝ տղայ ևլն։

2. Բախող բաղաձայններէն անմիջապէս առաջ դտնուած ղ ձայնը կը վերածուի ի-ի, նաև նոյն բաղաձայնը՝ ր-ի ատենները

ալ որ պատկանի, կը վերածուի ձայրի (իմն անշունչ խուլ—sourde non aspirée)։ Ահաւա-
սիկ գանուած օրինակները՝

բ—Ա՛խպիւր՝ աղբիւր. ափպեր՝ եղբայր.

գ—շմխկամ՝ շաղգամ.

կ—պէխկ՝ բողկ.

ֆ—վէխկ՝ մեղք. ճէխկ՝ ճեղք. ափկաս՝ աղքատ. կօխկ՝ կոպք.

ղ—խէխսէլ՝ լեզուել.

ց—յէխս՝ աղա.

ք—քօխս՝ թուղթ.

ձ—մախձ՝ մաղձ.

ջ—ափճիգյ, ափճիկ՝ աղջիկ.

ց—յէխձէ՝ եկեղեցի.

Բացատրենք ի-ի չեն վերածուած խէղճ՝ խեղճ. օղս՝ ուղտ. կէղձափքեր՝ կեղծաւորը բառերուն ղ-երը։ Առնչ վրայ աւելցնենք նաև Գորնայի բարբառով յէղս՝ աղա, վոխանակ կանանաւոր յէխս ձևին, որ այլուր գործածական է։

«Ցաղթել» բառը Գ.արաբաղի բարբառին մէջ երկու ձև է առած. հաղթել և յէնել. առնցմէ առաջինը գրական արտասանութեամբ է, ուստի մեր հաշուէն պատկը մնայ. երկարդը կը ծագի հնագոյն * յէխս-

ևիկ՝ ձևէ մը (համմտ. Պօլսոյ բառըրատով հիւսիկ)՝ որով հաւասարն է վերի կամնանին։

3. Ղ-ը անփոփոխ կը մնայ մեա բառձայնաերուն քով. այսպէս՝ ձիղիր՝ ճխտիկ՝ աղուէս-մկրտ՝ մեղր-կանդուկ՝ կապնի և լն։

«Փայծաղն» բառը թէև բուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ ունի կանոնաւոր փոխիղիր ձևը, սակայն Գորիսի բարբառով ստացած է կանոնին հակառակ փոփոխուր ձևը։

4. Ղ ձայնը ջնջած են խժռեալ՝ խղճմտանք, խիղճ մտաց. ղօրթ՝ ուղղորդ, ուղիղ. ախա կամ ա՛դա՝ այ տղայ, ծօ. առաջինին մէջ այս կորուստը տեղի ունեցած է բաղաձայնաերու խճողման պատճառաւ. իսկ մեաները շատ յաճախ գործածութեան պատճառաւ ողուած են։

5. Ղ ձայնը տեղահանութեան է կրած պրեսօղ՝ պղտոր. ղօրփիր՝ հօրեղբայր բառերուն մէջ։

Ճ.

1 Բառին սկիզբը, վերջը, եւ կամ բառի մէջ ձայնաորի քով կը մնայ ճ. Օր. ճանկաս՝ հմ. ճանճապա՝ ճանապարհ. ճիտ՛ղի՝ ճանապէլ. սրոճ սկիկ՝ պրոճալ. կարճ՝ հմ. վաճ՝ հմ. կծճան՝ կո-

ճակ. հնձատ՝ հմ. կճէղակ՝ կճղակ ևլն։

2. Բառի մէջ քաղաճայնէ անմիջապէս առաջ դանուելով կը վերածուի ժ-ի. առը համար ունինք երկու ապահով օրինակ. խրժմրտանի՝ խաղճմտանք, խիղճ մտաց. կծվկել՝ կոճկել, կոճակել։

3. Ընդհանուր յետոյ կը վերածուի չ-ի. եղած օրինակներն են՝ ճոնչ կամ ճանչ՝ ճանճ. ղրմճանչ՝ մեղրամճանճ, մեղու. պատուժչանի՝ պատկինճան։ Իսկ իրնչիւր՝ ինճիւթ, առաջի բառը թուրքերէնէ է։

4. Ճ նոյնպէս չ-ի է վերածուած ասղչանի, ասեղչան՝ աստիճան բառին մէջ։

5. Ճ վերածուած է չ-ի չխմարակ՝ ճախարակ և իչիվ՝ ճեպ բառերուն մէջ. երկուքին մէջ ալ չ, ի և ի ձայները իրարու վայր ապդած են վոխադարձաբար։

6. Կծկոնը, կծկղնը՝ ճկոյթ բառը խոհապէս կը ծագի «ծկոյթ» ձևէն՝ որ նոյնպէս դրծածական է մեր հին մատենագրութեան մէջ. ըստ այսմ ճ=ծ համարելու չէ։

Մ.

1. Անփոփոխ կը մնայ ամէն դիրքի մէջ ալ. օր. մնալիք՝ մատն. մրօք՝ մօրուք. կյում՝

գամ կյուանաշ՝ գոմէշ· կըրէգնան՝ գեըեպման ևլնս

2. Վ-ի է վոխատաճ կնվիր՝ կամն և վրչիվիր՝ մըջևն բառեըուն մէջ· առաջինը բան Ղարաբաղցոց ձևն է, բայց Թաղոտցիք ունին կանոնաւոր կնվիր· ընդհակառակը երկրորդը Թաղոտցոց ձևն է, որու վոխարէն բան Ղարաբաղն ունի կանոնաւոր մրչիվիր ձևը:

3. Աւեըորդ մ ոտացած են նմանեն՝ ա-մէն ամենայն· ինչպէս և Գոլխեցոց պրանձ-վէ՝ պատանձել, խրնձրտմո՛հաս՝ կառնձրտհատ բառերը:

4. Մ-է տեղավոխաւթևն են կրած մր-հար՝ համար, վան և մնան՝ նման բառերը·

Ց.

Բառամէջի և բառավերջի յ ձայնեըուն վայ արդէն կոտուած է այս գլխին եվ-բարբառներու բաժնևին մէջ· կը մնայ մեզ ուրեմն կոտել նախաձայն յ-ի մասին:

Բառասկիզբի յ-ն երեք տեսակ վոխ-խաւթևն է կրած, ինչպէս ուրիշ բարբառ-ներու՝ նոյնպէս և Ղարաբաղի բարբառին մէջ, հետևեալ կերպով·

1. Ամէնէն աւելի տարածական ձևը ջրնջուժն է. այսպէս են ածծղակ (Թղ. ըճծղակ)՝ յաջղաղակ. ածուխ՝ յատուջ. տակ՝ յատակ. ականակ (Թղ. ըվանակ)՝ յատանակ. ուշունց (Գ. Խշխունց)՝ յետոց, հայհոյանք. խցուն՝ յետուն. դարկել՝ յուղարկել. հծգիլ՝ ուզել, խնդրել (գրբ. «յուղել» ձևէն). խտակ՝ յատակ. օնիք՝ յօնք:

2. ի հնչումն ունին հմխրել՝ յաղթել (բուն Ղարսաբաղի ձևը յէխանել). հմնցանիք՝ յանցանք. հիմար՝ յետար. հծժար՝ յօժար: Բոլոր այս ձևերը նախապէս քնիկ չեն, այլ վոխատուութիւն են գրական հայերէնէն:

3. ց ձայնը (կարդա եւրոպական y) պահուած է միայն երեք ձևերու մէջ. այն է, յէխանել՝ յաղթել, յես՝ յետոյ, յրդէ՝ յղել:

1. Ամէն դերբոյ ալ անխոտոր կը մնայ տարաբաբար. Օր. ճօնըր՝ նուռն. ճամիր՝ հմ. ճրվրկմռէցց՝ նաւակատիք. փծխանճ՝ փոխանդ. ծնիմ՝ ունիմ. սանդր՝ սանտր. վմցցուն՝ վաթսուն ևլն:

2. Առանձին վոփոխութիւն են կրած գրաբարի և յօդում վերջացող բառերը. վո-

փոխադրելն՝ որ ուրիշ բարբառներու մէջ դժուար է պատահիլ։

Այս կարգի բառերը՝ ինչպէս յայտնի է, ուրիշ բարբառներու մէջ երկու տեսակ ձուխտութիւն կը կրեն. այն է 1. կամ բոլորովին կը ջնջուի և ձայնը, ինչպէս է գրական լեզուին մէջ. օր. ձուկ=ձուկն. հարս=հարսն. խուրձ=խուրձն. և կամ 2. և ձայնին տեղ ը կը դրուի. օր. տարբ=տարն. եօթը=եօթն. ինը=ինն և այլն։

Ա. Արաքսայի բարբառը երեք տեսակ ձուխտութեան կ՚ենթարկէ այս բառերը.

ա. Սովորաբար և ձայնը կը պահէ, առ վրայ աւելցնելով նաև ը ձայնաւորը. օրինակ՝ յ՚ոգին՝ եղն. ծ՚ուկին՝ ձուկն. կ՚ովին՝ կամն. տ՚ոնին՝ դառն. ն՚ոնին՝ նուռն. կ՚սրին՝ կաթն. պ՚ոռին՝ բեռն. կ՚ետ՚ին՝ կտաւն. ծրմ՚ուռին՝ ձմեռն. սխտ՚ոռին՝ սխտեռն. հ՚արբին կամ հ՚արհյին՝ հարսն. մ՚ռնին՝ մատն. կյտ՚ռին՝ դառն. ս՚ռնին՝ ատն. ս՚ղկին՝ մուկն. խրթ՚ռմին՝ երդումն. խ՚ռնին՝ խառն. խ՚ռրթին՝ խրթնն. վրէ՚ին՝ տան և այլն։

բ. Քիչ անգամ մնայն և ձայնը ջնջելով՝ կը փոխանակէ մնայն ը ձայնաւորով. այսպէս են՝ ծ՚ռը՝ եօթն. տ՚ռատ՝ տատն. ք՚ռ-

լինքն. այսպէս նաև Թղ. ամատր՝ ամառն (Ղրբ. և Գ. ամրհոնը). Թղ. սիրմր, Գ. սէրմը (Ղրբ. սէրմ)՝ սերմն։

պ. Մէկ քանի բառեր ալ ի յօդը կը կորնչցընեն բոլորովին՝ առանց վոխանակութեան. եզած օրինակներն են. ամէդ՝ առեղն. կո'ծոկ՝ կայծակն. սէրմ (Թղ. սիրմր. Գ. սէրմը)՝ սերմն. մուճուկ՝ արմատնին։

Դիտ.—Այս ձևերէն առաջինին կը պատկանին նմանապէս -ակն և -ագն վերջաւորդ բառերը՝ որոնց վրայ խօսած ենք արդէն էջ 110։

Ղրբ. Ինձր՝ լինն բառը կրնայ երկու ձևով մեկնուիլ. կամ վերի առաջին կանոնին համեմատ և յանգին տեղ -նը դրուած, և կամ երկրորդ կանոնին համեմատ վերջաւորութիւն և վոխանակուած ր-ով և առաջին և ձայնը կրկնուած։ Աւելի հաւանական է այս երկրորդ մեկնութիւնը, որովհետև նոյն երեւոյթը տեղի է ունեցած նաև ծխտր և մանաւանդ տնասր թուականներուն վրայ։ Թուականներու մէջ բաղաձայնի կրկնութեան համար հմմտ. նաև Գ. բրհաուն, Ղրբ. բրոնւն, հգգուն, վնգգուն, Գ. օխտանհասուն և լն։

Հայ. «լէժ, ճիւղ, ծկոյթ, աղօն, հինգ,

տէր, բուինչ» բառերը նաև *խէժն, *ճիւղն, *ծկայթն ևլն. ընդունուելով Ղարսաքաղի բարբառին մէջ դարձած եղած են խէժը, ճիղը, կծիկը կամ ծկիկը, մաղումը, պոիշը, Գ. հինգը, Թղ. տմարը:

3. Բապմաթիւ բառերու մէջ և նոր թարմատար աւելցուած է, բայց մանաւանդ ջ, չ և գ, ֆ ձայնեըէն առաջ՝ ինչ որ ալ ըլլայ առնոց ծագումը:

Անաւասիկ այդ բառերուն ցուցակը.

ջ, չ.— հնմնիչի՝ ամաչել. կմրմռուիչ՝ կամուրջ. կմնացիչ՝ կառնաչ. պռմնիչի՝ բառաչել. չմռիլ՝ չամիչ. ճնմնիչի՝ ճառնաչել.

գ, ֆ.—ձղմնոցիֆ կամ ձղմնոցիճ՝ ճիղմաղիք. Հեչամ, Հնչամ՝ այդչափ, այնչափ. ըռեմնուճ՝ արտառուք. Հրճոճ՝ քրտինք. մրմունգ՝ արմունկ:

—մնճուղ՝ ածուխ. ըրՀիչնակ՝ արեգակ. խվըլիծրք՝ աւելորդ. խնձրևմ՝ համ՝ խանձրամամ:

4. և ձայնի տեղափոխութիւն է կատարուած յաջորդ ձևերուն մէջ. մնգուճ կամ մնջուգ՝ ակռանջ. ըռուռն՝ թռնիլ. հնՀրակ՝ երանի. գՀմռչ (տեղափոխութենէն ետք մ-ի դարձած)՝ զոքանչ: Աւելցնենք նաև պոիշը՝ բառին, որու մայ աւելի քիչ մը վերը:

5. և ձայնը ա-ի են վերածած անուն. Հմպես՝ այնպէս. բրունդ՝ թլթեռնիկ զմմռուկ՝ պոքանչ։

6. և=յ ունին ըլրմնատրակ՝ նապաստակ. յղոյի (Գոլիս յիղաւ)՝ եղան ձևերը։

Շ.

1. Առհասարակ անփոփոխ մնացած է. օր. շիրէփ՝ շերեփ. շօմ՝ շուք, հովանի. շօճ՝ շուն. փօշ՝ փուշ. կօշտ՝ կուշտ ևլն։

2. ժոժ՝ շարժ բառին մէջ ժ-ի է վերածուած յաջորդ ժ-ին ազդեցութեամբ։

3. Իր խումբին կրած փոփոխութեան մասին տես խ հատուածին մէջ։

Չ.

1. Սովորական վիճակը անփոփոխ մնալն է. օր. չմմրիլ՝ չամլիլ. չրչմրէլ՝ չարչարել. կանգաղ՝ կանդաչ ևլն։

2. Հայերէնին իւր և չի խումբերը Վասպուրական բարբառով վերածուած են հատապէս խճ. փնխճիլ՝ փոխչել, վրէխճար՝ աչխար բառերուն մէջ. բայց ատոնցմէ դուրս

իչ կամ չի խումբը պարունակող ուրիշ բառ չկայ։

*3. Չ ձայնը բաղաձայնէ առանձնապէս առաջ դանուելով կը վերածուի շ-ի. եղած օրինակներն են՝ ճշկ՝ աչք. ինչպէս և առկէ բարդուածները ըշկրկնապրէ՝ աչքակապուկ խաղը. ըշկնճակ՝ աչքաճակ, ճակատ, ապահ և մինչև նոկ յՀշիլ՝ աչել, աչել, ուր չ ձայնաւորի քով ինկած է. նոյնպէս և բոին չ պատուղի անունը՝ որ Ղարաբաղի բարբառով *բոինչ ձևը ստանալէ յետոյ՝ չ նոր բաղաձայնի քով՝ վերածուած է պոէչիր: Ճաչոցական բաղաձայնով ուրիշ չ-ի օրինակ չկայ։*

Պ.

1. Սովորաբար անփոփոխ կը մնայ. օր. հպարապ՝ պարապ. պօկ՝ պտուկ. պնապրէ՝ պապ. ջՀպիգյ՝ բոքիկ ևլն։

2. Ս ձայնէն անմիջապէս առաջ վերածուած է փ-ի. այսպէս են փապարէկ՝ պըրպարել. փապարանիվ՝ պրպարանք. փապ՝ պապակ։ Ս վերածուած է փ-ի նաև ծշապ՝ վերջապ՝ ետքը։

Պ վերածուած է փ-ի նաև ծշապ՝ վերջապ՝ ետքը։

3. Մ ձայնէն յետոյ վերածուած է բ-ի. եղած օրինականները են՝ պմրռնձվիկ՝ պապանձուել, որ յատուկ է Գորիսի բարբառին, բան Ղարաբաղի բարբառն ունի պպանձվիկ՝ առանց նորաձեւ ռ-ի, ուսոն և պ անփոփոխ մնացած. ար՝ առյ (հին հայերէն առանձ կամ առանձին տարբերակներ գործածական են); Ռնգաձայնի յաջորդ պ ունի նաև հնկիա, բայց այս փոխոխութիւնը տեղի չէ ունեցած: Մպ խումբն ունեցող ոչ մի օրինակ չկայ:

4. Բ-ի են վերածուած նաև մի քանի կրօնական և ուսումնական բառերու մէջ գտնուած պ-երը. այսպէս՝ էրխկիբօս՝ եպիսկոպոս. ըրըշմարիտ՝ ապաշխարել. վրթարէդ՝ վարդապետ. վրժարէդ՝ վարժապետ:

Առանց վերայ աւելցնենք նաև գիրքթ՝ գրուելոյ, ըրբնաստրակ՝ նախատուտակ, բէդրնա՝ պիտոյ, պէտք է որ, բոլ կամ դրբի՝ դէպ ի բառերը, որոնց մէջ նոյնպէս պ վերածուած է բ-ի:

5. Պ վոխուած է վ-ի իւրով՝ միեւնոյն օրինակին մէջ:

Ջ.

Բառն ակզբը՝

1. Առանց բացառության լրվեցած-ուկ ն-ի. օր ճհղաց՝ Լրացաց. ճօրէ՝ Լսրէ. ճիւր՝ Լուր կ՚ըն։

Բառի մէջ և վերջը՝

2. Սովորաբար կը վերածուի յ-ի. եղած օրինակներն են՝ այ՝ աջ. ամ՝ մէջ. ուռայ՝ առաջ; առայլ. ուռայ՝ առէջք. ըռանչիւ՝ առաջին. վիչի՝ ջնել. հանչի՝ հաջել։

3. Նոյնը մասնաւորապէս ր ձայնէն եաք. եղած օրինակներն են՝ առ՝ արջ. վրչմանը կամ մրչմանը՝ մըջիւն. վեր՝ վերջ. բրչի՝ թրջել. բացառաբար «բաղարջ» վերածուած է պղտրճ ձևին։

4. Ն ձայնէն յետոյ անխտիրաբար մնացած է. օրինակներն են՝ ճնջիլ՝ ննջել. ճարճնջ՝ նաբինջ. ճմհանջ՝ հմ. խոխնջալ՝ խոխանջել. բրնջիւկ՝ թրթռնջուկ. խնճալ՝ հմ. փոնջ՝ փունջ. հէրհնջ՝ երինջ. պէնջար՝ բանջար։

Դիտ.— «Կամուրջ» բառը թէև ր-ի յաջորդ չ ունի, բայց ր-ի տեղափոխութեամբ և ն ընդունելով յաւելմամբ ստացած է կարմանջ ձևը, համեմատ այս կանոնին։

«Ականջ» բառը ստացած է երկու ձև. այն է ունջուգ և ունգուճ. առաջինը համեմատած է վերի կանոնին. իսկ երկրորդը չ=ճ:

Բացառութիւն են իւնչի՝ ինչել և օնճ՝ ունչ, մուր:

5. Բաղաձայնէ անմիջապէս առաջ գտնուած չ ձայնը վերածուած է շ-ի, անշուշտ չ ձևէն անցնելէ յետոյ. հմմտ. 2. 3: Եղած օրինակներեն են մաշկ՝ մէջք. խաշկ՝ քաջք, ոչխ, գև. ասկէ խնչիւռ՝ լուանում, գիւտհար, քաջք-ատ:

6. Ղչ խառնուրդն ալ՝ իչ ձևէն անցնելէ ետք, իչ, չիս խառնուրդներուն պէս վերածուած է իճ. ատոր համար ունինք միակ ապահով օրինակ մը՝ ախճիգ կամ ախճիկ՝ աղջիկ:

7. Բառամէջի կամ բառավերջի չ՝ ճ-ի է վերածուած ուրեմն ունգուճ՝ ականջ. ախճիգ՝ աղջիկ. պէղարճ՝ բազարջ. օնճ՝ ունջ ձևերուն մէջ: Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև ածնուկ՝ յաջորդակ:

Ո.

1. Առհասարակ ո կը մնայ անփոփոխ.

օր. ծառ՝ հմ. ծօ՝ ծուռ. ծմրկոտիր՝ ձմեռն ելլն:

2. Ո վերածական է ր-ի բրդմամբ՝ թե-թեռնիկ և զրմփալ՝ ծառզարդար բառերուն մէջ:

3. Արիւնակ ու-ի է վերածուած իռանաւն՝ քառասուն, տմոռիկ՝ տասեակ բառերուն մէջ.

4. «Առնել» բայը ու-ի ջնջմամբ վերածուած է առնէ:

Ս.

1. Ընդհանրապէս անվտանգ կը մնայ օր. խրկ՝ երես. սխտոր՝ սխտոռ. սկեսուր՝ սկեսուրս ելլն:

2. Ս կամնակ ան-ի է վերածուած տմաս՝ տասն. ըսկսալ՝ երեսուն. սխտիմնասուն՝ հօ-թանասուն թուականներուն մէջ:

3. Ծս խումբին և «չետասն» բառին մասին տես § 5:

4. Ս վերածուած է շ-ի չեմ՝ սեամ՝ շատ կամ շատ՝ ամբոխ բառերուն մէջ. բայց այս երկու ձևերն ալ մինչեն գաղու-մատեներ թեան մէջ գործածուած են:

5. Ս ձայնը բ-ի վերածուած է հնարքին՝ հարան բառին մէջ. այս բառը սակայն Թաղոսի բարբառին մէջ հնարհիւր ձևն ունի. ուր ս=հ:

6. Ս վերածուած է հ-ի ամէն, ամիլ՝ առել բառերուն մէջ:

Վ.

1. Վ անփոփոխ կը մնայ ընդհանրապէս. օր. վիզ՝ վիզ. վնասազ՝ վատազ. կամ՝ կով ևլն:

2. ծրագի՝ վիշապ բառին մէջ վի խառնըը պարձած է օ:

3. Վ պարձած է յ-ի յորն՝ ի վեցայտ տիւր՝ ի վեր բառերուն մէջ:

Տ.

1. Բառին սկիզբը առանց բայառութեան կը մնայ տ. օր. տառ՝ տէր. տիրով՝ տեղև. տաշտ՝ հմ. ևլն:

Բառին մէջը կամ վերջը՝

2. Սովորաբար նոյնպէս կը մնայ ան-

վոսփոս. օր. տմխտակ՝ հմ. քրծալ՝ արոտալ. ցծրտ՝ ցու-րա եվն։

3. Դ-ի է վերածուած և ունդականէն յետոյ, կրօնական, ուսումնական և մի քանի ալ ուրիշ բառերու մէջ. եղած օրինակներն են՝ անդր՝ ատնտըլ.—պադմուռ՝ պատարագ. դպրութեան՝ գաստատան. մգրդել՝ մկըտել. տունդանա՝ տատանայ. վրդմբէդ՝ վարդապետ.—վրժմբէդ՝ վարժապետ.—ըխշդոել՝ աշխատիլ. մխկատ՝ աղքատ. գինդալ՝ գնտել. փոդ կամ փըդ՝ փայտ։

4. Թ-ի կը վերածուի ֆ, փ, խ, ո ձայնեերուն քով. այսպէս՝ պարթ՝ պարտք. խոթլիլ՝ լրտիլ. կյօրթուկ կամ կէրթուկ՝ գորտ. ըռուրթանա (բայց Գարնան բարբառով ըռվրթանա ունի տ՝ ո-էն վ-ով բաժնուելուն պատճառաւ)՝ առաւօտ. ծխուր՝ օգուտ. փրկել՝ վտնել. թէփուռ՝ փետուր. մսրդիկ՝ տոտըզ։

5. Ձայնաւորէ մը անմիջապէս յետոյ գտնուած ո ձայնը՝ յաջորդական և ունդականէն քով ն-ի կը վերածուի. եղած օրինակներն են. վրէնը (Թ.գ. վրնը, Գ. վրնը)՝ ատն. մնելը՝ մատն. մնելուց՝ մատնոց, մատնանոց. մնելշօշ՝ մատնաշուքթն. մնելել՝ մըտնել, մտանել. ոակայն մուտնա՝ մատանի

կամ կյօրքնուկ՝ գորտնուկ առանց այս փոփոխութեան՝ բաղաձայնի մը չյաջորդելուն կամ ն-էն հետու պտնուելուն պատճառաւ։

6. *Տ ձայնը յ-ի է վերածուած ասկրյան՝ աստիճան ձևին մէջ։*

7. *Տ ձայնի յաւելում եղած է տկօղնի կամ կտօղնի՝ կտղնին բառին մէջ։*

8. *Տ-ի տեղափոխութիւն կայ բէփուռ՝ վեռտուր բառին մէջ։*

Բ.

1. *Առհասարակ անփոփոխ կը մնայ. օր. մօրէ՝ եկաք, մօրս՝ մուր. կմրոմ՝ կարագ. կմրկուս՝ կարկուտ ևլն։*

2. *Խումբ մը բառերու մէջ՝ մանաւանդ բաղաձայնէ առաջ, վերածուած է ո-ի. եղած օրինակներն են՝ վրէակրէո՝ ռակը. պօոտ՝ պուրտ. սրէոց կամ սրնոց՝ սրրտ. պոտմկան՝ պարտականն. մռծիվ կամ մ՛ռծիվ՝ արծիւ. աոչ՝ արջ. աոտ՝ արտ. ըոտմաունիվ՝ արտասուք. զրմնոբաո՝ ծառզարդար. վրէոցակ՝ որձակ, աքլոր. պոոց կամ պէոց՝ բարձ. կյօոբնուկ կամ կէոբնուկ՝ գորտնուկ. բէփուռ՝ վեռտուր. տոբէ՝ տրէխ. տրեէս. խոխնջալ՝ խրխնջել. խոբնէլ՝ խրտնիլ։*

3. Ր ձայնը ընդունած է կյո՛մբիւր՝ կատ-
ՄԼԸ. շնչհնմվուռ՝ շնարհաւոր. ժոժ՝ շարժ, երկ-
բաշարժ. յՀժիլ՝ արժելը. Հժան կամ Հժան՝
ալժան. ցիւն՝ լ դուրս. ձևհնպա՝ ճանա-
պարհ. սՀցիւր, պՀցուր, պո՛ցրը՝ բարձը. հիր,
հՀիւ, հիրի՝ երբ բառերուն մէջ:

4. Ընդհակառակը ր աւելցած է հրիշ-
տակ՝ հրեշտակ. արկնվարք՝ առկաւոտ. պզրհան՝
պատուհան. ըլրթնացրակ՝ նապաստակ. մրՀր՝
մի՛ ձևերուն մէջ:

5. Ր-ի տեղափոխութիւն ունին պրտիծ՝
պղտոր. բնւրուն՝ թոռնիը. ցՀրտակ՝ գաւառկ.
հևՀրակ՝ եղանկ. կարպրեց՝ կապերտ. կնրտունչ՝
կամուրջ. ղՀրիեր՝ հօրեղբայր բառերը:

6. Լ-ի վերածուած է արկրհՀվիւղ՝ սեր-
ևևիլ բառին մէջ:

7. Րթ և րծ խումբերը վերածուած են
շ-ի մանչոշ՝ մատնաշուխթ՛ն և թոշ՝ թուրծ
բառերուն մէջ. առաջինը անցած է *մտնչուկ
ձևէն. համմտ. ապտի բաղմաթիւ բարբառ-
ներու մտնչալ կամ մտնտալ ձևերը.
նչ=շ ձայնափոխութեան համար ալ համմտ.
պօլսոյ բարբառով ճաշնալ՝ ճանաչել, ճանչ-
նալ. աւելի ընդարձակ տես Քննութիւն
Աղ. բարբ. էջ 20:

«Թուրճ» բառը ըստ օրինի պիտի լինէը
* թօա կամ առ առաւելն *թօզ, բայց բոլոր
բարբառներուն մէջ ալ դարձած է թուշ,
ըստ այսմ ալ Ղարաբաղի ձևը։

8. Վերը քանի մը տեղ (այսպէս էջ 50, 58, 65 եւն) յիշեցինք թէ հայ. «երեխայ» բառը Ղարաբաղի բարբառին մէջ *ոմիսա, *իմիսա հնագոյն ձևերէն անցնելով՝ կը դառնայ վերջապէս իմիսա։ Այս մեկնութիւնը սխալ է։ Իրարմէ բաժնելու է ոմիսա և իմիսա ձևերը. ոմիսա ձևը՝ որ միայն ենթադրութեամբ գիտէինք, ներկայ դոյութիւն ունի և գործածական է Գորիսի բարբառին մէջ՝ երեխայ նշանակութեամբ։

Իմիսա ներկայ կուգայ իմիսա ձևէ մը. բայց այս իմիսա ձևը չէ այն *իմիսա ձևը՝ որ ենթադրած էինք միայն *ոմիսա և իմիսա բառերը կապելու համար, այլ թուրքերէն xaxa բառն է, «ախմաը, ապուշ, անմիտ» նշանակութեամբ։ Այս թուրք ձևէն են գալ- ով բարբառով խախա և Վանի բարբառով իսխա բառերը «ախմաը» նշանակութեամբ։ Առկէ է ուրեմն նաև Ղարաբաղի իմիսա ձևը՝ որ կերպով բուն նշանակութիւնը փոխած և ստացած է «երեխայ» նշանակութիւնը, այս

ալ մասամբ տախտ բառին ձայնական նմանութեան և մասամբ ալ «երեխայամիտ» տխմար» և «երեխայ» իմաստներուն նմանութեան պատճառաւ: Թէ «տխմար» նշանակութիւնը կրնար դիւրութեամբ «երեխայ» մանկիկ» իմաստին կապուիլ, համար. Տիգրանակերտի հայ բարբառով տխմար՝ «երեխայ» մանկիկ» նշանակութեամբ.

8.

1. Բառին սկիզբը և վերջը, բառի մէջ ալ ձայնաւորի քով անփոփոխ կը մնայ. օր. gors՝ցուրտ. górkի՝ ցորեան. gէg՝ ցից. ſúgախ՝ հմ. ևլն:

2. Բառի մէջ բաղաձայնէ առաջ դանուած g ձայնը ըստ օրինի պիտի վերածուէր ս-ի. համ. Ծ. 5, ձ. 2, 2. 3, Զ. 5. բայց այս դէպքին համար երբ օրինակ կայ

* միայն յանիկ՝ ընտր, լցնել. միւս -gիկ վերջաւորող բայերը (անցողական) հնչուեցով -gընել, g բաղաձայնի քով չէ, ուստի և մնացած են անփոփոխ. հրgիկ՝ հարցանել թէև կը հնչուի եղկաւականկ հրց-իկ, այնպէս որ g ձայնը բաղաձայնի քով կը դտնուի,

բայց պարզեալ ենթակայ չէ եղած այս վոչնոխութեան։ Նմանապէս փօցի՝ փոցխ թէև բաղաձայնի քով ց ունի, բայց մնացած է անփոփոխ։

3. Վէցց՝ վեց բառին մէջ ց ձայնը կրկնուած է. հմմտ. մրէծծ՝ մեծ։

4. «Եկեղեցի» բառը յապաւմամբ վերածուելով * եղցի ձևի մը, 2. 4 և Ղ. 2 օրէնքներուն համեմատ պարզած եղած է յիւծէ։

Փ.

1. Փ միշտ մնացած է անփոփոխ. օր. խփէ՝ խուփ. իօփ՝ խոփ. փրփօր՝ փրփուր ևլն։

2. «Այսչափ, այդչափ, այնչափ» բառերուն մէջ՝ փ վերածուած է բ-ի և ստացած է ռնգական ն մը. այսպէս՝ Հայնբ, Հդյանբ, Հնյանբ: Սակայն չափ բառը առանձին՝ անփոփոխ մնացած է։

3. Փ տեղափոխութիւն է կրած թէփուռ՝ փեսուր բառին մէջ։

Ֆ.

1. Ամէն դիրքով ալ առհասարակ կը

մնայ անփոփոխ. օր. ինձի՝ քանի. իսա՝ հմ. կամավ՝ կաքաւ. զհմուշ՝ զոքանչ. օձի՝ յօնք ևլն։

2. Բառավերջի -ի, -ին, -էնք մասնիկները կը վերածուին իմ, իմ, ամ, էմ ձևերուն, ուրիշ խօսքով ք ձայնը կը փափկանայ ի, իւ, ամ ձայներէն յետոյ. եզած օրինակները են թուի՝ թուիմ. հէրիմ՝ հերիք. յորգիմ՝ երկինք. ճղմանդիմ՝ ճղմանդիք. կրէուիմ՝ կեռիք. ծրէմ՝ օրէնք. հրամանիմ՝ հարսանիք. խոյիմ՝ լալինք. իմիր՝ լինքն։

«Քրտինք» բառը թէև -իմ վերջաւորութիւն ունի, բայց Ղարաքաղի բարբառին մէջ իրենմ ձևն ստացած ըլլալուն համար այս փոփոխութենէն ազատ մնացած է։

«Պատանք» բառը գործածական է թէ՛ պատանմ և թէ պատիմ ձևով. առաջինին մէջ ի փոփոխութիւն չէ կրած ա-ն պատճառաւ, բայց երկրորդին մէջ նոր ևս ձայնէն յետոյ վերածուած է յ-ի։

«Նաւակատիք» և «լիք» բառերը անցնելով անշուշտ *նաւակատիկ և *լիկ ձևերէն՝ վերածուած են նրվրկնտկյգ, լիգյր։

եմ, ամ, ուիմ, աիմ, օիմ կամ ճ-է զատ ուրիշ բաղաձայնի յաջորդող յ-երը, նոյն

եակ է կամ ի ձայնեըէն ետք՝ կը մնան՝ անփոփոխ. օր. ֆշհոֆ՝ կշհուֆ. ֆրհֆ՝ եըեք. յրհոֆքեր՝ չոըեքշաբաթի. ծհոֆ՝ ձեուք և լն։

Գոըհի բարբառը չունենալով ֆ ձայնը՝ բոլոը այս ձևերուն դէմ կը հանէ -ֆ։

3. Գրաբարի խումբ մը անեզական բառերու, ինչպէս և ուրիշ եզականաւոր բառերու ծայրի ֆ-ն պահուած է Ղարաբաղի բարբառին մէջ. այսպէս պաֆ՝ պահք. փառֆ՝ հմ. վանֆ՝ հմ. կյո՛ռուֆ՝ գարուն. աշռուֆ՝ աշուն. օֆ՝ յօնք. մռօֆ՝ մօրուք. ախշարֆ՝ աշխարհ. չհօրֆ՝ չօրք. շհմֆ՝ սեամ. շնօրհք. և լն և լն։

4. Ղ, խ, ջ, չ, ց, թ ձայներուն յաջորդող ֆ ձայնը կը վերածուի կ-ի. այսպէս են. ճէխկ՝ ճեղք. մէխկ՝ մեղք. մաշկ՝ մէջք. մրէցկ՝ միտք. ցժօխկ՝ դժոխք. ախկատ՝ աղքատ. կօխկ՝ կողք. ախօթկ՝ աղօթք. ֆաշկ՝ քաջք. աշկ՝ աչք։

5. «Թանաք» բառը գարձած է թո՛ւնակ։

Այս ձայնը թէև դրացի ազգերու ը-ին ազդեցութեամբ մտած է նոր հայերէն բարբառներէն շատերուն մէջ, բայց Ղարաբաղի

բարբառին մէջ գոյութիւն չունի բնաւ։ Ղարաբաղի բարբառը այս դէպքին մէջ կը շարժի ճիշտ այն ձևով՝ ինչպէս հին հայերէնը։ օտար լեզուներէ փոխառեալ բառերու մէջ ը կը դառնայ միշտ փ. այսպէս՝ փալ՝ գուշակութիւն, փէյդա՝ օգուտ, փշոնգ՝ փամփուշտ ևլն ևլն ձևերը թրք. ֆալ, ֆահդէ, ֆիշեկ հոմանիշներէն. նոյնպէս փամփկյա՝ ապգանուն, փմրիմ՝ գործարան, փմյրօն՝ կառք ևլն ևն ռուսերէն фамилія, фабрика, фаэтонъ ձևերէն։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՓԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գոյականներուն հոլովումը

1. Ղարաբաղի բարբառը եզականին թէ յոքնականին մէջ ունի եօթը հոլով. այն է Ուղղական, Սեռական, Տրական, Հայցական, Բացառական, Գործիական և Ներքոյական։

2. Եզակի ուղղական հոլովը կը կազմուի առանց որ և իցէ վերջաւորութեան. օրինակ՝ փոդ, պրծրհան, յո՛միկ=«փայտ, պատուհան, չամիչ»։

3. Եզակի սեռական և տրական հոլովները՝ որոնք միշտ նոյն ձևն ունին, կը կազմուին սովորաբար ըէ վերջաւորութեամբ. այսպէս փո՛ըէ, րիկմաջէ, պրծրհանէ, րնձո՛ւէ=«փայտի, աղքատի, պատուհանի, աճուկի»։

4. Այս ըէ վերջաւորութիւնը կուգայ գրաբարէն ի ձևէն և յատուկ է բուն Ղարաբաղի բարբառին. նաև Գորիս, Լոռի և Շուշի քաղաքը կը գործածեն ի մասնիկը. այսպէս փո՛դի, րիկմաջի, պրծրհանի և այլն։

5- Նոյն ըէ վերջաւորութիւնը տեղ տեղ, մանաւանդ արագ արտասանութեան մէջ կը հնչուի պարզապէս է. այսպէս՝ փո՛դէ, ըիկնաէ, պըտըհանիէ ևլն։

6. «Ատուած, ձի ևլն» բառերուն, ինչպէս և բայի անեղևոյթնելուն սեռական - տրական հոլովը կը կազմուի ու մասնիկով. այսպէս Ըսծուծու, ծիւ, անց կնալու, պրհիւլու, կյօռալու, կրնգրծվիլու=«Ատուծոյ, ձիու, անցնելու, պահելու, գոռալու, գանգատելու ևլն»։

7. Այս ձևին վրայ կ՚երթան յատկապէս ուղղականին մէջ ի վերջացող բոլոր բառերը, որոնց ի-ն սեռական - տրական հոլովին մէջ կը կորսուի. օր. կյառու, ճօռու, կիևու, Պուղու=«գարուոյ, Ջորուոյ, գինուոյ, Պօղոսի»։

8. Այս պարագային, երբ բառին մէջ ի ձայնը գտնուի, սեռական - տրական հոլովն ու մանրիկն ալ անոր ազդեցութեամբ կը վերածուի իւ ձևին. այսպէս՝ հիւրիւ, հիւնիւ, թիւնիւ, կիւրիւ=«հուղուոյ, հունուոյ, Ցարութեան, Գրիգորի»։

9. Ուղղականին մէջ ու վերջացող բառերը իրենց սեռական - տրական հոլովը կազմելու համար ի՚ստանան գարձեալ ու մաս-

նիկը, բայց այս վերջինին քով նախորդ ու վերջաւորութիւնը կը պառնայ վ-ի. այսպէս՝ լիզվու, րովի=«լեզուի, առուի ևն»։

10. Ուղղականին մէջ ի վերջացող բառերը այս պարագային ներդաշնակութեան համար եկամուտ վ ձայնն ալ կը ներմուծեն. օր. լիվի, ծիվի=«լուծ, ձուծ»։

11. Խումբ մը բառերու սեռական-տրական հոլովը կը կազմուի ա մասնիկով. այսպէս՝ Ըրմաա, մանա, ըիչրկա, կրնկա ևն=«Աստղաց, ամուց, աղջկան, կնոջ»։

12. Առնցմէ մաս մը կրնայ առանց նաև ան մասնիկը, ինչպէս կնկան, ըիչրկան, որ աւելի յայտնի կերպով երևան կուգայ ա, ը, և դիմորոշ յօդերուն առջև. այսպէս՝ կրնկանս, ըիչրկանդ ևն։

13. Գրաբարի և յանգին տեղ, Դասրաբարի բարբառով՝ ուղղականին մէջ -ի վերջաւորող բառերը իրենց սեռական-տրական հոլովը կը կազմեն երկու ձևով, այսինքն նախ գրաբարի պէս և երկրորդ տավորական § 3 ձևով. այսպէս՝ բնուան, մնուան, վրէժուան, յիզուան, սկնուան, տուան, բայց նաև բնուանք, մնուանք, վրէժուանք, յիզուանք, սկնուանք, տնուանք

Ալն։ Շուկ և մուկ բառերը կը դառնան ծխակիր, ծխակուռ և մկնաւոր, մկնակուռ։

14. *Ժամանակ ցուցնող բառերուն սեռական - տրականը կը կազմուի վա մասնիկով. այսպէս՝ օրվա, աւրվա, տարվա, ամրավա ևլն=«օրուան, այսօրուան, տարուան, ամսուան»։ Առնք կրնան նաև -ն մ՚ալ աւելցնել նոյն վա մասնիկին վրայ և դառնալ օրվան, աւրվան ևլն։*

15. *«Ուխիւն» վերջացող վերացական բառերուն սեռ. - տր. հոլովը կը կազմուի դարձեալ ու մասնիկով. այսպէս՝ հսօրհուս, խրկիֆօրհուս, մծրհուս, կրոհուս=«հասուխեան, խելօքուխեան, մեծուխեան, նեղուխեան»։*

16. *«Հայր, մայր, քոյր, եղբայր, անել ևլն» բառերուն սեռ. - տր. հոլովը հետևեալ ձևն ունի. հօր (ապօր), մօր, քվօր (քիւվօր), ախպօր, հնձօր ևլն։*

17. *Ուղղականին մէջ ա վերջացող բառերը սեռ. - տր. հոլովին ու, է, ի մասնիկները կու տան քով կրճնց այս ա ձայնը կը ջնջեն. այսպէս՝ խօհու, կրհէ, կրհէրէ, կրհի, փէհրէ, ցորէ ևլն։*

18. Եղակի հայցականը առանձին հոլովական ձև չունի. այդ տեղ կը գործածուի սեռ.- տր. հոլովաձևը՝ եթէ բառը շնչաւոր է. իսկ ուղղական հոլովը՝ եթէ բառը անշունչ է, այսպէս՝ «սիպտ՛որս» բրկէ՛ցրէ. հօր րս ՝... «կաշին» տրմկըցրալ, «ծէոֆէրըս» ծալալ ևսալ. հարիւր «մանէթ» յա մին զաս պահաս տամ քմ:

19. Եղակի բացառականն մասնիկն է ա, որ և՛ ածանցն գրաբարէ է մասնիկէն. այսպէս՝ փո՛ւլա, մէ՛ղմա, ընդսո՛ւնա, պրդկմա, ծէոֆա, բ՛որֆա, յրսրվո՛ւլա, վրսկրէ՛ռա, պուղվա՛տա, մծօրո՛ւնա, անց կընա՛լա, պրէ՛կա ևլն:

20. Աւելի սովորական է -ան մասնիկը՝ որ սակայն ուրիշ բան չէ, քայց եթէ նոյն նախորդ ա մասնիկը՝ և դիմորոշ յօդով. այսպէս՝ րիսկա՛տան, gօրևան, ծծոդկան, հա՛ցան, օ՛րան, պրէ՛կան, վրսկրէ՛ռան, սօ՛րան ևլն. ինչպէս որ կրնանք ըսել նաև ա, դ դիմորոշ յօդերով՝ մէ՛ղմաս, ծէոֆաս, հա՛ցաս, շէ՛նաս, կ՛էրկոս, վրէ՛կաս ևլն:—Բացառականն այս ձև կազմութիւնը կը յիշեցնէ Ռուսահայ գրական լեզուին, ինչպէս և քանի մը բարբառներու տրական -ին ձևը՝ որ նոյնպէս գոյացած է և յօդին կցմամբը ի մասնիկին վրայ:

21. Ա և ի վերջացող բառերը բացառականի ան մասնիկին առջև կը ջնջեն նոյն վերջաւորութիւնը. օր. կյո՛ռան, ճօռան, խնձիան, արտմնան և այլն:

22. Ու վերջացող բառերուն բացառականին մէջ այս ու վերջաւորութիւնը կը փոխուի վ-ի օր. լիզվան, մովան և այլն: Իսկ իւ վերջացողները բացառականի մասնիկէն առաջ կը ներմուծեն նաև վ ձայնը. այսպէս ծիւվան, լիւվան և այլն:

23. Գրաբարի և յանդլին տեղ Ղարաբաղի բարբառին մէջ -ևր վերջացող բառերը նոյնպէս բացառականի ան մասնիկին քով կը ջնջեն նոյն ր վերջաւորութիւնը. այսպէս՝ ծիւկնան, բնանան, ևնկնան, մնանան, վրէնան և այլն=ձուկէն, թոռնէն, մուկէն, մատէն, ականէն:

24. «Հայր, մայր, քոյր, տուն, շուն, ինիկ» և այլ այս կարգի բառերուն բացառականը սեռ. - տր. հոլովաձևէն կը կազմուի. այսպէս՝ ևնրա, տանա, կնկանա, շանա, հնրա, իրնրա և կամ ևնրան, տանան, կնկանան, շանան, հնրան, իրնրան, ևնրանս, տանս, կնկանս, շանս, հնրանս, իրնրանս և այլն:

25. Եզակի գործիականը կը կազմուի (ակ) մասնիկով, այս մասնիկը ո՛չ թէ գրաբարն ու վերջաւորութենէն կ՚ածանցի, ինպէս ոմանք կը կարծեն, այլ մեր այժմեան սովորական ով մասնիկն է, որուն ո ձայնը յաջորդ վ-ին պատճառաւ դարձած է ա-ի (տես այս մասին նաև էջ 97)։ Այս մասնիկը կրնայ առանց դժուարութեան կցուիլ ամէն հոլովման պատկանող բառի. այսպէս՝ հնգակ, օրակ, մսակաւ, տունակ, թկէրակ, ընկերակ, սրվրէկակ, մծուրիւնակ, կղզրիւնակ՝ ալն=հացով, օրով, մատով, դռնով, ծեծելով, անծելով, սովորելով, մեծութեամբ, նեղութեամբ ալն։ Անկանոն հոլովումներուն մէջ ակ մասնիկը բացառականին պէտք կը դնուի սեռ.-տրականի հոլովաձևին վրայ. այսպէս՝ հօրակ, մօրակ, քվօրակ, հրեօրակ, կնկանակ, ընկերկանակ, շանակ, տանակ=հօրմով, մօրմով, քրոջմով, անեղբով, կնոջմով, աղջկով, շնով, տնով ալն։

26. Ա վերջացող բառերը գործիականի ակ վերջաւորութեան քով նայն ա ձայնը կը ընջեն. օր, պէկակ, փէսակ, տղակ=«բակլայով, փեսայով, տղայով»։

27. Ի վերջացող բառերը նմանապէս նոյն ի ձայնը կը ջնջեն գործնականի ու վերջաւորութեան քով. այսպէս ճօրաւ, կիևաւ, կյո՛րաւ=«ջուրով, գինեով, գարեով»։

28. Սակայն երբ նոյն-ի-էն առաջ նաև կ, ֆ ձայները կան, ի-ն ջնջուելէն ետք առնք ալ կը կակղանան և կը վերածուին կյ, ֆյ. այսպէս՝ հիւֆյաւ, հմֆյաւ, վրէկյաւ ևլն=«հոգիով, ոգիով, ոգիով ևլն»։

29. Ի, ու վերջաւորող բառերը հոս ալ նոյն վոխհարաբերութիւնները կը կրեն ինչ որ բացառականին մէջ. տես § 22. ըստ այսմ՝ լիզվավ, ծիւվավ, մուվավ, լիւվավ ևլն։

30. Գրաբարի և յանգին տեղ Վարաբարի բարբառին մէջ ևր վերջաւորութիւնն ունեցող բառերը հոս ալ կը զրկուին ր ձայնէն. օր. ծիւկնավ, բօնավ, յէզնավ, վրէնավ, մանավ ևլն։

31. Մեր նեղկայ երկու գրական լեզուներուն և բարմաթիւ գաւառականներուն մէջ առհասարակ յատուկ անուննեերը գործնական չունին. այսպէս չ'ըսուիր՝ օր. Գրիգորով, Ցարութիւնով ևլն. այլ ասոր տեղ կը գործածուին Գրիգորին հետ, Ցարութիւնին հետ ևլն ձևերը։ Վարաբաղի

բարբառը սակայն ապատ կերպով կընայ թէ՛ մին և թէ մեսը գործածել. այսպէս՝ կ՚ուխյավ, թ՚ուևալ կամ կ՚ուխյիւն ընհ՚ա, թ՚ուևիւն ընհ՚ա. նոյնպէս թ՚ուևալ դ՚արկէլ, հ՚օրալ դ՚արկէլ=Ծարութիւնին կամ հօրը միջոցով (հետը) ուղարկել։

32. Եզակի ներքոյականի մասնիկն է ում, որ նոյնպէս կընայ ամէն հոլովման պատկանող բառերուն ալ անկատիը կցուիլ. այսպէս՝ հ՚ացում, հրդևիմում, ցորևում, մ՚րօմում, մծօր՚ևում, ևրդրր՚ևում ևլն։

33. Ի ձայնաւորը պարունակող բառերուն առջև ներքոյականի ում մասնիկը սոյն ի ձայնին ազդեցութեամբ կը դառնայ իմ. նաև երբ բառը արդէն ի կամ ու կը վերջանայ, այս վերջաւորութիւնը վ-ի կը փոխուի. օր. մարիւմ, լ՚ուխյիմ, ծրվխյիմ, չ՚իզվիմ, հ՚իմիմ, թ՚ուևիմ ևլն=«արեան, լուի, ձուի, լեզուի, հոգւոյ, Ծարութիւնին մէջ»։

34. Բայերուն աներևոյթները կրնան թէ ում և թէ իս մասնիկով կազմել երեսց ներքոյականները. օր. ցանիս, ընհ՚իս, փրսկեվիս, պրևհ՚իս կամ ընհ՚ում, խ՚ոհ՚ում, հրևձհ՚ում, չ՚ևհ՚ում ևլն ևլն։

35. Ա և ի վերջացող բառերուն այս վերջաւորութիւնները կը ջնջուին ներքոյականի ում մասնիկին առջև. այսպէս՝ ձ֊ի֊ում, վրէ֊ում, կո՛ում ևլն։

36. Գրաբարի և յանդին տեղ Վարդաբաղի բարբառին մէջ ևր ունեցող բառերն ալ ներքոյականի ում մասնիկին առջև կը գրկուին սոյն ր-էն. այսպէս՝ ծ֊ում, բ֊ում, վրէ֊ում, մ֊ում ևլն։

37. Անկանոն հոլովոումներուն մէջ ներքոյականի մասնիկը կը գրուի սեռական-սրբական հոլովաձևին վրայ. այսպէս շ֊ում, ջ֊ում, կ֊ում, հ֊ում, մ֊ում, ք֊ում, ք֊ում ևլն։

38. Ծոքնակին հոլովներուն բացատրութեան չանցած՝ հարկաւոր է խօսիլ հոլովական ուրիշ մասնիկ մը վրայ, որմէ յատկապէս կ՚ախորժի Վարդաբաղի բարբառը և որուն նմանը ուրիշ գաւառաբարբառի մէջ հազուագիւտ է։ Ն֊յս մասնիկն է ան, բայց աւելի սոլոլական ևաև, որ կը ներմուծուի բուն բառին և բայարառականի, գործիականի ու ներքոյականի հոլովական վերջաւորութեանց մէջտեղ։ Այս

պարագային բառն ալ սեռ. - տր. հոլովաձևը ի՛ստանայ, այն է բուն -ի, բայց նաև -ի, -ու, -իւ, -վու, -վի ըստ վերոգրեալ § 6 - 17 կանոններուն։ Այս վերջաւորութիւններն ալ Ղարաբաղի ընդհանուր շեշտադրութեան օրէնքով կրնան վերածուիլ ը, վ ձայնին։ Որով կ՚ունենանք յաջորդ օրինակներուն նման ձևեր. Ըսուծմանս, Ըսուծմանսվ, Ըսուծմանում, Կիրիւնմանսվ, Թիւնիւնմանսվ, հիւհիւնմանսվ ,իւզվիւնմանում, ծիւվիւնմանում, ըովրնմանում, ըրնիւնմանում, հնաոէնմանում, հացընմանում, հացէնմանում, իւվիւնմանս, Պուղունմանսվ, ծրծղրղրնմանս ևլն ևլն։

Ինչպէս դիւրին է դուշակել առնց քալրին մէջ ալ աւելցուած բուն մասնիկն է ան, նաև ն-ան կազմուած է նոյն դիմորոշ ը յօդով, որով կազմուած է քացատականի ան վերջաւորութիւնը կամ ռուսահայ գրականին ին տրականի վերջաւորութիւնը (տես § 20)։ Այս բանը աւելի ակնյայտնի կերպով երևան կուգայ «ձեռքէս, ձեռքէդ, քու առուխդ մէջ, ծիծաղելովս, քրոջմէս» ևլն ձևերուն մէջ. այսպէս՝ ծէոխսմանս, ծրոխրանս, ըովրանսում, ծրծղրղրանսսվ ևլն։

39. Ծոքնակի ուղղականը կը կազմուի սովորական ըհր և ևրհր մասնիկներով, որոնց առջև ու, իւ վերջաւորութիւնը կը դառնայ վր. այսպէս՝ հնգրհր, մնևևրհր, իրխանևրհր, իւզվրևրհր, ղովրևրհր, լիւվրհր ևլն։

40. Այս նպատակին համար կը գործածուին նաև հրմ, անմ, հրանմ և ևհ մասնիկները. վերջինը՝ որ յատկապէս Շուշի քաղքին մէջ գործածական է, կը ծագի ևի ձևէ մը և ըստ այսմ նոյն է մեւս բարբառներուն ևի մասնիկին հետ, որ ստացական մասնիկեռուն առջև երևան կուգայ. ասոր վրայ տես նաև իր կարգին։ Ծոքնակին այս կերպ կազմութեան օրինակները. ձորհրմ, շինհրմ, խնխրհրմ, ղխչրկհրմ, հնրանմ, մնրանմ, շրևհրանմ, ղխչրկհրանմ, ձորհրանմ, դրանղևհ, հղզնրևհ, սխանղևհ ևլն։

Ասոնց մէջ նկատելի է արդէն թէ այս մասնիկները կրնան կցուիլ անխտիր թէ՛ մեռևանկ և թէ՛ բազմավանկ բառերուն, թէ մեռևանկներուն համար ևհրմ, ևհրանմ մասնիկ մը գոյութիւն չունի և թէ ա վերջացող բառերուն ստն վերջաւորութիւնը ասոնց առջև ի՛ էյնայ։

41. Ծոքնակի սեռ. - տրակ. հոլովաձևը կը կազմուի սովորական հրի, ևհրի մաս-

նիկներով. բայց նաև ակց, էրակց, էրֆակց մասնիկներով, որոնք ածելի ակի, էրի, էրակի ուղղականների հետ համապատասխանեն և անկանոն հոլովմանեքան մէջ կը դրաւին եզակի սեռ.-տր. հոլովաձևին վրայ. օր. հ՚օրակց, հօրէրակց, մ՚օրակց, մօրէրակց, ջ՚ր՚օրակց, ջրէրակց, ջ՚ուրակց, ջուրէրակց, շ՚ան՚էրակց, շանէրակց, շ՚ներակց, շներակց, ձ՚ի՚էրակց, ձիէրակց, խ՚ոխ՚էրակց, խոխէրակց, հ՚գ՚էրի, մ՚ակ՚էրի, կ՚ոլֆ՚ակ՚էրի ևլն։

42. Ծոքնակի բացատրական, գործիական և ներքոյական հոլովները կը կազմուին եզակիին մէջ գործածական ան, ավ և ում մասնիկներով՝ որոնք կրնան ի, էրի, ակի ձևերէն դուրս յոքնակի թէ՛ ուղղական և թէ՛ սեռ.—տրակ. բոլոր հոլովաձևերուն վրայ աւելցուել. նոյնպէս նաև եզակի յիշեալ հոլովներուն մէջ գործածական ան, նաև, ընաև թարմատարները (տես § 38) կրնան հոս ալ ներմուծուիլ հոլովակերտ մասնիկներէն առաջ. ըստ այսմ կ՚ունենանք նոյնարժէք հոլովներու ճոխ և բազմազան հարստութիւն մը. օր. ջ՚ր՚ան, ջ՚ր՚էրան, ջրանէրան, ջ՚ր՚ակ՚ան, ջ՚ր՚ակ՚էրան, ջրակ

պէս շնհրաւ, շնհրմաւ, շնհրմնիմաւ, շնրրմնցաւ, շնրրմնցաւ, շնրրմնաւ, շնրրմնաւ, շնրրնիմնաւ, շնրրնցմնաւ, շնրրմրնցմնաւ բառերը կը գործածուին կամ կրնան գործածուիլ նոյն գիտական «չէնեըով, գիւղեըով». գարձեալ նեղբոյական կորմնհրուն, կորմնհրրնմնուն, կորմնհրանմնուն, կորմնհրանցմնուն ևլն ըստ կարգին։ Անկանոն հոլովումներուն մէջ այս մասնիկները կը կցուին եզ. սեռ. - ար. հոլովաձևին վրայ. այսպէս՝ իրորանցմնա, իրորհրաւ, իրորմնաւ, իրորանցմնաւ, իրորանցմնան, իրորհրանցմնուն ևլն ձևերը «քոյր» բառէն։

43. Բացի վերոյիշեալներէն Ղարաբաղի բարբառին մէջ գործածական են նաև պուռ գրաբար հոլովումները. այսպէս՝ իմիսէ, ոդէ, ընչրկէ, մարդիկ, իրիոց, ըրիոց, մարդոց, ոդոց, մարդոց, իրոց, և ասոնց համեմատ ալ միւս հոլովները՝ իրօրցմնան, մրրթցաւ, մրրուցմնաւ, մրրուցմնան ևլն ևլն։

Բ. Ցօղ

44. Ղարաբաղի բարբառին մէջ, ինչպէս գրաւականին մէջ, յօղը ը ձայնաւորն է բաղաձայնով վերջացող բառերու ծայրը. օր.

հնացր, մրէալ, մնթուրք, չո՛միևչր=հացը, միսը, մոխիրը, չամիչը ևլն։

45. Ձայնաւորով վերջացող բառերուն յոզը և է. օր. կնոջս, կնովրէս, յղիս, ճօրէս =կատուն, կատուէն, յղին, ջոլին ևլն։

46. Բաղաձայնով վերջացող բառերու ը յոզը էական բայէն, ու, ել շաղկապներէն և ուրիշ քանի մը ձայնաւորով սկսող բառերէ անմիջապէս առաջ գտնուած ժամանակ կը դառնայ և. այսպէս՝ հացն էլ, մրէան էլ, չո՛միչն էլ, հօրիշն ու, հն մարթն ա, ֆուրն ու սիպէրը, յես մրէծն ըմ=հացն ալ, միան ալ, չամիչն ալ, ուրիշն է, այն մարդն է, քոյրն ա. եղբայրը, ես մեծն եմ ևլն։

47. Գրաբարէ -ն վերջաւորութեան համապատասխան Ղարաբաղի բարբառին մէջ ևր յանգը ունեցող բառերը չեն կրնար յոզ առանալ. այսպէս՝ ի՛ղոսուն մին յէզևր, ևն յէզևր, մին ծխևկևր, ես ծխևկևր=եզ մը, այն եզը, ձուկ մը, այս ձուկը ևլն, բայց սեռ. յէզանր ևլն։

Գ. Ածական

48. Ածականները բաղդատական աստիճանը բացատրելու համար Ղարաբաղի բարբառը կը գործածէ հետևեալ ձևերը.

ա. Դրական ածականին կ՚ընկերանայ բացատական հոլով մը. օր. իմ մրնակը հին ևան Էրկան ա. իմ ախբէրը ընձա՛ւտ ղօչաղ ա—իմ մահակս քուկինէդ երկար է, իմ հայրս ինձմէ աւելի կտրիճ է ևն։

բ. Դրական ածականը կ՚առանց -ավուն մասնիկը, բայց միշտ բացատական խնդրառութեամբ. այսպէս՝ իմ մնշատր հին ևան կրճմավուն ա, ես ծառր հն ծռատ րկրճմավուն ա—իմ ողցս քուկինէդ աւելի կարճ է, այս ծառը այն ծառէն աւելի երկար է. նոյնպէս կ՚ըսուի արպտրկմավուն, պրզմավուն, արկմավուն, պրնդմավուն—աւելի սպիտակ, աւելի պարզ (յստակ), աւելի տև, աւելի պինդ ևն։ Քանի մը բառեր կրնան առնել նաև -ուռիկ մասնիկը. ինչ. րկրճմուռիկ—աւելի երկայն։

գ. Դրական ածականը համեմատութեան կ՚առնուի բանց, և աւելի գործածական հին բառերով. օր. իմ ախբէրը հրկմօր ա բանց քու ախբէրդ. իմ ծին վրհնճախբէնդ ա հին

ռոնը։ — Իմ հայրս աւելի ծեր է քան քու հայրդ։ Իմ ձին աւելի արագոտն է քան քուկդ։

դ. Այս երեք պարագաներուն ալ ածականին կրնայ կցուիլ նաև մոռ բառը՝ որ կը նշանակէ «աւելի, դեռ աւելի»։ այսպէս. մոռ հրկան, մոռ ըրկրնմվուն, մոռ խէլուիմ, մոռ խրդրնիմվուն — աւելի երկայն, աւելի խելօք եղն։

49. *Գերադրական ածականը կը կազմուի նոյն դրութեամբ, միայն այս անգամ առը ընկերացնելով րնմհնան կամ ղնիչու բառերը. այսպէս ղնիչու մրէծդը, րնմհնան պրէնդը, ղնիչու ըրկրնմվուրը, մոռ ղնիչու ըրկրնմվուրը, րնմհնան խրդրնիմվուրը — ամէնէն մեծը, պինդը, ամէնէն աւելի երկայնը, խելօքը։ Առհասարակ րնմհնան ձևին հետ մոռ բառը չի գործածուիր։*

50. *Թուական ածականները հետևեալներն են. 1. մին. 2. հրկու. 3. հրէք. 4. չհորք. 5. հհնգ. 6. վհցց. 7. օթտը. 8. օր. 9. հնին. 10. տմսար. 20. հրսան. 30. ըրհսուն. 40. հրոմսուն. 50. հցցուն. 60. վմցցուն. 70. ութսընմսուն. 80. ուրմսուն. 90. ընինմսուն, խնինմսուն. 100. հմ'րհր. 1000. հազմր, հզհր։*

51. *Գոլիք բաղդառը առհասարակ*

նոյն այս ձևերն ունի. տարբերը են միայն 1. մրև. 4. յօրս. 5. հինգ. 30. րրհսուն. 70. օհսանմսուն:

52. Ղարաքաղի բարբառը ունի նաև նոր թուական մը ֆնգուն, որ առանձին գոյութիւն չունի երբ թիւ, սակայն չափազանցութիւն մը թուելու ժամանակ կը գործածուի վնգգուն ձևէն ետք, ուխտրնմսուն բառին տեղ, բայց աւելի երբ «բազում, շատ» նշանակութեամբ. այսպէս օր. կ'ըսուի հէ՛յ, ֆնգուն վնգգուն ֆնգգուն տրհկան ա:

53. Տանէն քսան, քսանէն երեսուն ևն եղած թիւերը կը կազմուին տասնաւորին և միաւորին մէջտեղ ը վանկը դնելով. միայն երկու և երեք թուականները պէտք չունին այս յաւելուածին և ուղղակի կը կցուին տասնաւորին. իսկ տասնաւորը առհասարակ կը մնայ անվոխոխ, բացի տմսար թուականէն, որ այս պարագային միաւորներուն հետ երբ ամբողջութիւն մը կազմելով, կը հետևի շեշտադրութեան ընդհանուր օրէնքներուն և կը դառնայ տրան-. այսպէս օրինակ՝ տրանրումֆն, տրանհրհկու, տրանֆրհֆ, տրանրչհորֆ, տրանրհնմսր, ֆսաներֆհնր, ուխտրնմսուներ հնմսր, հնմսուներ հնր ևն:

54. Թուական ածականները կը հոլովին հետևեալ ձևով.

Սեռ. Տր. Հյց.—մէկի, երկուսի, երէքի, չորի կամ չորէքի, հինգի կամ հրնգէքի, վեցի կամ վցէքի ևլն:

Բաց.—մէկու, երկուսու, երէքէ, չորէքէ, հրնգէքէ, վցէքէ, ութսէքէ, ութէքէ, ընմէքէ, տրսէքէ ևլն, ևն ևլն ըստ օրինի:

Գոլ.—մէկով, երկուսով, երկուսնուկով, երէքով, երրեակով ևլն:

Ներք.—մէկում, երկուսում, երկուսնուկում ևլն:

55. Անձնեբական թուական ածականներն են. երկօքան, երէքեան, չորէքեան, հրնգէքեան, վցէքեան, ութսէքեան, ութէքեան, ընմէքեան, տրսէքեան ևլն, ևն ևլն. Առնք կը հոլովին հետևեալ կերպով.

Սեռ. Տր. Հայց.—երկուսնկի, երկուսնուց, երրեակի, երրեակուց, չրսրրեակուց, չրրրեակուց, հրնգէքեակի, հրնգէքեակուց, հրնգրրեակուց, վցէքեակի, վցէքեակուց, վցրրեակուցց ևլն:

Բաց.—բայց ձախ ձևերով. երկուսնկուցմե ևլն, երկուսնուցմե, երկուսնուցմէ, երկուսնուցմէն, երկուսնուցմէնէ, երկուսնուցմէնէն, երկուսնուցմէնէնէ, երկուսնուցմէնէնէն==

Երկուքէն ալ. ըրէ՛ֆանիւ՛ցան, ըրէ՛ֆանուցո՛ւմ, ըրէ՛ֆուլիւ՛ցան, ըրէ՛ֆուլուլո՛ւմ, ըրէ՛ֆուլուլո՛ւմնիցան, ըրէ՛ֆուլուլո՛ւմնիցո՛ւմ, ըրէ՛ֆուլուլուանիցո՛ւմ, ըրէ՛ֆուլի՛ւնիցան, ըրէ՛ֆուլուլուցո՛ւմ=երեքէն ալ ևլն։

Գործ.—ըրկուֆանի՛ւցավ, ըրկուֆանուցո՛ւմավ, ըրկուֆուլի՛ւնավ, ըրկուֆուլուլո՛ւմավ, ըրկուֆուլուլո՛ւմնիցավ, ըրկուֆուլուլուանիցո՛ւմավ, ըրկուֆուլի՛ւնիցավ, ըրկուֆուլուլուցո՛ւմավ=երկուքով ալ ևլն։

Նեը.—ըրկուֆանի՛ւցում, ըրկուֆանուցո՛ւմում, ըրկուֆուլի՛ւնում, ըրկուֆուլուլո՛ւմում, ըրկուֆուլուլո՛ւմնիցում, ըրկուֆուլուլուանիցո՛ւմում, ըրկուֆուլի՛ւնիցում, ըրկուֆուլուլուցո՛ւմում=երկուքին մէջ ալ ևլն։

Անձնեբաականները բնաականօրէն յոքնակի չեանին։

56. *Դասականները կը կազմուին ընչի կամ ընչի մասնիկով, որ թուբքերէնի ոոյջ կամ inji դասական մասնիկն է. այս մասնիկը կը կցուի թուականին վերջը. Ձայնաւորով վերջացող թուականները կառնեն -նչի մասնիկը. այսպէս ի՛ւնենանք՝ միւնրնչի, էրկուռնչի, իրէքրնչի, հէնգրնչի, իննրնչի, ութռնմասուռը օխտրնչի կամ միւնրմնչի, էրկուռնչի, իրէքրմնչի, հէնգրմնչի, իննրմնչի, ութռնմասուռը օխտրմնչի ևլն ևլն։*

Առաջին կը բացատրուի նաև առնչի, րորշկի ձևով և կամ ովվոլրմնչի բառով, որ

վաղմտաւ ած է արտաբ՝ avvaI (թրք. evvel) «առա-
ջին» բառով և թուրքական ոոյձ դասական
մասնիկով։ Կ՚ըսուի սակայն տրանըմիւռնչի, բրո-
ուսաուիր-միւռնչի ևլն, և ոչ ուրիշ կերպով։

57. Ղարաբաղի բարբառին բաշխա-
կանները կը կազմուին պարզ կրկնութեամբ.
այսպէս միւ միւ, Էրկու Էրկու, հևնգ հևնգ, օր օր,
ֆռռանուն ֆռռանուն=մէկ մէկ, երկուքական,
հինգական ևլն։ Փոխանակ ըսելու միւ միւ,
կ՚ըսուի նաև կրնս, կրնսակ, որ կը նշանակէ քոռն
անզոյգ և կը ծագի վրացերէն կենսի «անզոյգ»
բառէն։ Իակ -ական (իրհմական ևլն) մասնիկին
գործածութիւնը սակաւադէպ է։

Դ. Դերանուն

58. Ղարաբաղի բարբառին դերանուն-
ները երեսց հոլովմամբ միասին հետևեալ-
ներն են.

Ո.	Յես	Մուվ
Ս.	իմ	մուր
Տ. Հ.	իվձ	մուզ
Բ.	իվձմ՚ում, ըվձմ՚ում	մըզմում
Գ.	ըվձմա՚ւսվ, իվձ ևրկուս	մըզմուսվ, մըզևրկուս
Ը.	ըվձմ՚ումս	մըզմումս

Ո.	Տուր տիր (տուլ)	Տուք
Ս.	ֆուռ	ծրկր
Տ. Հ.	ֆիզ	ծրիզ
Բ.	ֆյրզմնա	ծրզմնա
Գ.	ֆյրզմնավ, ֆյրզվրհէս	ծրզմնավ, ծրզվրհէս
Ն.	ֆյրզմնում	ծրզմնում

Դիտ.—Տրակտն ֆիզ ձևին տեղ կունայ գործածուիլ նաև կրճատ ֆէ. այս ալ ղեռ աւելի կրճատուելով ֆյր. օր. ֆէ մնցաղ կամ ֆյրմնցաղ:

Ո.	էն	ՀնդրիսանՀ
Ս.	ընդրա	ընդրիսանց
Տ. Հ.	ընդրան	ընդրիսանց
Բ.	ընդրմնա, -ան	ընդրիմնցան
Գ.	ընդրմնավ, ընդրա-ներէս	ընդրիմնցավ, -ցմնավ, ընդրիսանցաներէս
Ն.	ընդրմնում	ընդրիսանցմնում, -ցմնում

Ո.	էս	ըսդրիսանՀ
Ս.	ըսդրա	ըսդրիսանց
Տ. Հ.	ըսդրան	ըսդրիսանց
Բ.	ըսդրմնա, -ան	ըսդրիմնցան
Գ.	ըսդրմնավ, ըսդրմ-ներէս	ըսդրիմնցավ, -ցմնավ, ըսդրիսանցմներէս
Ն.	ըսդրմնում	ըսդրիմնցում, -ցմնում

Ո.	ks	ջսրհասիք
Ս.	ջսրաս	ջսրհասից
Տ. Հ.	ջսրասն	ջսրհասից
Բ.	ջսրմնաս, -ան	ջսրհմնացան
Գ.	ջսրմնասով, ջսրմնիրհէս	ջսրհմնացասվ, գմնասվ, ջսրհասիցասնիրհէս
Ն.	ջսրմնասում	ջսրհմնացասում, գմնասում

Գնա.—Վերջն երեք հոլովնեւսն տեղ ունինք նաև ներսիվ, ընդդրսիվ, արհսիվ, ջսջրսիվ, ջսրհսիվ, ջսրդսիվ, սեռ. ներսից, ընդդրսից, արհսից, ջսջրսից, ջսրհսից, ջսրդսից, քաց. ներսումն, ընդդրսումն, արհսումն, ջսջրսումն, ջսրհսումն, ջսրդսումն լեզն լեզն լեզն:

Ո.	Քնիջրն	իշրսիվ
Ս.Տ.Հ.	Իշրսն	իշրսից
Բ.	իշրմնասն, իշրմնաս,	իշրմնացան, -գմնաս
	իշրսնմնաս	
Գ.	իշրմնասով, իշրսնմնասով	իշրմնացասվ, իշրսնգմնասվ
Ն.	իշրմնասում, իշրսնմնասում	իշրմնացասում, իշրսնգմնասում

Ո.	, (չունէր)	
Ս. Տ. Հ.	մէնմիջսն, մէնջրսն	
Բ.	մէնմիջսնասն, -գաս,	մէնմնիչասնաս
Գ.	մէնմիջսնասով,	գմնասով
Ն.	մէնմիջսնասում,	գմնասում, մէնմիջսնասումնիրհէս

Ո. հուշ, հուշի,
Ս. Տ. Հ. հիշեր.
Բ. հիշուսի, հիշումնա
Գ. հիշումնավ, հիշելիկս
Ե. հիշումնում

Ո. հուշկերֆ, հուշկրֆ, հուշֆկր
Ս.Տ.Հ. հիշուսից, հուշկրգ, հուշկրգ
Բ. հիշումնիգսան, հուշկրգսան, հուշկրգսան, հիշուսի-
գումնա, հուշկրգումնա, հուշկրգումնա
Գ. հիշումնիգսավ, հիշկրգսավ, հուշկրգսավ
Ե. հիշումնիգում ալն ալն։

Ո. վրկր վրկրսիֆ
Ս.Տ.Հ. վօրրնվրկր վրկրսից
Բ. վօրսնվրկր վրկրումնիգսան, վրկրսնիգումնա
Գ. վօրսավվրկր վրկրումնիգսավ, վրկրսնիգումնավ
Ե. վօրումրվրկր վրկրումնիգում, վրկրսնիգում

Ո. հրնչ հրնչկր
Ս.Տ.Հ. հրնչիր հրնչկրում
Բ. հրնչսա հրնչկրսա, հնչկրսան
Գ. հրնչսավ հրնչկրսավ
Ե. հրնչում հրնչկրում

Ո.	խմէ	խմուիմ
Ս.Ս.Հ.	խմիմ	խմուիմ
Բ.	խմած	խմուիցած
Գ.	խմած	խմուիցած
Ն.	խմում	խմուիցում

Վերջինին համեմատ կը հոլովին նաև ինձր, իւրանը, մրէրը, ծրէրը ևլն։

59. Ես ինքնին, Դու ինքնին ևլն ձևերը Հարաբարի բարբառին մէջ կը բացատրուին հակառակութեամբ. այսպէս. յես ու յես, տու ու տու, մուիմ ու մուիմ ևլն։

60. Սեռական յօդերն են ս, ր, ը (ձայնաւորի քով և), որոնք կը դրուին միշտ բառին վերջը. Օր. հացս, հացդ, հացս, հացմս, հացդ, հացմդ, հացր, հացմր, հացրդ, հացրմդ, հացրս, հացրմս, հացրիկս, հացրիկդ, հացրիկս, հացրիկմս, հացրիկդ, հացրիկմդ, հացրիկր, հացրիկմր, հացրիկրդ, հացրիկրմդ, հացրիկրս, հացրիկրմս, հացրիկրդ, հացրիկրմդ, հացրիկր, հացրիկրմր ևլն ևլն։ Երբ գոյականին կ'ընկերանան նաև իմ, քո սեռական դերանունները, այն սեռական յօդերը կ'ընան անփոփոխ պահուիլ, բայց կ'ընան նաև ը-ի վերածուիլ. այսպէս՝ իմ շօլըս, իմ շօլը, քո ծէոքավըդ, քո ծէոքավը, իմ բսիքաուրըս, իմ բսիկաուրը, քո մնուածըդ, քո մնուածը, իմ մնանիավըս, իմ մնանիավը, իմ մնանիւրըս, իմ մնանիւրը ևլն։

Ե. Բայերու խոնարհումը.

61. Բայերուն կազմութեան վրայ խօսիլ սկսելէ առաջ հարկաւոր է տալ էական քա-
ջին խոնարհման ցուցակը, որ հետեւեալն է.

Ներկայ—ըմ, ըս, ա, ըմք, ըք, ըն.

Անկ. — ի, իր, աւ, ինք, իք, ին.

Կատ. — Իմայ, Իմար, Իմաւ, Իմանք, Իմաք, Իման.

Հրամ.—Իմ, Իմիմ մըր, Իմ, Իմիմ մըք, Իմիմ մըն.

Անորոշ ապառ.—ԿԻմիմ, ԿԻմիս, ԿԻմի, ԿԻմիմք, ԿԻմիք, ԿԻմին.

Որոշ. ապառ. — Իմիմական ըմ, Իմիմական ըս, Իմիմացուք ըմ ևլն.

Անցեալ—Իմիմական ի, Իմիմացուք ի ևլն.

Սաստ. —Իմիմ, Իմիս, Իմի, Իմիմք, Իմիք, Իմին.

Դերբայ.— Իմօղ, Իմիմական, Իմիմացուք, Իմիմ, ըլած, ըլալ.

Ասոնց կազմութեան համար երկար բացատրութիւնները տալ հարկաւոր չենք դանեը, որովհետեւ յաջորդ կանոնները պէտք եղած բացատրութիւնները պիտի տան:

62. Վարքաբաղի բարբառին մէջ սահմանականի ներկան ուսումնական գրական լեզ-

ուրն նման բաղադրեալ ձևով է և երկու պլխաւոր տեսակ ունի, որոնք բոլոնով միայն կը զանազանին իրարմէ:

Առաջին տեսակին բունը կը կազմուի անեղևոյթին վերջաւորութեան տեղ դնելով գրականին նման ում, որուն տեղ աւելի դոլոճաճական է ողեալ ում, քիչ անգամ նաև ամ. այսպէս՝ խնամ՝ խնալ՝ խօսիլ անեղևոյթէն կ'առնանք խնամում, խնամիմ և խնամամ ներկայացուները: Վերջինը (ամ) դործածական է Խաչենու հարաւային կողմի բարբառնելուն մէջ. մինչդեռ հիւսիսային Խաչեն կը դործածէ ում ձևը. իսկ Վարանդա և այլուր արագ խօսակցութեան մէջ ըմ:

Երկրորդ տեսակին բունը կը կազմուի անեղևոյթին յ յանգին տեղ դնելով ս ձայնը. այսպէս օր. հնձիս, ճնչիս, ղարիս, լվնաս, տրնաս, հրանիս ևլն բուները: Սոյն իս, իս, աս մասնիկները ուրիշ բան չեն եթէ գրականին իս մասնիկը՝ ղալիս, գալիս, ծալիս, տեսնելիս ևլն ձևերուն վրայ: Այնպէս որ ներկայի երկու բուներն ալ բնապէս կը ներկայանան մեզի երբ պարզ ներքոյականները, առաջինը ծանօթ ում և երկրորդը իս մասնիկով: Ներկայի այս երկրորդ տեսակը

գործածական է Վարանդա և Ծիզակ գաւառներուն մէջ՝ նախորդ ձևին հետ միասին։

Երկու քառնեռն ալ կը խոնարհին էական քային սահմանական ներկային հետ, ամէն դէմքի առջև ալ անփոփոխ մնալով. այսպէս՝

Սիրում ըմ, կարում ըս, ըսում ա, իջնում ենք, հասնում էք, կրծոռում են.

Հնձիս ըմ, ճնշիս ըս, խուսես ա, գիտաս ենք, ծգես էք, ճրնրնչիս են։

63. Մեսամանկ տալ, գալ, լալ քայերուն քառնը կը կապմուի ղ ձայնին տեղ միայն ո և ձայնեռը դնելով. այսպէս՝

Տաո ըմ, կյոո ըս, լաո ա, տաո ենք, կյոո էք, լաո են։

64. Սահմանականին անկատարին մէջ ներկային քառնը անփոփոխ կը մնայ և կը խոնարհուի էական քային անկատարին հետ. այսպէս՝

Կարում ի, կարում իր, կյոում ու, իջնում ինք, հրակռնում իք, ճնռնչում ին.

Հրնճիս ի, ճնշիս իր, ըպրիս ար, տրսնաս ինք, հրսևիս իք, տաս ին։

65. Անցեալ կատարեալը Ղարաբաղի բարբառին մէջ համաձայն է դրաբարի կատարեալին կազմութեան. գործածուած վերջաւորութիւնները հետեւեալներն են.

Առաջին և երկրորդ լծորդութեան հետեւող բայերը կ'առնեն՝

1.—էցէ —էցեմք
2.—էցեր —էցէք
3.—'էց —էցեն

Նոյն լծորդութեանց հետեւող և ածել, ածիլ վերջաւորող բայերը կ'առնեն՝

1.—'է —'էմք
2.—'էր —'էք
3.—'ավ —'էն

Երրորդ լծորդութեան պատկանող բայերը կ'առնեն՝

1.—ւցէ —ւցեմք
2.—ւցեր —ւցէք
3.—'ւց —ւցեն

Նոյն լծորդութեան անալ վերջաւորող բայերը կ'ատանան նոյն վերջաւորութիւնները. միայն եզակի երրորդ դէմքը —ւցավ:

66. Բոլոր այն բարբառներուն մէջ, ուր դրաբարի ի ձայնը առանց է-ի վերածուելու կը մնայ ի (այսպէս Գորնայ բարբառին

մէջ), վեր եւ ցայտուն վերջաւորութիւնները
բուն տեղ կը պահենք

Ա.	Լծ.—1.—	Ի֊գի	—Ի֊գիճի
		2.—Ի֊գիր	—Ի֊գիմ
		3.—Ի֊ց	—Ի֊գիւ
		1.—Ի֊ի	—Ի֊յիմի
		2.—Ի֊իր	—Ի֊իմ
		3.—Ի֊ավ	—Ի֊իւ
Բ.	Լծ.—	1.—ում֊ի	—ում֊իմի
		2.—ում֊իր	—ում֊իմ
		3.—Ի֊աց	—ում֊իւ

67. Անորոշ ապառնիին նեցուկան կը կազմուի անեղեւոյթէն, ատոր ի վերջը փոխանակելով մ, ս, —, ճի, ի, ւ դիմորոշնեով և սկիզբը դնելով կը (կ) նախատմանիկը. օր. կը կարիմ, կը կարիս, կը կարի, կը կարիճի, կը կարիմ, կը կարիւ, կը կարին. կը կյօռռամ, կը կյօռռաս, կը կյօռռա, կը հակնամի, կը հակնամ, կ'իմնաւ ելլեն:

68. Անորոշ ապառնիին անցեալը կը կազմուի նոյնպէս անեղեւոյթէն՝ կը (կ) նախատմանիկով և հետեւեալ վերջաւորութիւնները դնելով՝ որոնք կը դրուին ի, ս, ւ վանկեբուն տեղ.

Առաջին և երկրորդ յոլովութեանց համաձ՝

1.—ի	—'իմք
2.—'իր	—'իք
3.—'ար	—'ին

Երրորդ յոլովութեան համար՝

1.—ւմի	—ւմիմք
2.—ւմիր	—ւմիք
3.—'ար	—ւմին

Օր. կը կարի, կը կարիր, կը կարար, կը կարիմք, կը կարիք, կը կարին, այսինքն պիտի կարէի կամ կը կարէի, պիտի կարէիր կամ կը կարէիր և այլն։

Դիտ.—Ինչպէս կը տեսնուի՝ առաջին և երկրորդ յոլովութեան մէջ անորոշ ապառնին անցեալին առաջին դէմքը նոյնէ սորը ներկային երրորդ դէմքին հետ. նմանապէս յոքնակիին մէջ թէ՛ ներկային և թէ անցեալին երեք դէմքերը նոյն ձևին յանգած են, թէև երկուքը տարբեր ծագումով և տարբեր ճանապարհով։

69. Որոշեալ ապառնին ունի երկու ներկայ և երկու անցեալ. առնք բոլորն ալ քաղաքեալ ձևեր են և կը կազմուին ա-

պատճառ ընդունելութիւնը խոնարհելով էական բային ներկայ և անցեալ ժամանակները հետ։

Այսպէս՝

Ներկ. կրըմ՛ական ըմ՛, կրըմ՛ական ըս ևլն. կամ կրըմ՛ացուիմ ըմ՛, կրըմ՛ացուիմ ըս ևլն.

Անց. կրըմ՛ական իմ՛, կրըմ՛ական իր ևլն. կամ կրըմ՛ացուիմ իմ՛, կրըմ՛ացուիմ իր ևլն։

Առնցմէ միայն մասնիկով կազմուածները աւելի քիչ գործածական են քան միւսները։

70. Հրամայականի եզակի երկրորդ դէմքը կազմելու համար արմատին վրայ կ'աւելցուի առաջին և երկրորդ լծորդութեան մէջ ի, ի (գրական է իր ձևը), առնց աճել և անիլ ձևերուն մէջ իր, քիչ անգամ ալ ի, է, երրորդ լծորդութեան մէջ ա, իսկ երրորդ լծորդութեան ունալ վերջաւորող ձևերուն մէջ միայն ց մասնիկը (գրական են էր, իր). օր. չափէ—չափի, կմախէ—կմախի, ծմծկէ—ծմծկի, բիր (բի, բէ), ուռէր (ուռի, ուռէ), մէռիր (մէռի, մէռէ), փսէր (փսի, փսէ), կյօռուա, զրուի, հակնց, կյօղաց, պմրկաց, մօռաց ևլն։

Հրամայականի յօգնական եզակի երկրորդ դէմքը կազմելու համար ալ առաջին և երկրորդ

վծոլզաւթևննեըը ևը պահանջեն Ւցէիյ, Ւցիիյ, էիյ, իիյ, անել և անիլ վեըջաւորող բայեըը էիյ, իիյ, եըբոլզ վծոլզաւթևնը ածէիյ, ածիիյ, աիյ, նակ անալ վեըջաւորողնեըը ածէիյ, ածիիյ. օը. չփէցէիյ, չփէցիիյ, չմփէիյ, չմփիիյ, կըխէցէիյ, կխէցիիյ, կմխէիյ, կմխիիյ, մէոէիյ, մէոիիյ, բիիյ, բէիյ, մեէիյ, մեիիյ, կյօռոմցէիյ, կյօռոմցիիյ, կյօռոսիյ, կյուղմցիիյ, կյուղմցէիյ, մռռոմցէիյ, մռոմցիիյ ևլնն:

71. Ստորադասականին ներկան և անցեալը նոյն են անորոշ ապառնիին ներկային և անցեալին հետ՝ առանց կը մասնիկի. նոյն ձևերը կը գործածուին նաև իբր թէական, ըղձական, նոյնպէս և շեշտուելով կամ թող ձևին հետ կցելով՝ իբր հրամայական:

72. Ցարակատարին ներկայի և անցեալի կրկին ձևերը կը կազմուին անցեալ ընդունելութեան կրկին ձևերը խոնարհելով էական բային ներկային և անցեալին հետ. այսպէս՝ կմռաղ իմ, կմռած իմ, կմղած իս, կմղաղ իս, մնմցալ ի, մռռմցած իր ևլն:

73. Բացի այս ձևերէն Ղարաքաղի բարբառը կը ճանչնայ նաև պատմական, պարտադրական և անվիջական ձևերը, որոնցմէ առաջինն ելեւէջը սովորական են տաճկերէնի մէջ

և անցած են նաև մեր քանի մը բարբառնե-
րուն, յատկապէս Պօլսոյ հայոց բարբառին.
բայց երբորդը Ղարաբաղի բարբառին մեծ
յատուկ ձև մըն է:

74. Պատմական եղանակի բոլոր ձևերը
կը կազմուին ներկային, անկատարին, ա-
պառնին, յարակատարին, անմիջականին
(ինչպէս և պարտաւորականին) թէ ներկային
և թէ անկատարին կրկնակ ձևերուն վրայ
աւելցնելով ըլալ (լեալ) դերբայը. այսպէս
սիրում իմ ըլալ, սիրում ի ըլալ, հնձիս իմ ըլալ,
հնձիս ի ըլալ, կըրկնական իմ ըլալ, տլացուիմ իմ
ըլալ, կրկնական ի ըլալ, տլացուիմ ի ըլալ, կտրած
իմ ըլալ, կտրած ի ըլալ, ուսնցալ իմ ըլալ, ուսնցալ
ի ըլալ, հսկիլալ իմ ըլալ, հաս ու հաս ի ըլալ,
կտրած պիտի ըլալ և այլն:

75. Անմիջական ձևը ունի ներկայ և անց-
եալ. առնք կը կազմուին անեղևոյթին գոր-
ծիական հոլովը խոնարհելով էական բային
ներկային և անցեալին հետ. այսպէս՝

հանիլալ իմ, պրծնիլալ իս, բխիլալ ա և այլն.
հանիլալ ի, պրծնիլալ իր, բխիլալ ար և այլն:

Այս սովորական ձևէն զատ անմիջական
եղանակը կրնայ կազմուիլ նաև բայական
պարզ արմատին կրկնուած և ու շաղկապով

Միացած ձևով. օրինակ՝ հատուհաս րմ, հատուհաս հաս ի կամ հավրհաս րմ, հավրհաս ի. նոյնպէս թկվրթակ րմ, թկվրթակ ի և լն. Անմիջական եղանակի այս ձևը գոյութիւն ունի միայն քանի մը բայերու համար և քիչ գործածական է:

Անմիջական ձևերը կը նշանակեն հասնելու վրայ եմ, հասնելու վրայ էի, այսինքն քիչ մնաց որ հասնիմ, քիչ մնաց որ հասնէի և լն:

76. *Պարտաւորականն ալ ունի ներկայ, անցեալ, ապառնի և յարակատար. վերջի երկուքը նաև ներկայ և անցեալ, պարզ և ատակական ձևեր. առնցմէ ներկան և անցեալը կը կապմուին ատրադաական ներկային և անցեալին նախադասելով պէտք ա, պէտք ի, որոնք կրնան նաև վրէր շաղկապը առանալ. օր. պէտք ա իյնի, պէտք ա կնայի, պէտք ա ցնի, պէտք ա ըսէր, պէտք ա շար, պէտք ի իյնի, պէտք ի տար, կամ պէտք ա վրէր ցնի և լն:*

Ապառնին և յարակատարին ներկայ և անցեալ պարզ ձևերը կը կապմուին ապառնի և անցեալ ընդունելութիւնները լառնարհելով պիտիմ, պիտի(պարտաւոր եմ, պարտ եմ, պարտէի) բայեն հետ. օր. կնրած պիտիմ, կնրած

պիտիս, կարած պիտի, կարած պիտիմք, կարած պիտիք, կարած պիտին. կարած պիտի. կարած պիտի, կարած պիտիր, կարած պիտmr, կարած պիտինք, կարած պիտիք, կարած պիտին.

Կրկրկական պիտիմ, կրկրկական պիտիս ևլն.

կրկրկաև պիտի, կրկրկական պիտիր ևլն:

Ասանց ասատկականն ալ եկուքին մէջտեղ կ'աւելցնէ պիտի անփոփոխ ձևը. օր. կարած պիտի պիտիմ, կարած պիտի պիտիս, կարած պիտի պիտի, կարած պիտի պիտիր, կրկրկական պիտի պիտիմ, կրկրկական պիտի պիտի ևլն.

Վերջիններեըը կը խոնարհուին նաև հինի՝ վինել բայով. այսպէս՝ օր. կարած պիտի պիտի հինիմ, կարած պիտի պիտի հինիս, կրկրկական պիտի պիտի հինիմ, կրկրկական պիտի պիտի հինիս ևլն. անցեալ. կարած պիտի պիտի հինի, կարած պիտի պիտի հինիր, կրկրկական պիտի պիտի հինի, կրկրկական պիտի պիտի հինիր ևլն ևլն.

77. Դերբայներն են.

1. Ներկայ. օր. կարող, մասող, խմսող, մուռացող ևլն.

2. Անցեալ. օր. կարած, մասած, մուռացած կամ կարալ, մասալ, մուռացալ ևլն.

3. Ապառնի. օր. կրկրկական, ըսկրկական, մուռըկրկական կամ կրկրացուիմ, ըսկրացուիմ, մուռըկրացուիմ ևլն.

4. Անորոշ. օր. կմարիլ, մտել, մուռմնալ ևլն։

78. Անկանոն բայերը կատարեալին, հրամայականին և անցեալ ընդունելութեան մէջ ինչ ինչ խոտորումներ կը ցուցնեն, որոնք համաձայն են գրաբարի ձևերուն՝ միայն ձայնական օրէնքներու հպատակութեամբ. օր. յիկը՝ եկն, մը՝ մ՛ուտ, կալ, կմալ՝ կալ, կալաւ, ըրէ՝ արա, ուրարի, կէցէ՝ զգեցայ, ծրվէ՝ եռաւ, տօ՝ տուր, ի՝ ել, կմց՝ կաց, կէց՝ զգեցիր ևլն։

79. Կրաւորական բայերը նեղգործականին ել, իլ վերջաւորութենէն առաջ կը նեղմուծեն վ մասնիկը. օր. կմարվիլ կամ կմարվել, սիրվիլ կամ սիրվել ևլն. ասոր համեմատալ ամբողջ բայերն նանարհուսմը. ինչպէս սիրվիմ, սիրվիս, սիրվիս ի, սիրվինք կամ սիրվինք, սիրվիք ի, սիրվիմ, սիրվիմ ի, սիրված եմ, սիրվածս ի, սիրվածդ ես, սիրվածդ ի, սիրվածն է, սիրվածն ի, սիրվածք ենք, սիրվածք ի, սիրվածդ էք, սիրվածդ ի, սիրվածք են, սիրվածք ի ըլալ ևլն ևլն։

80. Անցագործական բայերը կը շինուին ցնել մասնիկով կամ տալ բայով. օր. սիրցնել, սիրցնիմ եմ, սիրցնիմ ի, սիրիցնական եմ, սիրիցնական ի, սիրցրի, կամ սիրցուցի, սիրցուցեր, սիրցրու, սիրցրեք ևլն։

81. Բացասական բայերը կը կազմուին մինչև այստեղ յիշուած ձևերուն վրայ ա-ւելցնելով նախդիրը չ կամ վերջադաս վրէ. այսպէս կ՚արդի չ՚ըլլա, կ՚արդիս չ՚ըլլաս, կ՚արդի չի, չ՚իրէ՞ք, իրէ՞ք վրէ, կրդնայ չ՚ըլլա, կ՚արաղ չ՚ըլլա, կրդնացուք չ՚ըլլան ղրկել, կ՚արած չ՚ըլլայի պիտի, չ՚ըլլա բնակի, բօղ չ՚կ՚արէ, բօղ կ՚արէ վրէ, իմնիվաս չի, ըրէվաս վրէ, չիմ ք՚արի, ղրկնալ չ՚ըլլա, խրնամիմ վրէ, ցաւ չի ևլն։

Արգելականը կը կազմուի անեղևոյթին վրայ դնելով եզակիին համար արէ (մի), իսկ յոքնակիին համար արէք (մի՛-ք). այսպէս կ՚ծնա-նալ արէ, իրէ՞ք արէ, արնալ արէ, արնալ արէք, կ՚ընթիլ արէ, իլլալ արէք ևլն։

Զ. Անփոփոխելի բառեր

82. Անփոփոխելի բառերը (նախադրու-թիւն, մակբայ, շաղկապ, ձայնարկութիւն) բառարանական կոչած է. ուստի մենք ալ այս տեղ ատոնց այբուբենական մէկ ցուցակը դնելով կը բաւականանանք.

83. Նախադրութիւն և մակբայ.

ա՛նջատ հապի՛ թէ

ա՛ռաջ առջևը, նախ քան

ա՛ւտ՚ վր՚ վախարէնը, տեղը

ոյ բաւական
ոՀբէս ոէպի ետ
ոԻրի ոէպ 'ի
Էլի նորէն, կրկին, վերստին.
Էլրհա ամենևին
Էյօր մեւս օր, մէկալ օր
Էնչափ այնչափ
Էսչափ այսչափ
Էդչափ այդչափ
Էֆիւց վաղը
ընկիւս յայնկոյս
ընկԻւսաև այն տեղէն
ընկԻւսավ այն տեղով, այնտեղէն
ընտՀտը այնուհետև
ընտո, ընտՀդաև այն տեղ, այնտեղէ
ընտի այնպէս
ընտո ուտեղ, ուր
ընծյին առջևը, առաջի
ընվրտնա, ընուրնա առաւօտուն
ընկիւս յայսկոյս
ընկԻւսաև այստեղէն
ընկԻւսավ այս տեղէն, այս տեղով
ընտո, ընտՀդաև այս տեղ, այստեղէն
ընտի այսպէս
ընօր այսօր

ըսկո այդաեղ
ըսի այդպէս
բանկուզ մինչև նակ եթէ
բօրևը, բօրև ուր
ինսի այնպէս
իակի քնաւ
իսոի այսպէս
իոի այգպէս
ղհմն մէկ ալ, այլ ևս, երբ
խէ ինչո՞ւ
խոկ քիչ մը, սակաւ ինչ
կրևան քացի
կիրք յանկարծ
կօխմը, կօշոը քովը
հանցու վրայ սրպէս վն
հանց ա վրայ սրպէս թէ, նըը թէ
հանց ինի նըը թէ, պարզես
հէոց անդամ
հէոևան եւևէն
հէոի համար, վասն
հղկնտակ հակառակ, ընդդէմ
հիրի ճրը
հիրի վրայ երբոր
հինչ ոեղ ո՞ւր, ի՞նչտեղ, ո՞ր տեղ
հինչման ինչքան, որչափ

հռւևց ինչպես

հռւևց թա ինչպես թէ

հռւևցթավիւր ինչպիսի

հօր ո՞ւր, յո՞

հրէս, հրէջ, հրէն ահաւասիկ, ահաւասիկ, ահաւանիկ

դաբաղարշու դէմ առ դէմ

դօլը կողմը

մմժդօլ } մէջը, ի մէջ կոյս
մմշիւս }

մաչ, մմչը, մմչան մէջ, մէջը, մէջէն

մրհմր վաղն, հաւասը

մրհիկ հիմա, այժմ

մրհէ որպէս թէ

մրհիկան այժմեան, հիմակուան

մրհիկան յէտը այսուհետև

մրնգյաւ մինթէ

մրչանիմ այնքան որ, մինչև որ

յէտ ետ

յէտը ետևը, ետքը

յէտը հէտը ի վերջոյ, վերջապէս

յեր ի վեր, վերև

յրաս, յրան վրայ, վրան

յրտը յէտի ուշ ուշ

Գրհէտ միասին

ևի նեցա, և նեցք

ճրտմնա կրկին, վերստին, նորէն

չկ ոչ, չէ

չհնվրկր որովհետև, ինչու որ, Թոք. չիւնքի

չուռռ մինչև

չուրհկիւ մինչև երեկոյ

պտտատ մի քիչ ժամանակ

պճնտատվ վատն, պատճառաւ

ատ այսօր

վրկչ ոչ, չէ

վրռրվկռ եռևի վրայ, յետս յետս

ցմկը տակը, ներքևը

ցհհարը դէպի վեր

ցհղամ վոհատրէն

ցհմաց, ցհմը դիմաց, դէմը

ցրվհր դէպի վեր

ցրմնցհմ դէմ ու դէմը, ճիշտ դէմը

ցիյհր դէպի վեր

ցիւս դուրս

ֆմռնակը եռ

ֆմնքհ քանի

ֆրշրհմնա առաւօտեան

84. Հաղհատներ.

ախրր վերջապէս. բայց տակայն

ամեն բայց, սակայն
բա հապա, ի հարկէ
էլ ալ, ևս, այլ ևս
բա թէ, որ
բոկ միայն թէ
բան վրէր եթէ, եւթէ
յա կամ
վրէր որ, վի
ու և, ու

85. Հայնարկութիւնները.

Ա ոմն, այ. ինչպէս ամբոխ՝ ոմն քոյր, ամբոխ՝ ոմն տէր հայր, ամպ՝ այ տղայ
բա՜ հապա, ի հարկէ, այդպէս ուրեմն
դէ օն, ամբիք
լիսու ուրախութեան
լինի, լինէ այ, այ դու
ընկերակ եղանկ
ըզզում ուրախութիւն յուզնող
բօ՜ զարմացական
հա այո
հայհայ ի հարկէ
հմփռուռ ախտաս
հո՛յնիւ աւազ, ախտաս, վա՜յ երեն
հր՜ ոյժ աուազ
ուհ ցաւի նշան

ուխտաւոր ուրախութեան
վայր վրհ ցաւ
խնդակ երանի թէ
օ՛խ զոհունակութեան արտայայտող

Է. Շեշտի մասին

86. Ղարաբաղի բարբառին մինչև այստեղ պարզուած երևոյթներուն մէջ ամէնէն աւելի ևակատիպը շեշտադրութեան երևոյթն է. այս մասին հարկաւոր եղած օրինակները և զանազան կանոնները պարզուած լինելով արդէն ձայնաբանական մասին մէջ, ևրաքանչիւր ձայնաւորի սկիզբը, կը մնայ ընել պատմական վերքրնի տեսութիւնը շեշտադրութեան մասին հայերէնի մէջ և ցոյց տալ թէ ո՞ւրկէ ծագած է Ղարաբաղի բարբառին շեշտելու այս եղանակը.

Հայերէնը ևր ամենանախնական վիճակին մէջ ևբրև հնդևրոպական լեզու՝ ունէր հնդևրոպականներուն յատուկ շեշտադրութեան եղանակը, որ ևրաքանչիւր բառի համար տարբեր տարբեր ձևով էր։ Քրևտոսի դէպի առաջին դարը հայերէնը միօրինակութիւն մը մտցնել ուզելով՝ շեշտը տեղափոխեց ընդհանուր կանոնով բառին վերջընթերը

վանկին վրայ, ճիշտ այնպէս ինչպէս է այժմ-
եան Ղարաբաղի բարբառը։ Այս վոկսոխու-
թեան անմիջական և գլխաւոր արդիւնքն
այն եղաւ որ շեշտին յաջորդ վանկը (այսինքն
բառին վերջալանկը), ինչպէս և շեշտէն ա-
ռաջ գտնուած իւ ու ձայները ինկան։ Բա-
ռին վերջալանկն ալ ջնջուելով՝ շեշտը մնաց
բառին ծայրը, որով հայ լեզուն դարձաւ
շեշտալոյս։ Այս վիճակին մէջ կը գտնենք հա-
յերէնը Քրիստոսի հինգերորդ դարուն, երբ
հայերէն գիրերը հնարուելով՝ մատենագրու-
թեամբ պահուեցաւ։

Այս վիճակին է որ մինչև հիմա պահուած
է հայոց գրաբար լոյսը բարբառներուն մէջ։

87. Ղարաբաղի շեշտադրութիւնը, որ
յատուկ է նաև Ագուլիսի, ինչպէս և Տիգրիսի
բարբառին, կրնա՞նք ըսել թէ հայերէնին
նախկին յարաշեշտ վիճակը կը ներկայացնէ։
Ցայտնի է թէ ոչ։ Որովհետև հայերէնի այդ
նախնական վիճակին բառերը երբ համեմա-
տենք Ղարաբաղի հետ Ագուլիսի ձևերուն
հետ, պիտի տեսնենք որ շեշտը վերջիններուն
մէջ մէկ վանկ աւելի ետ է տեղափոխուած։
Այսպէս օր. հին հայերէն *քագաւոր և գո-
ական ու նոր հայերէն թագաւոր, եղիսէին

ալ ո ձայնաւորը կը շեշտեն, թէև մին յա-
րաշեշտ է և միւսը շեշտուլոր։ Իսկ Ղարաքաղի
բմայվրեր ձևը շեշտուած է ա-ին վրայ, և
տարբեր է սոյն երկուքէն ալ, թէև յարա-
շեշտ է։ Պարզ կը տեսնուի որ դասական
հայերէնի շեշտուլոր ձևերը երկրորդ վոփո-
խութեան մըն ալ կրած են Ագուլիսի և Ղա-
րաքաղի բարբառներուն մէջ։

Եթէ նկատենք թէ այս վոփոխութիւնը
յատուկ է միմիայն յիշեալ Լովկատահայ բար-
բառներուն և գոյութիւն չունի ուրիշ տե-
ղերու հայ բարբառներուն մէջ, եթէ նկա-
տենք նաև թէ Լովկատեան ոչ—հնդևրոպա-
կան բախմաթիւ լեզուները առ հասարակ
յարշեշտ են, վերջապէս եթէ նկատենք թէ
Ուտեաց, Գողթան, Արցախու նախկին ոչ—
հայ և ոչ—հնդևրոպական, այլ Լովկատեան
ազգատոհմին պատկանող և յետոյ հա-
յացած ժողովուրդներուն ալ նախնական
լեզուն (այժմ Լոռած աղուանեբէնը) յարա-
շեշտ պիտի լինելու, կարենանք հաստատ հետևցը-
նել թէ Ղարաքաղն և Ագուլեցոց սոյնպիսի
շեշտադրութիւնը դուռ հետևողութիւն և
շարունակութիւն է լրեննյ կորանցուցած
նախկին քնիկ լեզուին շեշտադրութեան։

Ը. Բարդ բառեր

88. Հեշտագրութեան օրէնքէն եւս

Վարաբաղն բարբառին ամէնէն աւելի հատիկ երեւոյթը բարդութեան ազատութիւնն է. Առանց դուրս ելլելու հին հայերէնի օրէնքներէն, Վարաբաղն բարբառը կարող է ամէն պարագայի և առանց դժուարութեան երկանդամ բարդութիւնները հերոտել, նոյն իսկ երբ բարդ բառ մը ունենալու առանձին պէտք ալ չկայ: Այս մասին նա կը դերազանցէ նոյն իսկ գերմաներէնի նման ազատ լեզու մը: Իբր օրինակ մէջ կը բերենք հոս քանի մը ձևեր, ընտրելով յատկապէս այնպիսիները՝ որոնց համարժէքները ոչ թէ միայն գոյութիւն չունին հայերէնի մէջ, այլ և աւելորդ, անպէտ, ու մինչև իսկ անճաշակ ալ կը համարուին:

Այսպէս՝ *տղվրվրէնը՝ տաւարի ոտք, հրթնմէր՝ հարսի քիթ, ղղհու՛ի՝ էշու ապի, վրնվրդէյը՝ մատի եղունգ, վրնվրմնանը՝ ոտքի մատ, ֆրմրիմ՝ քթի արիւն, ձրկրտֆրրտնօվ՝ ճակատի քրտինք, վրդրմէր՝ վեղարի քիթ կամ ծայր, խնձուրկէպ՝ խնձորի կեղև, տուխտրմէրէս՝ վխտած հոտ, գիրմատէրտ՝ գայլի սիրտ ունեցող,*

բնթատի՝ թելերը թաւիտած, կղրխմանագ՝ գլխոտ տաշ, վրևնմանագ՝ ատքի տաշ, ըմբաթել՝ յօնքի թել. աւխամվրէս՝ ոտքի հատ, ըղրվրէնցիր՝ էշու ատք, վրևնմէկ՝ տատին ծայրը, եւն. եւն.

Գ. Լ Ո Ի Ա Գ.

ԹԻ՛ԻՆԻՆ ՊՐԻ՛ԼԻՆ *

(Նմոյշ մը Գաւրաքաղի քաղքաւռէն)

Տմարվա բիվը լաւ ուհնալու չի կյաւմ. չօրբալչի ուսնակ մրնալ աւր. Ա՛սաւծ ուհր շնո՛ղք Թուխի դռյուն մրի լուլրնալ ոօչչ խոխա բա՛խշից. (Միտնուհրը չար ուշկա պռնիհ): Թուխի դռյին լրհնուն տրհկալ տո՛ւորք աւր, Ըսրծու հղհ՛ցը չրա մրնալ ո՛ւրբ՛ւր մորք աւր: Մրնալ բօյ օնաւր, ուրնալ պռնտկհր օնաւր, վրհր չրշհր խհ՛լրց կը ֆրլնաւր. չնուրա չհնալ ճամպաւբ, բրդի խրհսր կրուածած օնմհրը, բրիֆչնամկու ունաւնալ փչաստռնտհ տվօղ ուշկհրը, բրհսաւնալ կախ ըլոժ կո՛ւրբհր խնճհ՛օռու ունաւնալ

---

* Այս հէքիաթը մեզ հաղորդած է մեր պատուական բարեկամը Շնորհ Հ. Եսայի սարկաւագ՝ Վարանդայի Գիշի գիւղէն, որ Շուշի քաղաքէն մօտ 40 քիլոմէթր հեռու է. Ուղղագրութիւնը մեր դրութեամբ է. Բերականական օրէնքներու մասին յատկապէս օգտուած ենք Գեր. Խաչիկ Ծ. Վ. Դադեանէն՝ որ Վարանդայի Չարդանաշէն կամ Վերին Թաղաւարտ գիւղէն է. Շուշի քաղաքէն մօտ 25 քիլոմէթր հեռու։

թշխէրը, չմօրանը ընգուռճևիկե ևի հանօղ քէղէրը, պէ-
տոկ ու կո՛մքիւր պլուրշևիկե, լուծխվու կլեօցու ևևան
Էրկու ւնշկե ևաչօէղան կախ լլոծ ՀԷքը, չլշօղկե
ւնտեսակե ար պՀէտիւմ: Միե իւնկաւվ պւնկաս ախղ
չօևար ևէր թ·Էւևի դնւյիե. վլէր ասէս՝ միե փիս
պէևու խւնռնգլվուռ չար. հա՛յս միե ևո՛րքու յա
խրխու ւնասած չար քա տէղօ ծօխ ա, յէր կաց պլէե
հասէ, յա էլ քա ւնշկե կլլիսկե օևՀ կա. կղլէօխը
ֆաշ ֆլցած, Էւրոե հրէսէ չշխւնդլվ ար, Էւրոե
ֆլոքնգլվՀւնվը միե ֆւնևէ կա՛պէկ հրվՀւնֆուռ, քաւվ
ւնևուռվ պրէասե պլէևսե, հւնևցու ևևա վլէչ լոէւշու
ծլէոֆէ չլշէչխս: Թ·Էւևի դնւյիե Էւրոե ևևասևե ծևաւր
վլէչ ևէր շէևուռվը. ւնևգլվը սԷրուռվ չար շլևմ՛ցուռց,
Էւրոե հրևգէրուռցը. չևդրա մրէաւր վլէր, չօխ Էս-
ւչծու հրդլցաե ախս չէկած, ւսաբա չևդրա ծօևը
ֆևդէւով, հւնցը հա՛րավ չևէչավ չե հրպրւնպած.
քարա ևէաւր էլ ևէր Թ·Էւևի դնւյիե շաս ար կգևլվալ,
շլօէրաճ խլռւնվալ. միե ֆևէևիե էլ ւնշկավ ւնշկը
չծևար քա չէշի:

Ըսւչծու քա՛խօած խւնխևե ծխաը ծրը վլէր
ռճց կւնցավ, ուրքճֆյավ քէղլռա կլճֆլվար. ա՛մեռ
ևէր Թ·Էւևի դնւյիճ շաս ևլէօկ չևէչաճը չէօլ, ծէսավ
վլէր Էւրոճց շլէճգլռը մե հսճց Ըսւչծու հղէ՛ցը ևոլբ
չկա վլէր պլէչի շէևիե, խճխսճ կճֆէչ ասե: Ի՛ճֆչը
ֆճֆչը ևլէօկ ևճէչաճը չէօլ՝ ւնասավ ա. չլէ՛, կւնրէչ

Լրա խնդաս ասկրնցնց բնդիա. բրկդրտա ընջդա վեր ա, յրգյկրաս յա յրգյկնցյան վին հաց սրկի ճամրիա վրեր, վրեչ ագավրեր իննի, վրեչ ես կյդդ-ծամվրեր:

Էս բսկրաևր յեր վեր թհևնի դամյին Երկո սրոզ հաց ա տրնիրա յեաէխնի վամյին, վամշկնի իդաբաև, վին փոդ եչ ծեոֆրնանա ու հոկ բղնաև: Շաա ա ֆյրնիրա, խրրեգյ ա ֆյրնիրա, Ա'ասած ա գհեդաև, վեոչը չրնիրա ա վին ճար ծրիանդա:

— Տա հոռվ բս. հհնիչ ագրբ բս. բնոն բս ֆյրնիրա.

— Ճես ես հհնիչ շրնա'գե ես հհնիչ ագրբն բսև, բսեի բսեի սրկնա ագնար բսև ֆյրնիրա:

Մեր թհևնի դամյին ակրբը սկց բրաև ու հհնիչ վրեր կար, ամից բնդրաև. յեանաև էլ հրրգրդց.

— Գա տոռ հհնիչ ագրբ բս, բիսպրդնցա. հհնիչ փա'Ճաոռ տար բս:

— Ճես ճար ծամսող բև, խրոխյեչդա յրև կյաև. ես հհնիչ օրհարն բև ֆյրնիրա, ա'ամա ֆա խա'բրհ հրդես կրծոհև, վին ֆանե օր էլ յես կրդ-հհև. բնդրա սոռար վրեր յես բև վրեր յես բև ֆա շոռ յեկած ագրբը. բնճա'Ճա յա'վը ելժեր բա ֆյրկնաա:

— Ձե, բիսպրդնցա. իև ամրեբը ագնեչյես ակը ամնեսկ ա տրվալ բա ամնրեր ճար ծրիանդա նրնե.

պէն չիրուլիս. ձօր ծուխուղնէն պարէկամ տննմպանը
Վչէտը պի՛ւլնու յա տրէզու ւնում մո՛րիս մ՛րիւնը
ծծում րն, ձնը փրարվրէր շօռ տառ, իմիսէֆը
տնիրսնը ֆրցիւմ. ա՛մէն ֆերմէֆ տրադրզուռ,
Վրդրիւմ ու բա՛զի ւնում շօռ կյում: Զէ, բխ-
պրուգու, օզրմ չրմ, ծկոֆ ֆմշի բնիծմ՛նիս, ֆու հոռ
իրս տ՛նում. ռօղ վրէր չէս իմ հրոկն ֆրնիւմ, իմ
օզոծ մորբը ֆրրբ՛նիւմ:

Ֆրնիւմ ա ֆրնիւմ, ես պէօ՛նզմ էլ չրնիւմ
ա ինն պրէրու: Մէր Թ՛հնէի պմշին ռասրան էլ ա ծ-
առում բա ֆնէֆը հոռվ ա, պօռն ա ֆրնիւմ. ա՛մէն
չ՛ծնում էլ պա՛ռէ ռոռ ֆրցում:

—Ա՛պրէր չռան, չէս գ՛նդում րմ վրէր
տուֆ էն մ՛կրմ՛նզռան խժմրռմ՛նֆռվ րմ. հ՛հնզչ՛ռ վրէր
է, չով բա վիռ կրնֆում րմ մէր իրրհօգր, բմ՛ղրմ րմ
մէր մրռրնէն ... հա՛յռ էպզռնֆր բօղ չ՛ռ. ժառ էլ
րմ ծառ՝ բա հ՛նզ ա ժօղմ՛ռուրբ չ՛էժծ կյռ,
Էաբծու հրղրցան ռ՛ռա չրկյռ: Ա՛մէն հ՛նզ կմ՛նիռ
վրէր ծրզմ՛նա էլ րմ կրրզրռմ՛ռռ. տուֆ էլ կմ՛ռրմ
չրմ բա ծէր ըրրսն՛էռն խաչ ֆմշիֆյ. հրոնզմ՛նցէ
չ՛էշօղր գ՛նդում ա բա սրռգրնէռ րմ բմ՛կում ...
ժառն էլ չրմ չուվ ծ՛ղրմ. չ՛էժծ կրրվօղր կմ՛ռրմ
չ՛ռ բա վրէնզնր կ՛նզռ ... իմ՛ռկր մէր մմ՛ֆռ ռ՛նռ,
տուֆ ժառ չրմ ծ՛ղրմ նռա, ժ՛կն պմ՛պռյ րմ մ՛նզրմ ...
հրոռուռէն չռվ րմ բմ՛ղրմ, ֆրռէրֆ՛ն վիռ ...:

Հա՛, եև վրէկվալ պէնեկրը ւնապրմ չրմ՝ ըևդրա վհար վրէր ժէմնուակ չնիրմ. շաս ըմ **բա՛յդի**. Էրկաև հոդ քէդրևա ֆչրևիրմ. բա վրէր միև հնրիչ վախս **օ՛ճգաաք** կրոնէկ՝ միև միև կրաա՛ճիրմ՝ հնևցու **ձէր վա՛ճդէրը** չշիւմրֆէս ւմ՛րրիֆը չոխ էլ հրաւկնևաև. բա վրէր չրէ՝ չրէ՝

Իրէֆրևչէ **դէ՛** օճդաևը Թ·հևնի դնդիև չրհից Ֆչրրաւնէև: Մրէժաւպնդիա կրոբա՛ցօդ՝ ևէր Թ·հևնիև Ֆչրրաւնէև էլ հնդվաև չկնգաւչ՝ ևասից.

—Չէ՛. ֆչրգնևա էլ շևաւրհնէկաչ չրմ. ըևդրա ևհար վրէր՝ ոա էլ բա ճրևկրոնէաև աըևիւմ ւմ՛րրիցը ևնդիև. ևէհիև վաւչ, հրրաւնէրոաև շաս ըմ ոաւմ՝ վրևա՛ճ էլ Էրէա հաևց շօդ բա ոաւմ՝ վրէր կաւնևա հրվնդէհիև էլ օ՛ճգաաք չրդևաւմ՝ ոէհգիր՝ ոկօր վրէՀոևաւմ ա:

Ասրրը չնժնաևը չՀար՝ Թ·հևնի դնդիև չրհիւմ ա ևիև հրրըշաւնդոա.—«Տոա հոդվ բա՝ հէհիչ ևաւրբ բա» ֆրոցևէկաևը չհար՝ ևապմ ա.

—Ա՜չ՝ հէհիչ ըմ ևապմ. ֆէգ հնևվաև ըմ. ըևդրա ևհար վրէր ըրբաւպշէոքնևա յա կշդոժըվրաւքնևա հրոոէ-չ-բա. հնևրաւս ա **ֆյա՛ոքբ** չբա ևապմ՝ չնժնիև ՀՀուֆչիև էլ Էրէմև վդոիև կչնմ բա ոնևիւմ. ոա-վ-բա վրէր ոա-վ-բա իև պրէչիև:

Կևնճիֆը պրժևիէչաևը չՀար՝ ևէր Թ·հևնի դնդիև ֆրրըշաւնդէհիև ևչհէոա պաւրէկաւմ ա ոէՀոևաւմ՝ ևիև օ՛ճ-

գաթը ընգած վո՛դա էլ հոգըևուռմ.

—Պրէլի ջաճ, ախխեցգ պարհկառմ ըևիմ. ծնակէլ ախէր ըձմո՛ևու, հիթ ըս կղզուո՛կաև, իմ հիւրֆիս տնևիխս։

Պրէլին ասըռմ ա. էս հիևլ վա՛խաը.

—Ձրէ, պրէլի ջաճ, էս շատ ձրէ՛ևի ա ... պա էլ վչէր ծրվա պարհկառմ ըևիմ, մի կա էլ խվիլ. վառտա ա, վչէր հևևցու կևրիմ մին խէլո էլ ևապրիմ ...

—Դէ լով, քօղ ֆու ևասածև ըևէ.

Հրէշտակը ըստևևու չէաը բէվէրը բևիբևևրից քա ծրևկէ չէրգիևիմ պևցըրո՛ևա, վէր Թէռևի դևչին վէ՛օկաև փռևից, էղըէո դևչաևիմ ըրաղ.

—Պրէլի ջաճ, պա քօռև ըս ֆչըևիռմ, ինձ ըսէի քօղռում էչըաբըդրևևու ևևչի. ըղևչաևիմ, պըղևսաևիմ ըև ևևըռմ, վչէր ինձ հրէշտաևօքռև էլ տաս:

—Լով, լով, ըս էլ հիշա ա. հէքռ վչէր ծէր շրէճռումը ագա՛ռլաս չա ճա՛չաղ կէևի, տու ֆչէևի ըևոէդ, չէս էլ ըմ ըևոէդ ըևևո՛կոև. չէս ևէևաէ ֆռ ևչկէս ըմ ըռվըռևկաև. չէշի, տէս, քա վչէր չէս կըէսէև ֆըշտև ըևի վէճևևը կևցած, գէղա վչէր պրէ-ևըրը պիռոք ա, ևըռևըռևկաև ա, չէս տէռ ֆչէևի տօև. ա՛մէևա վչէր վըևևէռէև ֆշտև ըևիռմ վէճևևը կևցած, գէղա վչէր ադըևևևկաև ա. ագա՛ռլըվէճ հծռաև, չա ևծռաև փռալ ֆևիֆչչօղ, ևսէ քա չէս կը ևրդըցըևիռմ:

Էս բսէլաձը չէտր, պրէչիս զգհևիշը բրփրևմարից, բրէկվէրը մեսմկից, վէհևևէրը ամպաս կրտրից, միս մը-ճա՛ւռաձը չէտր ծաակրվից չրզհևմիս ըրէսհև կիւտվաժ բուխպէրհև մմչիս:

Թհւնի դմչիս, հրկու ոճևմևը չէտր հս վը-ռա՛կավը հրուսռմցավ, խաւ՛այաբև հլ փծխից, հւռաճց շրճռ՛ցուց ջռ՛րգյը մրռավ. ջաճև հլ հևչաճիշ հրմրդմցաւ, վրէր հլ հծգից վրէչ բս պրէչիս հւռաճ վրդիև ռօ՛ճաղ կյռ. հծգրմ աւր չծ՛ռաևը վէռ.չը ապրէ հու ապրէ ... րևդրաս մհաւր վրէր, հրիշռմկէճ ևրհէս պաւրհկաւմ ոճևմզաձը չէտր, ֆոբևօվիֆ մսաժ պէճը մրևճաճ ֆրցռ տւր. հւռմև տմևը ճսսաժ, վռաւը (մևդռաւ մճա) կռմ տր հհւոբռվը ճի տհոճուռմ ջռւբը ..: Մրև ֆմևի ոճևմևը չէտր՝ հհւրֆրև իճիչ ռճհկու վա՛իռբ մռեռմճուռմ ա. Թհւնի դմչիս չռդրճ-դէօ՛օռկ ա ճի մճևճուռմ. հրհիշռակճ հլ հւռմճ վրդիև կյաւմ ա, կրդիռմևը չէտր վհճևը կհ-ճուռմ: Թհւնի դմչիս չհիշուռմ ա, տրհսճուռմ պրէչիս կրդիռմևը չէտր, հդրհա դմչաճիֆ ա մևգրմ, ա՛մմռա պրէչիս մապրմ ա. «յրէ, վրէր չրէ, հհւրֆրև բհդրմռա ռմճիռմ»:

Մեր Թհւնի դմչիս ռհսճուռմ ա վրէր հլ ճաւր չկա, դա՛ռաի շօռ ա կյաւմ, վրհևևէրճ ռմճուռմ բրդի հրհիշռակը. պրէչիս ծչկուռմ ա կրդիռհճ ռմճգիւևը, Թհւնի դմչիս հդրհա շօռ ա կյաւմ, վրհևևէրը ռրէռմ

ասլիս.—ըսեչ մին օր շողրմնի կըտրէլով պրէլուց շրովվըցնում ա վիճի ասնում. հրէշտակն էլ ակսնում ա վրեր կմարլ չի Թհնի դմչին Էօ'ֆսուն կյա, ճարր կրտրած՝ մին ֆնին տմրէ Կրա վա'րա տաճ վրեր ամարէ: Ի'նֆրլի էլ ակոսոմ ծԿոֆսով հոխ ա ըղնում բրոխ յԿրգինֆյա

Էս մին ֆնին տմրէն էլ վրեր ալց ա կԿնում, Թհնի դմչին ակսլրմ ա վա'րուն Կրրէս վոտմգալ ա, յեր ա կԿնում փմփնում, յեր ըղրմ մին ամրուց պսօկ, ևր ելևուռմ մին ֆմրու ճհխկ, գէ'օրը կԿնում, բա հինվ ա, պրԿին կմրէ վրեչ ֆյրԿնա... բա ղհորբ ա, ոչ պրԿին գԿուրմ ա Կի չօխ... Ֆուրմն վրին բուշ կո'մ ա ամրեն պսօկը, Թհնի դմչուն կօշան, ու ծհն ասմ ..... Թհնի դմչին ֆմրեն դա'բրմը կօչ յԿկած, ամչկըր հօփ կո'չած, ցմպըր ըրած տրէղան ասլրմը ակուրար չի կյամ. ճրֆչցակը ծհն ա տաճ ծհն, Թհնի դմչին վրեչ տԿղան ա յեր ևԿնում, վրեչ էլ առա ասլրմ... ա'խրը պրԿին կզևֆում, վրէնձամը բրշէ ա տաճ, Թհնի դմչին զիտրբղրգրնում, յեր ևրգրնում ու ասրմ.

—Չոր բա յԿկաչ բսեղ, հհնչ կա հա վրէնձի տեղը. հհրհս իճֆյուէնկրա վա'խան ա. հա գէ'օնըմ բէղրմա ամնիմ վրեր ամնիմ, կօզի բսեղ մտրբ էլ չնի վրեր մին ևո'յրի մտրճ Էրա ասպ ֆյուչ չրած Թհնի դմչին ևհզիճ գնամֆուած, չհնի պտան-

ուստ, ջանցի հի տեղ ա ընկուտ, մին ֆանիկ վախտ հի ուրվաժ ընկուտ, ա'մմա Հղկես խցաւ'ցեկի տօնը ֆո'ղդըմի վրէչ, Թէհլի դմչին մրետֆ ա մնըտ, հօգիտ ա պրէչիւն էս **դէօ'Գիւտ** հի խո'փե, հրդէ տրնի տէնտակ ծէրֆատ .... Ըտի հի մնըտ ա.

—Պրէչի **ջանցի**, մարտ ա Թ'հլնի դմչին, խրնիբռուտ ըտ, դմչտանիֆ ըտ մնըտ, էս վրէրչին խրնիբռուտ հի կրտուրէս, ընդրանա չէտը հի Հօրիշ պրէտ չըտ հօգի. բօկաց վրէր չըս էլ ա մին ո'ւրի մէր մոօտկը մասիտ, պրծնիտ, չէտնտի հէռուֆիս հնիֆկալ. **ա'մմա** ըսօտ տօ վրէր հէռուֆիս ինիֆ չըս ուռնմանտի չֆօրանը ո'ւրի մէր մասէ պրծնէկը:

Պրէչին մին ֆանիկ **մնո'ւտու** մէտաւ օգից վրէչ Թ'հլնի դմչին **խա'բիրը** կօտրէ, բիլլ տրվատ վրէր մասէ ո'ւրի մէրը պրծնէ, հանգիստ չէնտի հէռուֆիս ինիֆչօնէ:

Հո'ւրի մէր վրէր հէռգինա.... մէնտակ ա չօրֆ խօսկը ընդրանը չէտը՝ չէս տէռատ բրոչ պրէչին ու մասից.

—Ըսօտ ըս տէտա վրէր հէռուֆիս ինիֆ չօնիս չֆօրանը ո'ւրի մէր մասէ պրծնէկը. վրինէցիչ չէս ըտ գիտիտ. մնանցածը հէռու վրէր կամիտ, էն **վա'խտը** չէկ, հէռուֆիս տատ:

Պրէչին կրգերվէրատ նրհէս, բտրչնից, կրտչից, ծիստը **ռուճգչ** փօխից, **ա'մմա** դէ հինչ, խօսկը

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀԱՍՌ-Арм ССР
Ա. ՄՄ, А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Հլուխս թխելի դմփելն ար: Կս դէօ՛ղըմ հլ ֆուռ ու փօ՛օմաց կիծիլ տէւրւր տմլամ՝ պըզըրմ՛ցավ յէրգիևմյ:

Ըստա կվասվև Հլուխ վիև ֆմևնէ տմրէ ա ասկՀևուսմ, թխելի դմփիև Հցյանմ վա՛խտը «վրէր հէրգյիևա»-սև վիև պմսատ Հյա տեև չկմցավ: Ս՛խըրը մէր թխելի դմփիև հոէ ֆյըևհյիս՝ տէսևըս ա հըոէգը ևմչիև վիև մըէոած մտրբ վրէր ըևգած- շատ խեոև ա կյամ, յօր օևուս վէ՛յդը հըոըցաև տիւս օևըս, հըոըցէև դրա՛դէե վիև կյըրէզևաև ֆո՛ևդիւս, վրէր տրևի ևմչիև, վրէոաև յըրա մևէ, ծմսակ: Ս՛վհև պրէև պրծևէՀևսևը յէտը, վէ՛յդը տրևՀս ա կյըրըզևմևէև ևմչիև, դրէհրիև տէդամ վիև հո՛յրի մէրև էլ մսպս, վրէր վրէողը յըրաև մևէ: ՓրէՀիև դո՛սթի կծխակէև վրէևև ա կէևըս.

—Դէ՞, մրհէևզյ հու խծակը չծևխա ըսէՀի, հո՛յրի մէրը ըսէցէր պրծէր, հՀւֆյիս բէդըմա տմևիս:

ՊրէՀիև էս ըսէՀևսևը յէտը, էլ ըջըլա՛մաև չտվավ բա Թխելի դմփիև պրէՀրաևը պրէց մևի, ծէոֆյը վէկևից պրկէև խըռբըլի՛ւկաև փըռևից, հՀւֆյիև տիւս ֆմչից յէր կո՛լով, վէյդև էլ կմւփէ տրվավ ևի ֆըցից կյըրըզևմևէև ևմչը, վրէոաև էլ յըրաև ըրավ ու Հլուխ Հևֆյը բոչից պրզըրո՛ցավ յէրգիևմյ: